کوردو
جینۆساید و ئیبادەکردن
هەڵوێستی یاسای نێودەوڵەتی

چەند ئاماژەیەکی نموونەیی
لەکورتە لێتۆژینەوەیەکدا

پارێزەر
هەژار عەزیز سورمێ

چاپی دووەم کوردستان 2006

* کورد و جینۆساید و ئیبادەکردن؛ هەڵویستی یاسای نێودەوڵەتی
چەند ئاماژەیەکی نموونەیی لەکورتە لێتۆژینەوەیەکدا
* نووسەر: پارێزەر هەژاری عەزیز سورمێ
* بەرگ: سەیوان
* دەرهێنانی هونەری ناوەوە: کاوە فاروق
* هەڵەچن: مەتی مەلیل
سەرپەرشتی چاپ: هێمن نەجات
* چاپی دووەم 2006
* تیراژ: 1000 دانە
* نرخ: 2000 دینار
* ژمارەی سپاردن:
* زنجیرە کتێب:

ناونیشان
دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی
پۆستی ئەلکترونی: asokareem@maktoob.com
ژمارەی تەلەفۆن: 2260311
www.mukiryani

پارتی دیموکراتی کوردستان
سەرۆک

الحزب الديمقراطي الكردستاني
الرئيس

بەڕێز پارێزەر کاک هەژاری عزیز سورمێ

سڵاوێکی گەرم .

کتێبەکەی جەنابت (کورد و جینۆسایدو هەڵوێستی یاسای نێودەوڵەتی) کە بە دیاری ناردبووتان بەدەستم گەیشت .

زۆر سوپاستان دەکەم بۆ نووسینی ئەم کتێبە کە بێگومان جێگای شایەنی خۆی لە کتێبخانەی کوردی دا دەگرێت ..

لەگەڵ ڕێزمدا ..

١٩٩٨/٣/٢

مسعود بارزانی

بسم الله الرحمن الرحيم

ربنا لا تؤاخذنا ان نسينا أو أخطأنا

صدق الله العظيم

سورەتی (البقرة)-ئایەتی ٢٨٦

پێشکێشە بە:

- رۆحی پڕ جاویدانی دایکی شەهیدم.
- گیانی بەرزەفڕی شەهیدانی نەتەوەی کورد.
- پارێزەر و داکۆکیکارانی (مافی مرۆڤ) لە هەر کوێیەک هەن.
- ئەوانەی لە پێناوی (نااا)یەکانیان، نرخ و قوربانیان داوە.
- ئەو کەسانەی بە راستەقانیی، ئاشتی و ئاسایش و تەبایی گەلانی دونیایان گەرەکە.

بە پاکی.. راستگۆیی.. خۆنەویستی

- یادی کۆچڕەوە چەند ملیۆنییەکەی بەهاری 1991،هەریەک لەوانەی بەلەشی رووت و سکی برسی دەیگوت: نیشتیمانی خۆمە، دەیپیۆم،مەڵێن ئاوارەیە

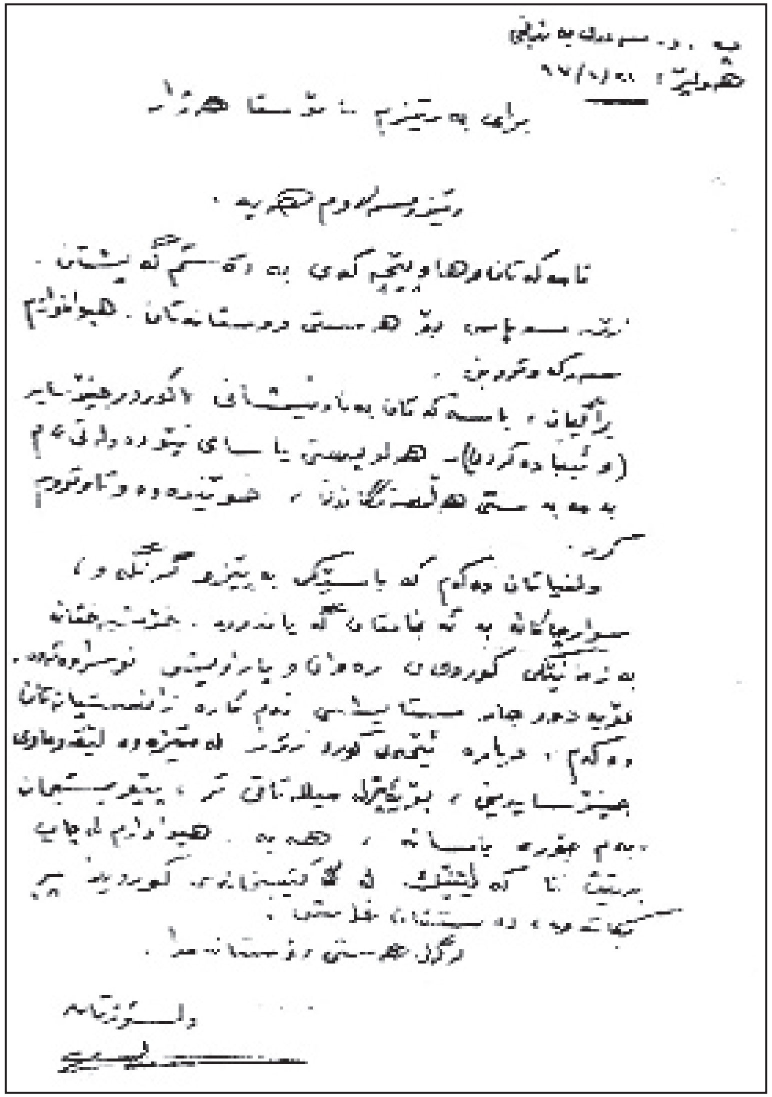

پێشەکی

ئەگەرەکانی نووسین لەسەر ئیبادە و قڕکردنی میللەتێکی ڕەسەن و خودان دیرۆکی هەزاران ساڵە، لەلایەن هەر کەسێکی مافپەروەر و هەقخوازەوە؛ نەمازە ئەندامێکی ئەو گەلە، ل نک هەمووواندا ڕۆشنە و پێدڤیی ڕوونکردنەوە ناکات..

بەڵام ڕەنگبێ هەبن لە چلۆنایەتی و هۆیەکانی (ورووژانم) بۆ ئەو بابەتە بپرسن؟. چی بوون ئەوانەی هەست و هۆش و ناخیان هەژاندم و پەلکێشی تۆمارکردنی چەند وێنەیەکی واقیع و حەقیقەتیی پڕ ڕاستەقانی سڕینەوەی میللەتەکەمیان کردم ؟؟..

وەک بۆیان گێڕاومەتەوە و تێیدا ژیاوم، لە 1962 جارێک و لە 1967 دا چەلێکی دیکە، خانوو و ماڵ

و حاڵمان بەدەستی جاشەکان و پیاوانی رژێمی ئەوسا سوتێنراوە و تاڵان و بڕۆکراوە و هەر بەدەستی ئەوان لە ساڵی دووەمدا "هەندرێن"ی برام بە نێزە سکی هەڵدرا و شەهید بوو.. ئەوەش بەو (تۆمەت)ەی کە باوکم لە سەنگەری شۆڕشی "مقاوەمەتی ئیبادەکردنی کورد" دا (شۆڕشی ئەیلول (پێشمەرگە)یەکی چالاک بووە.

لە 1966وە بۆ نزیکی 1970 بە هەمان (تۆمەت) جاش و کاسە لێسەکان هەڵیان دەکوتایە سەرمان و ئازار و موعانات و شەڕی دەروونی بێ ئامانیان دەگەڵدا دەکردین و دەیانویست وەک "بارمتە" و "بەدیل" بمانگرن یا بمانکوژن. لەبەر ئەوە ماڵ بە ماڵ و کۆڵان بە کۆڵان و گەڕەک بەگەڕەک خۆمان لێ دەشاردنەوە.

لە 11ی ئاداری 1970مەلا مستەفای بارزانی ڕێکەوتننامەی ئاشتی لەگەڵ حکوومەتی عێراقدا مۆرکرد، کەچی لە 1971 دا و لەلایەن ڕژێمی لایەنی یەکەم لە ڕێککەوتننامەکە، گڵاوترین نەخشەی (شەهیدکردنی بارزانیی نەمر پیادەکرا، بەسیفەتی ئەوەی کە (نوێنەر و ڕابەر و ڕەمزی مێژووکردی کوردە) نەک بەسیفەتی شەخسیی خۆی کەدیارە ئەوەش بە تاوانێکی دژ بە مرۆڤایەتی دەژمێردرێت

لە ساڵی 1974 دا ڕژێمی بەعس رازی نەبوو لایەنی کەمی مافەرەواکانی گەلی کورد بدا و شەڕێکی بێ ئامانی

گڕدا؛ ئەو وەخت دە ساڵم لە تەمەندا نەبواردبوو، چاکم لە بیرە کە بە سکێک تێر و دە سک برسی، ئەو خەڵکە لەترسی باڵەفڕە جەنگییەکانی مێک و سۆخۆی ڕژێم، لەو بەهارە تەڕ و سازگارەدا، لەو خاکە پڕ لە زەمەند و زەنوێرە، وەک ئاردی نێودرکی پەڕیوە و پەڕاگەندەی بن تاوێر و تاشەبەرد و ئەشکەوتان بووبوون، ئەو کونە ئەشکەفتەی خانەوادەکەمانی لێبوو، کە 5, 2 × 5, 3 ×5, 1 درێژی و پانی و بەرزی دەبوو، چەندین کەس و خێزان لە ژن و منداڵ خۆیان تێئاخنی بوو و لە بێجێ و ڕێییدا ئەوەی بیوێرایە بخەوێت، دەبوایە بە دانیشتنەوە یاخود نۆبەتی بۆ وەرگرێت .

ئەرزی ئەشکەوتەکە تەڕ و شێدار و (دارو دیواریشی) کونی جرۆجانەوەری وەک مار و دووپشکی تێدابوون....

لەو وەختەیدا، رژێم لە بەکارهێنانی هەرچی جۆرە چەکێکی کە هەیبوو درێخی نەکرد، گۆتەی ئەوە لە نێو منداڵە قوتابییەکاندا بڵاوبوو کە (هیندو فەڕەنساو رووسیا) تۆپ و تەیارە و ناپاڵم و مین لە شێوەی (یاری) منداڵان بەبەعس دەدەن بۆ ئەوەی ئێمەی پێ بکوژن.

لە ژێر فشاری هێرشە ڕادەبەدەرەکانی فڕۆکەکاندا لەڕووی چەندایەتی و چلۆنایەتییەوە ؛لە خوێندن دابڕاین و لە هەر چرکەیەکدا چاوەڕێی مەرگی خۆمان بووین؛ بە چاوی خۆمان مەرگی چەندین ئازیزانمان بینی.....

ئەو ئیبادەیەی لە سەر پردی گەلالە کرا بەو شێوە هەمەجییانەیە، ناکرێ لە بیر بچێتەوە.......

لەگەرمەی شەڕی ئیبادە و مقاومەت کردندا، بە هەوڵ و هیممەتی شۆڕش، رەزامەندی ئێران لەسەر دالدەدانی خێزان و ژن و منداڵ وەرگیرا، بەو رەنگە بێ ئەوەی هیچ مافێکی ئەوتۆی پەنابەریمان هەبووبێت، پەنامان بە ئەوێ دا، ژیانی غەریبی و مەمرەمەژیی خێوەتگاکان و خوێندنی نێو کەپرەی حەسیر، وای لە هەندێ مامۆستا کرد، دڵمان بدەنەوە و رەوش و بارو زروفی فەلەستینیەکانمان تێ بگەیەنن، کە ئەوانیش ئاوا پەراگەندە بوون و زۆربەیان کلیلی دەرگاکانی ماڵەوەیان لای خۆیان پاراستووە و هیوایان بە هێزە کە ئەو رۆژە بێت ئەوان بەو کلیلانە دەرگاکانیان بکەنەوە!..

ئێمەش ئەو کلیلانەمان لابوو، بەڵام هەر لە مشەختی و ئاوارەیی ئەو دیودا بووین، کە هەواڵی سووتان و خاپوورکردنی خانوو و ماڵ و کتێبخانەکەمان)کە لە گەلالە بوو)، پێگەیشت، ئەویش لە لایەن رق و ناپاڵم هاوێژەکانی بەعس. ئیدی لەمەودوا هیچ دەرگایەک نەما بەو کلیلانە بکرێنەوە.

لەو بەر ئەنجامەدا کەم تا کورت لە (نێوەرۆکی) سیاسەتی شۆڤێنیستانەی بەعس گەیشتم و لەو مەنزوورەدا پەپێی بیرکردنەوەی مندالانەی خۆم بە (شیعر) گوزارشتم

لێدەکرد و دەمزانی زوڵم و زۆر دەستی یەکە، ئەمما نەمدەزانی حاڵەتەکە چی پێدەڵێن، دەوروپشت ئەو گرێ کوێرەشیان بۆ کردمەوە بەوەی: کە (بەعس دەیهەوێت کورد (ئیبادە) بکاو نەیهێڵێ، بۆیە ئێمە لێرەین!!...)

لە تەنکاودا ئیبادەم ناسی، بێ ئەوەی لە قووڵاییەوە لە مەغزا و ماهییەتی بگەم، هەتا کات و ساتی تەرحیل و راگواستنمان (پاشماوەی ناوچەی باڵەکایەتی) لە سەرەتای هەشتاکان و ماوەی قوتابییێتیم لە کۆلێژی یاسادا کە ئیبادەی لە ژێر ناوی جینۆساید و وەک (تاوانێک، بەپێی یاسای نێودەوڵەتی) پێناساندم و ئەشکەنجەی نەفسی و جەستەیی کە لەگەڵ زۆربەی قوتابیانی کورد دەکرا، هەروەها هێرشەکانی ئەنفال و ژەهر باران و ئیعداماتی بە کۆمەڵ، وایان لێکردم کە پتر لەو بابەتە بکۆڵمەوە و بە دوای دابچم، بۆ ئەم مەبەستە و لە روانگەی هەستکردن بە مەسئوولیەت و ئیلتزامی ئەخلاقی و مێژوویی، چەندین وتارو کورتە باس و لێکۆڵینەوەم لە سەر مافی مرۆڤ و (مرۆڤی کورد) نووسی، لەوانە (کورد و جینۆساید و یاسای نێودەوڵەتی) بەڵام لەسەرەتای 1995 دا لە پاش تالان و بڕۆکردنی کتێبخانە ماڵ و حاڵەکانمان لە شەڕی نەگریسی ناوخۆدا، نووسینەکانم ئەوانەی بڵاونەکرابوونەوە، لە گەڵ ئەو تالان و بڕۆیە کەوتن و لێرەدا جارێکی تر کەلکەڵەی نووسینەوەی ئەم باسەم کەوتەوە سەر و جارێکی دی

کۆششم کرد و هەندێ سەرچاوەم لێرە و لەوێ دەست خست و تێهەڵچوومەوە.......

لێکۆڵینەوە لە تاوانەکانی سەرۆکی ڕژێم و دار و دەستەکەی، کاری چەندین لیژنەی پسپۆڕ و تایبەتمەند و دەیان و سەدان بەرگی گەرەکە بۆ تۆمارکردنیان، لێرەدا من تەنیا بە ئاقاری ئیبادە و جینۆسایدکردنی کورددا ڕەت بووم و لەمیانەی چەند ئاماژەیەکدا بڕێک نموونەم تۆمارکردووە .

بۆ ئەو مەبەستە پلانی کورتە باسەکەم بۆ سەر شەش پار و بەو شێوەیەی خوارەوە دارشت:

پاری یەکەم: جینۆساید، وەک واتا، دیاردە، مێژوو و تاوانی نێودەوڵەتی .

پاری دووهەم: جینۆساید، بە مەفهوومە فراوانەکەی، یان ڕێگاکانی ئیبادەکردن .

پاری سێیەم: نەخشە و شێواز و ئەنجامدەرانی جینۆساید.

پاری چوارەم: سزادانی ڕژێم و دادگایی کردنی... چۆن؟!.

پاری پێنجەم: جینۆساید و بنەمای تەسلیم کردنەوەی تاوانباران .

پاری شەشەم: جینۆساید کۆنیش بێت بەسەر ناچێت.

بۆ ڕوونکردنەوەی ئەوەی لای سەرەوە و وەک بەڵگەیەکی

بەردەست بۆ خوێندەڤانی بەڕێز، پاشبەندێکیشمان ئامادەکردووە کە لە چەند ڕێککەوتننامەی نێودەوڵەتی و چەند بڕیارێکی ناڕەوای سەرانی ڕژێم و لیستێکی نموونەیی گوندە کیمیایی لێدراوەکان و چەند وێنەیەک و لیستێکی دیکە بە ئامرازەکانی کوشتن و ئازارو ئەشکەنجەدان، کە لە لایەن ڕژێمەوە کراون؛ پێکهاتووە. ئومێدەوارم ئەو کورتە باسەم ئەمەکدارییەک بێت بۆ قوربانییان و شەهیدە سەربڵندەکانی وڵاتەکەم و بەشدارییەکی بچووکم لە (داکۆکی کردن لە مافی مرۆڤ) دا کردبێت.

هاوینەهەواری پیرمام

1996

پاری یەکەم

جینۆساید؛ وەک واتا، دیاردە، مێژوو، تاوانی نێودەوڵەتی

جینۆساید؛
وەک واتا، دیاردە، مێژوو، تاوانی نێودەوڵەتی

بەر لەوەی بچینە قووڵایی مەبەست، لەم تەنکاوەی پاری یەکەمدا بە پێویستی دەزانین وشەی جینۆساید روون و ڕۆشن بکەینەوە و شوێنی لە نێو تاوانەکانی دیکەی نزیک لە مەغزا و ماهییەتی خۆیدا دیاریبکەین و جوێی بکەینەوە، قامک نیشانی ئەوە بکەین کە ئەم تاوانە بە درێژایی دیرۆکی هەزاران ساڵەی مرۆڤایەتی، وەک دیاردەیەک، لەلایەن دیکتاتۆر و شەڕانگێز و تاوانکارانەوە، بە وەحشیانەترین شێواز ئەنجامدراوە و دیرۆکی کوردیش تێیدا بەشی شێری بەر کەوتووە، لە پاشدا پێدڤی کو ئەوە دیاریبکەین کە ئەو تاوانە مەزنە، ئەگەر تا شەڕی دووەمی جیهانیش هەروایی وەک دیاردەیەک بووبێت، ئەوا

دوای ئەم شەڕە، بە هۆی ڕێککەوتنێکی نێودەوڵەتییەوە کە زێتر لە سەد دەوڵەت واژوویان کردووە و چوونەتە ڕیزییەوە، وەک تاوانێکی نێودەوڵەتی ناسراوە و جەوهەر و ماهییەتی دەستنیشان کراوە و ئەو کۆڵەگە (رکن) انەی کە ئەنجامدانی ئەم تاوانە دەسەلمێنن دیاری کراوە و بەو پێیەیەش ئەنجامدانی قەدەغەکراوە و ئەنجامدەرانی سزایان بۆ دانراوە ؛ لە بەر ئەوە پاری یەکەممان بۆ سەر چوار پشکان دابەشکرد:

پشکی یەکەم
وشەی جینۆساید چۆن و لە چییەوە هاتووە؟

ناوزەدکردنی ئیبادە و قەتڵ و عام بە (جینۆساید) و وەکارخستنی لە یاسای نێودەوڵەتی سزاییدا، بۆ یەکەم جار لە دوای شەڕی دووەمی جیهان هاتەکایەوە، کە تێیدا خەتەرناکترین ماف، کە مافي بوون و ژیانە و بەندی سێیەم لەجاڕنامەی جیهانی مافي مرۆڤ (1948) پێی لە سەر داگرتووە، دەرهق بە هەندێ گرووپ و میللەت و کۆمەڵ، ئینکاری و نکۆڵی لێکرا.

زاراوەی جینۆساید (GENOCIDE) لە دووبڕگە پێک هاتووە، یەکەمیان ((GENOSی یۆنانی بە مانای (ڕەگەز) و ئەوی تریان (CIDE)ی یۆنانی یا (CAEDERE)ی لاتینی واتای کوشتن دەگەیێنێ و بەسەر یەکەوە مانای کوشتنی رەگەزی مرۆڤ دەبەخشێت و لە مەفهوومدا مەبەست کوشتنی بەکۆمەڵ یا قڕکردن یان کۆکوژییە .. هتد[1].

یەکەمین کەس کە ئەم زاراوەیەی چەسپاند و جێگیری کرد (RAFAL LEMKEIN) بوو کە بە ئەسڵ پۆڵۆنی و بەرەگەزنامە ئەمریکایی بوو و لە دوای شەڕی جیهانگیری دووهەمەوە پلەی ڕاوێژکاری وەزارەتی جەنگی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکای پێ بەخشرابوو .

رەنگە ئەوەی زیاتر وای لێکردبێت کە بیر لەو زاراوەیە بکاتەوە و بە شای تاوانەکان یا تاوانی تاوانەکانی بزانێت (بە دەر لەوەی کە بۆخۆی شارەزایەکی ئەم بوارە بووە)، ئەوەیە کە خانەوادەکەی دوای ئەوەی کە کەوتوونەتە دەستی نازییەکانەوە، خڕ قەتڵ و عام کراون[2].

پشکی دووهەم:
شوێنی جینۆساید لە نێو تاوانەکانی دیکە و جوێکردنەوەی:

وەک ئاشکرایە، هەموو ئەو تاوان و گەورە کەتنانەی کە سیفەتی جیهانی و نێودەوڵەتییان هەیە بە دەستدرێژی و دوژمنکاری دەژمێررێن بۆ سەر بەرژەوەندییەکانی تەواوی کۆمەڵگای نێودەوڵەتی، وەک پاراستنی ئاشتی و ئاسایش و بەر گرتن لە شەڕ و تیرۆر و کوشتنی بە کۆمەڵ و بەرگرتن و نەهێشتنی جیاخوازیی ڕگەزایەتی و پاراستنی عورف و یاسای شەڕ لە نێو دەوڵەتان و جیهاندا.

لێک جودایی و هەمەچەشنی ئەو بەرژەوەندییانە، کە یاسای نێودەوڵەتی سزایی دەیانپارێزێ، وایکردووە کە تاوانەکانیش هەمەجۆربن؛ بەو ڕەنگە ئەگەرچی هەموو

تاوانەکان دەڕژێنەوە نێو یەک رووبار و لە یەک سەرچاوە هەڵقولاون، دەشوبهێنە ئێک، بەڵام بەپێی جیاوازی بەرژەوەندییەکان، شێوازو شوێن و کاتیان جیایە و لێرەدا بەگشتی پۆلێنی سەر چوار بەش کراون:

یەکەم :

تاوانەکانی دژ بە ئاشتی :

مەبەست لەمە ئەو هێرش و دوژمنکارییە چەکدارانەیە کە بەپلانێکی داڕێژراوی بەروەختەوە لەلایەن دەوڵەتی دەستدرێژکارەوە دەکرێتە سەر دەوڵەتی دەست بۆ درێژکراو، بەسێ هەنگاو (پڕوپاگەندەی ڕاگەیاندن، پیلان گێڕان، بەرپاکردن و راگەیاندنی شەڕی دوژمنکاری)؛ بۆ ئەم مەبەستەش بەندی (2) لە پڕۆژەی ڕێککەوتننامەی تاوانەکانی دژ بە ئاشتی و سەلامەتی مرۆڤ (28ی تەمموزی 1954) وەسفی تاوانەکانی دژ بە ئاشتی دەکا بەوەی کە: پڕوپاگەندەی راگەیاندن وەک ڕێخۆشکارێکی شەڕو گەف و هەڕەشە و خۆئامادەکردنە بۆ بەکارهێنانی هێز لە دوژمنکاریەکدا؛ و ڕێکخستنی کۆمەڵ و گرووپی چەکدار بە مەبەستی هێرش بردنە سەر ئیقلیمی دەوڵەتێکی تر، خۆ تێهەڵسوین لە کاروباری دەرەوە و ناوەوەی دەوڵەتێکی دیکە و پیلان گێڕانی ڕێکخراو و بەرپاکردنی شەڕی دوژمنکاری و دەستدرێژیانە، بە تاوانی دژ بە

ئاشتی دەژمێرڕێن[3].

بە پێی ئەم مەفهوومە، ڕژێمی عێراق دوو شەڕی دەست درێژکاری و دژمنکارانەی بەرپاکردووە، یەکەمیان لە دژی ڕژێمی ئێران (1980 – 1988)کە ئەمینداری پێشووی نەتەوە یەکگرتوەکان (خافێر پیرێز دی کویلار) ئەوەی سەلماند و عێراقی بە دەستپێکەری شەڕ دانا؛ دووهەم شەڕی دوژمنکاری ئەوەی کوێت بوو، کە لەگەڵ دەستدرێژی و هێرشی چەکدارانەدا لە (1990/8/2) دا داگیریشی کرد (بڕیارەکانی ئەنجومەنی ئاسایش لەم بارەیەوە، یەک لە بەڵگە و گەواهییەکانن).

دووەم :

تاوانەکانی دژ بە ئاسایشی بەشەریەت :

مەنزوور لەو تاوانانە، هەموو ئەو گەورە کەتنانەن کە دڵەڕاوکێ و ترس و لەرز دەخەنە دڵی خەڵک و کۆمەڵگای نێودەوڵەتییەوە، بێ ئەوەی بگاتە حاڵەتی شەڕ لەنێوان دوو دەوڵەتدا؛ وێنەی ئەم جۆرە تاوانانە کە زیاتر لە حاڵەتی ئاشتیدا بەرشەقی بەر پاکردنیان هەیە (ڕفاندنی فڕۆکە) و تیرۆر و تۆقاندنی نێودەوڵەتییە) و ئەوەی بەرایی دوو ڕێککەوتننامەی نێودەوڵەتی بۆ تەجریمکردنی دەرچووە، یەکەمیان لە تۆکیۆ لە 14/ 9 / 963 و دواییشیان لەلاهای لە 16 / 12 / 1970[4] .

بە گوێرەی تیرۆری نێودەوڵەتیشەوە کە خۆی لە تەقاندنەوە و تێکدانی دامەزراوە گشتییەکان و تێکدانی هێڵی شەمەندەفەر و کوشتن و ڕفاندن و بڵاوکردنەوەی نەخۆشی بەربڵاو .... هتد، دەبینێتەوە؛ لە زۆر بڕیارو ڕێککەوتننامەدا باسی سنووردانان و نەهێشتن و بەرلێگرتنی کراوە، لەوانە پرۆژەی ڕێککەوتننامەی تاوانەکانی دژ بە ئاشتی و ئاسایشی بەشەریەت (1954) لە بەندی دووەمیدا؛ و بڕیاری کۆمەڵەی گشتی نەتەوە یەکگرتوەکان (1970/12/11) تایبەت بووە بە نەهێشتنی تیرۆر، هەمدیس لەم بارەیەوە دوو ڕێککەوتننامەی تر دەرچوون؛ یەکەمیان ڕێککەوتننامەی جنێڤ (937/11/16) بۆ لە نێوبردن و سزادانی تیرۆر و ڕێککەوتننامەی پەیوەست بە دامەزراندنی دادگایەکی سزایی نێودەوڵەتی، کە زامنی دادگایی کردنی ئەنجامدەرانی تیرۆر بکات، هەرچەندە ئەم دوو ڕێککەوتننامەیە تا ئەمرۆش جێبەجێ نەکراون لەبەر (بڕوایی نەدان) پێیان، بەڵام بەپاڵپشتی عورفي نێودەوڵەتی و بە هەڵهێنجان لە بڕوانامە و پەیماننامە نێودەوڵەتیەکان و بڕیارەکانی کۆمەڵەی گشتی پابەست، ئەوە بڕاوەتەوە کە تیرۆری نێودەڵەتی، گەورە تاوانێکی نێودەوڵەتییە[5].

سێهەم :
تاوانەکانی جەنگ

ئەو تاوان و لادان و سەرپێچیانە دەگرێتەوە کە لەکاتی شەڕدا، دەرهەق بەو یاسا و خوونەریت و پەیماننامانە ڕوودەدەن کە بارەکانی شەڕ ڕێک دەخەن و سنوور و چوارچێوەی بۆ دادەمەزرێنن؛ بە مانای ئەو تاوانانەی کە لە جەنگدا دەکرێن و دژ بە عورف و یاسای شەڕن وەک: سەودا و هەڵسوکەوتی نامرۆڤانە دەگەڵ نەخۆش و بریندار و ئێخسیرەکانی شەڕ و تێکدانی دامەزراوە گشتییەکان و ڕفاندنی ئافرەتان و ناچارکردنیان بۆ ئیشی خراپ و ئابڕووبەر، مامەڵەکردنی خراپ دەگەڵ خەڵکی باژێڕڤانی لە ئیقلیمێکی داگیرکراودا، ژەهراویکردنی ئاو، بەکارهێنانی چەکی قەدەغەکراو و کوشتنی بە کۆمەڵ و تێکدانی گوند و باژێڕان و دزی و ڕاو و ڕووت لە موڵک و ماڵی دەوڵەت بەتایبەتی، سەپاندنی باج و رسومی ناڕەوا و هەر گەورە کەتنێکی تر کە تخوونی یاسای شەڕو زەرورەتی سەربازیی پێویست، ببەزێنێ[6].

نموونەی ئەم بڕوانامە و ڕێککەوتننامانەی کە زامنی بەرگرتن و نەهێشتنی ئەنجامدانی ئەم تاوانانەی لای سەرەوەن، لەکاتێکدا ئەگەر دەوڵەتان لە وەختی شەڕدا ئیلتیزامی پێوە بکەن: ڕێککەوتننامەی جنێڤ ساڵی 1864 و پەیماننامەی لاهای ساڵانی 1899 و 1907 هەروەها

ئەو لیستەی کە لە هەردوو: گەلاڵەنامەی نۆرمبێرگ و تۆکیۆ (بەندی 6/ب، بەندی5) دا هاتووە و بەندی (12/2) لە پرۆژەی ڕێککەوتننامەی تاوانەکانی دژ بە ئاشتی و ئاسایشی بەشەریەت و هەندێک لە بەندەکانی ڕێککەوتننامەکانی جنێڤ (1949) (بەندی (50) لە ڕێککەوتننامەی یەکەم وبەندی (51) لە ڕێککەوتننامەی دووهەم وبەندی (130) لەوەی سێیەم و بەندی (147) لە دوایەمین ڕێککەوتننامە) ... هتد[7] . ڕژێمی عێراق لە شەڕەکانی ناوخۆ و ئێران (نەمازە لەکاتی گرتنی شارەکانی ئەوەی دوایی (هەروەها شەڕی کوێت) مومارەسە کردنی تاوانەکانی جەنگی کردووە.

چوارەم :

تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتی

ئەمەش جینۆساید و جیاخوازیی ڕەگەزایەتی (ئەپارتهاید) وتاوانی دژ بە مرۆڤایەتی (بە شێوەیەکی گشتی) دەگرێتەوە، بەم شێوەیە:

(1) جینۆساید: بەپێی بەندی دووەم لە ڕێککەوتننامەی لە نێوبردنی جینۆساید (1948/12/9) و سزادان لەسەر ئەنجامدانی هەر کارێکی بە مەبەستی لە نێوبردنی گشتی یا بەشێکی کۆمەڵ و گرووپێکی ئادەمیی لە سۆنگەی نیشتیمانی یا ئاینی یان تایەفەگەری و ڕەگەزایەتی، بکرێت

بە جینۆساید دەژمێررێت، ئەمەش وەک کوشتنی ئەندامانی کۆمەڵێک و هێرش و دەستدرێژیی جەستەیی و سایکۆلۆژی بۆ سەریان، هەروەها خستنەژێر باری گوزەرانێکی ئەوتۆی کۆمەڵێک، کە ببێتە هۆی قڕبوون و ئاسەوار بڕانەوەی خڕ یا پشکێکیان، گواستنەوەی منداڵان بە زۆر و زەبر، لە کۆمەڵێکەوە بۆ کۆمەڵێکی دیکە .... هتد.

لەبەر کاریگەریی و خەتەرناکیی جینۆساید، ئەو ناوەڕۆکەی لای سەرەوە (بەندی شەشەم/ج) لە پێڕەوی دادگای سەربازیی نێودەوڵەتی جەختی لەسەر کردۆتەوە، هەروەها یاسای ژمارە (10) سەبارەت بە سزادانی ئەنجامدەرانی تاوانەکانی جەنگ و تاوانەکانی دژ بە ئاشتی و سەلامەتی مرۆڤایەتی کە لە بەرلین لە 1945/12/20 دا واژووکراوەو، لە بەندی (2/ج) ئاماژەی بۆ کراوە جگە لە ڕێککەوتننامەی بەسەرنەچوونی تاوانەکانی شەڕ و دژ بە مرۆڤایەتی (3/ 12 / 1968) لە بەندی (1/ ب) وا دەردەبڕێ کە ئەم تاوانە هەچ کاتێک ئەنجامدرابێت، بۆ مەسەلەی دادگایی کردن و لێپرسینەوە بە سەرناچێت و کۆن نابێت، هەروەها پرۆژەی یاسای تاوانەکانی دژ بەئاشتی و سەلامەتی بەشەرییەت (1954) لە بەندی (10/2)یدا هەمان دەقی بەندی دووەمی ڕێککەوتننامەی جینۆساید (1948)ی دووبارە کردۆتەوە[8].

(2)جیاخوازی ڕەگەزایەتی: وێنەیەکی تری تاوانەکانی

دژ بە مرۆڤایەتییە و لێرەدا هەر جیاوازییەک یا دوورخستنەوەیەک یاخود خۆ لەپێشترگرتن و خۆبالاتریێک هەبێت لەسەر بناغەی ڕەگەز و ڕەنگ و بنەچە و ئایین و ڕەگەزنامەوە بێت بە شێوەیەک کە ڕێگە لە پیادەکردن و داننان بە مافە سیاسی و سۆسیۆلۆژی و کەلتووری و ئابوورییەکانی مرۆڤ بگرێت یا سنووری بۆ دابنێت، بە جیاخوازیی ڕەگەزایەتی حسێبە(9) .

(3) تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتی بە شێوەیەکی گشتی: نموونەی ئەمە لە بەندی (6/ج) لە بنەما هەڵێنجراوەکانی دادگاییەکانی نۆرمبێرگدا هاتووە وەک کوشتنی خەڵکی باژێرڤانیی و لەنێوبردنیان،(هەر کارێکی نامرۆڤانە) و (هەر چەوساندنەوەیەک) کە بەسەبەبی سیاسی و تایفەگەری و ئاینییەوە بێت بە مەرجێک ئەگەر تاوانکردنەکە بەرامبەر یەک کەس بێت. ئەوا دەبێت بە سیفەتی ئینتمای ئەو کەسەوە بێت بۆ گرووپێکی بەشەریی ئۆل تایبەتی و جیاواز(10).

لێرەدا، دوای ناساندنی هەرچوار جۆرە تاوانەکان، لێمان ڕۆشن بووەوە کە جینۆساید، وێنەیەکی بەرجەستەی تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتییە و ئەگەرچی لە زۆر ڕووەوە دەگەڵ تاوانەکانی تریش تێک دەکاتەوە،بەڵام خاسییەت و تایبەتمەندێتی خۆی هەیە و بە هۆیەوە دەکرێت لە تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتیش جوێ بکرێتەوە، ئارمانجی جینۆساید

نەهێشتن و لە نێوبردنی هەموو یان بەشێکی کۆمەڵ و گرووپێکە لە ڕووی لەشی و سایکۆلۆژی و بایلۆژییەوە، بەڵام تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتی (بەشێوەیەکی گشتی) بریتییە لە چەوساندنەوەی خەڵکانێک بە ئەگەری سیاسی و ئایینی و تایەفەگەری.

جینۆساید وەک قامکمان بۆی ڕاکێشا، ڕووبەڕووی کۆمەڵ و گرووپێک دەکرێتەوە، بەڵام تاوانەکانی دژ بەمرۆڤایەتی لەوانەیە یەک کەس بگرێتەوە بە نوێنەرایەتی گرووپێکی بەشەری.

جینۆساید چ لەکاتی شەڕ و چ لە کاتی ئاشتیدا ئەنجامبدرێت جێگای سزادانە، وەلێ ئەوانەی دژ بە مرۆڤایەتی، تەنها لە ڕۆژانی شەڕدا سزای لەسەرە چونکە پەیوەستە بە ئەنجامدانی تاوانەکانی شەڕ و دژ بە ئاشتی.

لە نموونەیەکی تردا کە خاسیەتی جینۆساید چاکتر وەدەردەخات جیاوازیەتی لە (پیلانگێڕان دژ بە ئاشتی) کە وێنەیەکی تاوانی دژ بە ئاشتییە، بەوەی کە بۆ مەبەستی سزادان مەرجە تاوانکاران لە توێژی دەسەڵاتداران بن، واتە ئەوانەی نەخشەی سیاسەتی وڵات دەکێشن، کەچی لە جینۆسایددا سزا بەسەر دەسەڵاتداران و کارمەندە گشتییەکانی دەوڵەت و تاقە کەسان، دەسەپێنرێت وەک ئەنجامدەرانی ئەم گەورەکەتنە(11).

پشکی سێیەم :
نموونەی جینۆساید لە مێژوو و مێژووی کورددا

جینۆساید، بەر لەوەی بکەوێتە فەرهەنگی یاسای نێودەوڵەتییەوە و تەجریم بکرێت و سزا و دیسپلینی دیکەی بەرلێگرتنی بۆ دابنرێت؛ بەر لەوەی کۆمەڵگای نێودەوڵەتی لێی بپرسێتەوە و ئەنجامدەرانی مەحکووم بکات، وەک دیاردەیەکی زەق، دەمێکە دەگەڵ گرووپ و میللەتاندا ئاشنایە و مێژووی سەرهەڵدانی بۆ چەندین سەدە بەر لەدایکبوونی عیسا (سەلامی خوای لێبێت) دەگەڕێتەوە، لێرەدا بەو ڕەنگەی خوارەوە چەند نموونەیەک دەخەینە بەر چاو:

یەکەم:
دیاردەی جینۆساید لە مێژوودا :
لە ساڵی 612پ.ز دا بابلییەکان، قەسابخانەیەکی

کۆمەڵکوژییان بۆ ئاشوورییەکان نایەوە و وەحشیگەرانە زۆربەیان قڕکرد و ڕەشکردەوە و (نەینەوا) یان تەواو خاپوور و وێرانکرد، تەنانەت کاتێک (گەزەنفون)ی سەرکردەی سەربازی یۆنانی (نزیکەی 427-335 پ.ز) لە دوای دووسەد ساڵ بە خۆی و دەهەزار سەربازییەوە بە پێش پاشماوە و شوێنەواری نەینەوادا تێپەڕبوو، بۆی ساغ نەبۆتەوە کە ڕۆژێک لە ڕۆژان شارێکی ئاوەدان بوو بێت[12].

هەروەک لە 596پ.ز دا، نەبوخوزنەسری پادشای کلدانی (نزیکەی 605 - 562 پ.ز) شاری یەهودای ئیسرائیلی تارومارکرد و دوو شۆڕشی ئەوانی لە سەر خاکی یەهودا، بە ئاگرو ئاسن، خامۆش کردەوە و لە 539 پ، ز دا پادشای فارسەکان (کۆرشی یەکەم) بە وێرانکردنی بابل، یەهودەکانی ئازاد کرد[13].

لە 10/ 2/ 1258 ی عیساییدا، مەغۆل و تەتەر، بە سەرکردایەتی هۆلاکۆ، روویان لە بەغدا کرد و لە ماوەی(40) دانە ڕۆژدا، قەتڵ و عام و کوشتارێکیان نایەوە، ژن و منداڵ و پەککەوتە و دیلیشی گرتەوە، لەلای ئەوان ئەوەی شەڕی دەکرد و ئەوەی تەسلیم دەبوو، فەرقێکی نەبوو و سەری دەبڕدرا، بەو ڕەنگە لەو ماوە کەمەدا (80) هەزار کەس تەنها لە دانیشتووانی شاری بەغدا ئیبادەکران[14].

لە 1492ی عیسایی، دوای ئەوەی کە کیشوەری ئەمریکا دۆزرایەوە، خودانی شەرعی ئەم کیشوەرە هیندییە سوورەکان بوون، کە ژمارەیان چەندین ملیۆن کەس دەبوو و دوای کۆچکردنی گەلانی ئەوروپا بەرەو ئەوێ، ئەوان بوون بە بێگانە و ئێستا دوای چەندین سەدە کەپێویستە سالانە زیاد بکەن کەچی ژمارەیان لە چەند سەد هەزارێک تێناپەڕێت، عەجەب وایە، ئەگەر بە شێوازی جیاواز، ئیبادە نەکرابن؟!![15].

لە وێنەی جینۆسایدێکی لە سەرەخۆدا، لە سەدەی نۆزدەیەم، بەریتانیا ئەفیوونی لە چیندا بڵاو کردەوە و ئەوە کاریگەرییێکی تژی سلبیانەی کردە سەر کۆمەڵگای چینی، نەخاسمە لاوەکان کەنەک هەرنەیان توانی داکۆکی لە وڵاتەکەیان بکەن، بەڵکو لە چاوی ئەو ئەفیوونەدا بوونە بارگرانابییش، ئەوەش خواست و ئاواتی ئینگلیزەکان بوو، کاتێکیش چین لە (1839) دا، هێنانی ئەفیوونی قەدەغەکرد و لە بەرژەوەندی بەریتانیای داو کۆگاکانی ئەفیوونی ئەوانی لە وڵاتدا بنبڕکرد، بەریتانیا لەو بارەیەوە دوای سێ تاقە ساڵ لە 1842 دا پەیماننامەی (نانکین) ی بەسەر چیندا سەپاند، کە بە هۆیەوە زۆربەی کەنارەکانی چین لە بەردەم بازرگانی بەریتانیادا کراوەبێت، ئەوە بوو لە پاشدا تەنازولی (هۆنگ کۆنگ) یشی بۆ بەریتانیا کرد، ئەمە لە مێژوودا بە (شەڕی ئەفیوون) ناوزەد کراوە[16].

یەکەم ڕۆژانی ئابی 1914 کە شەڕی یەکەمی جیهانی تێدا بەرپا کرا، کۆمەڵێک کاری جینۆساید دەرهەق بە چەندین گرووپی جیاجیا ئەنجامدران و ملیۆنەها کەس تێچوون.

لە 22/ 4/ 1915 دا لە کاتی شەڕی یەکەم، ئەڵمانەکان گازی ژەهراوی (کلۆر)یان لە دژی فەرەنساییەکان بەکارهێنا و لە دوای ئەوانیشەوە ئینگلیزەکان لە 1915/9/25 یەکەم هێرشی گازییان کرد، لە 1915/4/24 سوڵتان عەبدولحەمیدی عوسمانی و ڕێکخراوی تورکیای لاو بۆ وەدەرنان و لە بەین بردنی ئەرمەنەکانی تورکیا (بۆ بەرگرتن لە جیابوونەوەی ئەرمینیای ڕۆژهەڵات لە تورکیا)، خەتەرناکترین قەسابخانەی کەم وێنەیان بۆ دروستکردن و ڕووباری خوێناویان نایەوە، نزیکەی (300) هەزار قوربانی بە دەستی سوڵتان عەبدولحەمید و لە ئاکامی هێرشەکانی تورکیای لاویشدا دەورووبەری ملیۆن و نیوێک جینۆساید کران و (800) هەزاریش ئاوارە و پەڕاگەندە بوون . هەر بۆیە کۆماری ئەرمینیا، لەم چەند ساڵەی دوایی، ئەم ڕۆژەی بۆ یادەوەریی گەورەترین کارەساتی جینۆساید تەرخان کرد کە دەرهەق بە ئەرمەنەکان کراوە[17].

لە ساڵی 1933 یشدا حوکمڕانێتی ئەوسای عێراق لە ناوچەی (سمێل)ی سەر بە پارێزگای (دهۆک)ی ئێستا

زیاتـر لـە (4) هەزار کەسـی لە ئاشـووریەکان ئیبادە و قڕکرد.

لـە شـەڕی نێوخـۆی ئیسـپانیادا (1936 1939-) فرانکـۆی دیکتاتۆری ئەو وڵاتە، بـووە هۆی لە ناوبردنی سـەدان هەزار کەس، بە تایبەتی لە شـارەدێی (جێرنیکا) کە بـووە سـەرچاوەی ئیلهامی پاپلۆ پیکاسـۆ، لـە تابلۆ بەنێوبانگەکەیدا.

1939تـا 1945، ماوەی شـەڕی دووەمی جیهان بوو، (18) ملیۆن لە خەڵکی شارستان ئیبادەکران لەوانە نزیکەی (700000 وە) ملیـۆن یەهودی و بە ملیۆنەها رووسـی و پۆڵۆنـی و بە سـەدان هەزار فەرەنسـی و هۆڵەندی و یۆگسلافي و...... هتد (18).

لە 1948دا ئیسرائیل لە (دێریاسین) دا قەسابخانەیەکی نایـەوە و (252) کەس لە ئاکامدا تارومارکران؛ هەروەها لە 1979دا لە کۆماری ئەفریقیای ناوەڕاسـتدا بۆکاسای دیکتاتۆر، سەرپەرشـتی کوشـتن و خنکاندنی بە کۆمەڵی نزیکەی (100) منداڵی کرد[19].

نموونەی دیکەیش زۆرن، لەو ئیبادە و کۆمەڵکوژییانەی کـە دیکتاتۆرە داخ لە دڵە ڕەگەزپەرسـتەکان بەرامبەر بە گەلان کردوویانە وەک ترۆخیلۆس و شاوشیسکۆ و سەدام و کاسترۆ و رادۆڤان کاراڤیچ، کە ئەوەی دوایيان بەناوی (پاکسـازیی ڕەگەزایەتی)یـەوە ئیبادە و قەتـڵ و عامێکی

بەرفراوان و کەم وێنەی بەرامبەر بە گەلی ئاشـتیخوازی بۆسـنە ئەنجام دا بەتایبەتی لە شـاری (سربرینتسیا) کە چل هەزار مرۆڤی تێدا ڕەشکرایەوە.

دووەم :

نموونەی جینۆساید لە نێو کورددا :

پەیوەندی کورد بە جینۆسـایدەوە لە 1987و1988 ڕا دەسـت پێناکات، ئەو کاتەی کـە رژێمی دیکتاتۆری بەغدا بەشـێوەیەکی بەربڵاو، چەکی کیمیایی لە دژدا بەکارهێنا، بەڵکو زۆر لەمە کۆنترە و باوو باپیرانمان هەر لە ڕۆژگاری میدییەکانـەوە لـە چەندین سـەدەی پێش زاییـن، لەگەڵ ئەوەیشـدا کە بەشداری بەشـێکی زیندووی شارستانێتی ئینسـانیان کردووە و هەمیشە پاڵپشت و هاوکاری گەلان بوون، کەچی لەسەر (داوا) ی مافي ئینسانی و کەلتووری و نەتەوەیی ڕەوای خۆیانەوە، بەردەوام لەسەر نەخشەی نەتەوە و گەلانی دنیادا هەوڵی ئیبادەکردن و سڕینەوەیان دراوە .

ڕەنگبێ بوونی چەندین تێرم و موفرەداتی وەک (قڕکردن، ئیبادە، ڕەشکوژی، قەتڵ و عام، لەنێوبردن، قەڵاچۆکردن، فەناکردن، بەکۆمەڵکوشـتن، تەفروتووناکردن، کۆکوژی، تـار و مـار ... هتـد) لـە فەرهەنگـی زمانـی کوردیـدا و وەک گوزارشـت و دەربڕیـن لە حاڵەتی (جینۆسـاید) و

بەکارهێنانیان لە ئەدەبیات و داستانەکانی قارەمانێتیدا، هەر لەو مەغزایەی سەرەوەدا سەری هەڵدابێت .

ئەوەتا (کەمال مستەفا) لەسەر حیسابی ئیبادەکردنی کورددا ناوزەدکرا و بە (ئەتاتورک)، کاتێک کە ئەفسەرێکی بچووکی سوپای عوسمانی دەبێت بۆ بەرەنگاری و بنکۆڵکردنی دەسەڵاتی عوسمانی و پێکهێنانی دەوڵەتی تورکیای (نوێ!)، سەرباز و ئەفسەر و خەڵکی کورد دەکاتە وەسیلە و سووتەمەنی شەڕی تورکان، ئەویش بە قسەی بریقەدار و بەڵێنی گەورە، کە کوردیش لەو دەوڵەتە نوییەدا مافي قەبەیان دەبێت کەچی دوای دەسەڵات و حوکمڕانی، مەسەلەکە پێچەوانە کەوتەوە پەیماننامەی سیڤەری ڕەفز کردەوە و دەگەڵ دوژمنەکانی دوێنێیدا (هاوپەیمانەکان)، (پەیماننامەی لۆزان 1923) ی مۆرکرد.

لە 1925 دا شێخ سەعیدی پیران لەرووی ئەو باروزروفەدا ڕاپەڕی، بەڵام حکوومەتی ئەتاتورک بە ئاگر و ئاسن ڕووبەڕووی بووەوە و دوای لە بەین بردنی شۆڕشەکە و ڕابەرو سەرکردەکانی، قەتڵ و عامێکی نایەوە کەزیاتر لە (40) هەزار ئیبادەکران و سەدان هەزاریش لە (1925 - 1926) پەڕاگەندەی ئەودیو سنووران کران و لەسەر زێدی باب و باپیرانیان هەڵقەنێندران، تەنانەت ناوی (کورد) یش قڕکرا و بوو بە (تورکی چیایی !!!)[20] و لەڕاپەرینی (دێرسیم) یشدا کە تا 1942 درێژەی هەبوو،

نزیکەی (90) هەزار گوند لەسەر دەستی مستەفا کەمال قڕکران [21].

ئەم بارە، لەڕۆژگارێکی وەک ئەمڕۆی مافي مرۆڤدا، شتێکی ئەوتۆ نەگۆڕاوە و پلانی ئیبادەکردنی کورد هەروا لە گۆڕێیە و کوردستانی باکوور یەکبینە لەبارودۆخی نائاساییدا دەژیت و لەکۆی زیاتر لە 635 بەندیخانە و زیندان، لە تورکیادا نیوەی کەوتۆتە کوردستانەوە[22].

لەدوای شەڕی دووهەمی جیهان لە 1946دا بەهۆی پیلانێکی دەوڵەتە ئیقلیمی و زلهێزەکانەوە، کۆمارە ساوایەکەی مەهاباد رووخێنرا و لەبەرئەنجامی ئەوەدا دارودەستەی شای ئێران چەندین قەتڵ و عامیان نایەوە ئەوەش لەسەر ڕێوڕەسمی باپیرە گەورەیەوە کە هەر لەسەدەی شانزدەهەمەوە سیاسەتی (تەهجیر)ی وەک شێوەیەکی تواندنەوە و لەناوبردن بەرامبەر بە کورد پیادەکرد [23].

لە 1979 یشدا کاتێک گەلانی ئێران لە دژی زوڵم و ستەمی شادا ڕاپەڕین، نزیکەی (8) ملیۆن کورد لەو شۆڕشەدا پشکدار بوون و ڕۆڵیان نیشاندا و قوربانییان دا، کەچی حوکمڕانانی نوێی ئێران دەرهەق بە کورد هەر هەمان سیاسەتی پێشوویان پێڕەو کرد و هەر لە 1983 دا (59) کەسیان بەیەکەوە لە سێدارەدانکرد و ئێستاکە زیاتر لە (200) هەزار سەرباز و (3) هەزار بنکەی سەربازی

له ئێران نیشتەجێ و جێگیرن بۆ جێبەجێکردنی سیاسەتی تواندنەوە و لە باربردن و قڕکردنی کورد [24].

هەموو ئەو شۆڕش و ڕاپەڕینانەی کە لە کوردستانی عێراقدا بەرپاکراون، دژ بە سیاسەتی تواندنەوە و لەنێوبردنی چین و توێژەکانی کۆمەڵگای کوردەواری بووە؛ بەتایبەتی ڕاپەڕینەکانی شێخ مەحموودی نەمر و بارزان لە سییەکان و چلەکانی ئەم سەدەیە و شۆڕشی ئەیلولی نیشتیمانی (1961) وڕاپەڕینی 1991، کە ئەمەی دادێت چەند نموونەیەکی ئەو جینۆسایدانەیە:

لە (9)ی حوزەیرانی 1963 دا بەعسییەکان بەسەرکردایەتی زەعیم (سەدیق مستەفا)ی تاوانبار، ڕەشەکوژییەکی وەحشیگەرانەیان لەشاری سلێمانیدا نایەوە و بێ لێکۆڵینەوە و دادگایی، نزیکەی (360) کەس لە سێدارەدان کران و لە شوێنێکدا نێژران کەلە دواییدا بە (دەشتی مەرگ) نێوبرا، ئەمەجگە لەوەی دەیان کەس لە ژێر ئازار و ئەشکەنجەدان گیانیان لەدەست داوە و لە 24/ 4/ 1974 دا ئیبادەی 131 هاوولاتی لە مامۆستاو قوتابی و ئیدی، لە شاری قەڵادزێدا کرا و هەر لەهەمان ساڵدا (90) کەسی بێ گوناه لە گەڵاڵە و چۆمان و (42) کەس لەهەڵەبجە، بە هێرشی فڕۆکەکانی بەعس بە ناپاڵم و بۆمبی فسفۆر لە نێو چوون[25] .

لە ساڵی 1983 دا (8تا12) هەزار بارزانی ئیبادە و شوێن

بزرکران، و لە 1971 و 1980 بەدواوە، بەدەیان هەزار کوردی فەیلی تەهجیر و شوێن بزر کران و لە 1987 دا گوندی مەلەکان (هەولێر) ئیبادەکرا و گوندی (چیمەن -کەرکووک) بەتەواوی بەسەر سەری دانیشتووانی دا ڕوخێنراو لە حوزەیرانی 1988 دا (600) کەس لەوانەی کە لە کەرکووک تەهجیر و دوورخرابوونەوە بۆ ناوچەی رومادی لە باشووری عێراق، لە سێدارەدانکران[26] و هەر لە هەمان ساڵدا لە چەند هێرشێکی (ئەنفالە بەدناوەکانەوە) (182) هەزار کەس، بەدەستی ڕژێمی دیکتاتۆری بەغداوە، جینۆساید کران....هتد .

لەولاتر و لەهەوڵێکی ڕەشکردنەوە و ئیبادەکردندا، لە ساڵی 1962 دا حکوومەتی سووریا ویستی ئاماری گشتی دانیشتوان بکات، بەڵام کوردەکانی ناوچەی جەزیرەی لێ دەرهاویێشت و بەو پێیە هەموو مافەکانی (هاووڵاتێتی) لەو کوردانە سەندرانەوە بە ناسنامە کۆنەکانیشەوە، لەکاتێکدا (ئەرکی سەربازی) یان لەسەر بوو و لە سوپای سوریادا لە ساڵانی 1980 و 1982 دا بەزۆر وەک داردەست لە دژی ئەم و ئەو بەکاردەهێنران [27].

لە ساڵی 1963یشدا وەک پاساوێکی هەوڵەکانی ئیبادەکردنی گەلی کورد، حکوومەتی سووریا سیاسەتی (پشتێنەی عارەبی) داهێنا و بەهۆیەوە ناوچەی جەزیرە بە درێژایی سنووری تورکیا (15کم پانی و 280 کم

درێژی) بڕیاری چۆڵکردنی داو لە ئەنجامی ئەوە (332) گوندی کوردنشین تەهجیر کران و لەشوێنیاندا و بەناوی دامەزراندنی باغ و بێستان، عارەبەکانی تێدا نیشتەجێ کران و ناوچەکە تەعریب کرا و سەرچاوەی ئەم سیاسەتەش (محەمەد تالب جەلال) ناوێک بووە کە لە شەستەکاندا ئەفسەرێکی گەورەی ئەمنی سووریا بووە و لەوکاتەدا کتێبێکی بەناوی (لێکۆڵینەوەیەک دەربارەی پارێزگای جەزیرە لەسەر ئاستی تایەفەگەری و کۆمەڵایەتی و سیاسی) نووسیوە و تێیدا مەترسی لەبوونی کورد دەکا و داوای ئیبادە و جینۆسایدکردنیان دەکا[28].

پشکی چوارەم :
ناساندنی جینۆساید وەک تاوانێکی نێودەوڵەتی

بەکۆمەڵکوژیی بەدرێژایی مێژوو، نەمازە لەوەختی شەڕی دووەمی جیهاندا، هەموو سنوور و تخوبێکی بەزاند، چ لەڕووی چەندێتییەوە یا لەڕووی چۆنایەتییەوە. بە ملیۆنان خەڵک ڕەشکرانەوە و بەڕشتبوونەوە، دووجار بۆمبی کوشندەی ئەتۆمی قەدەغەکراو، لەلایەن وڵاتە یەکگرتووکانی ئەمریکاوە لە 6و9ی ئابی 1945 دا بەکار هێنرا.

ئەمانە هەمووی وای لە چەند دەوڵەتێکی وەک (کوبا و هیند و پەنەما) کرد کە پێشنیارێک بخەنە بەردەم کۆمەڵەی گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان بەو مەبەستەی لە جینۆساید بکۆڵرێتەوە و وەک تاوانێکی نێودەوڵەتی بناسرێت و مەحکووم بکرێت. ئەوەبوو کۆمەڵەی گشتی پێشنیارەکەی لە 1946/11/9 بە لیژنەی یاسایی

ئەسـپارد و ئەویش لە هەمان مانگدا توێژییەوە تاکو بوو بـە پڕۆژەیەک و لە 1946/12/11 دا وەک (بڕیار)ێک لە کۆمەڵەی ناوبراوەوە دەرچوو کە تێیدا دەڵێ: جینۆسـاید تاوانێکە بەپێی یاسـای نێودەوڵەتـی و نکۆڵیکردنی بوون و ژیانـی تەواوی کۆمەڵ و گرووپی ئادەمییە، کە ئەوەش سـتەمێکە دەرهـەق بـە ویژدانـی گشـتی و ڕەوشـت و بنەماکانی نەتەوە یەکگرتـووەکان؛ دەگەڵ ئارمانجەکانیدا دژ و ناکۆکە و دنیای شارستانی مەحکوومی دەکات[29].

دوای ئـەوە کۆمەڵەی گشـتی، ئەنجومەنـی ئابووری و کۆمەلایەتـی ڕاسـپارد کـە پـڕۆژەی ڕێککەوتننامەیەک سـەبارەت بە قەدەغەکردن و سزادان لەسەر جینۆساید، ئامادەبکات، بەپێی ئەوە ئەنجوومەنی نێوبراو ئەسپاردەکەی بەجێهێناو پڕۆژەی (ڕێککەوتننامەی قەدەغەکردنی تاوانی کۆمەڵکـوژی و سـزادان لە سـەر ئەنجامـدان) ڕەوانەی کۆمەڵەی گشـتی کردووە ئەویش بەژمارەی 260 ئەلیف (د3-) لە ڕۆژی 1948/12/9 بڕیاری لەسەر دا، بۆئەوەی بەپێی بەندی سێزدەمین، دوای واژووکردن و چوونەریز و بڕوایـی پێدانـی دەوڵەتـان، لـە 12ی کانونی دووەمی 1951 دا پیادەبکرێت[30].

بەندی دووەمـی ڕێککەوتننامەکە، بەم شـێوەیە تاریف وپێناسەی جینۆساید دەکا کە وێ دەچێ کاریگەریی دوو بۆمبـە ئەتۆمییەکەی بە سـەرەوە بێت: هـەر کارێکی کە

بەمەبەسـتی لە نێوبردنی هەموو یان بەشێکی کۆمەڵێکی ئادەمیی لە سـۆنگەی نیشتیمانپەروەریی یان ڕەگەزایەتی یاخـود جیاخوازیـی یـان ئاینییـەوە ئەنجامدرابێـت، بە جینۆساید دەژمێردرێت .

لە دیباجـەی ڕێککەوتننامەکەشـدا، دەوڵەتە واژووکارە ڕێککەوتـووەکان بـاوەڕ دێنن بەوەی کە دەرباسـکردنی ئادەمیـەت لە بابەتـی وەک ئەو پەتایە تووشـە ئالیکاری نێودەوڵەتی، گەرەکە.

هەروەها دەوڵەتانی لایەن لە ڕێککەوتننامەکە، بۆئەوەی بڕ و بیانوو و پاسـاوی تاوانکاران ببڕن و هیچ بوارێکی زەمەنـی بـۆ ئەنجامدانی ئەم گەورە کەتنـە نەهێڵنەوە کە تاوانـکاران خۆیانـی پێوە هەڵواسـن؛ لەبەنـدی یەکەمی ڕێککەوتننامەکـەدا باوەڕیـی دێنن بەوەی کە جینۆسـاید ئەگـەر لـە ڕۆژانـی ئاشـتی ئەنجامدرابێت یـان لەکاتی شـەڕدا ئەوا جیاوازی نییە و سزا بەسەر ئەنجامدەرانیدا دەسەپێنرێت.

پەراوێزەکانی پاری یەکەم

(1) بڕوانە: د. عبدالوهاب حومد، الاجرام الدول، مطبوعات جامعة الكويت. الطبعة الاولى، 1978، ل237.

(2) هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل238 . هەروەها د.حسنين ابراهيم صالح عبيد، الجريمة الدولية/ دراسة تحليلية تطبيقية، دار النهضة العربية، الطبعة الاولى، القاهرة، 1979، ل262.

(3) د. حسنين ابراهيم صالح عبيد، سەرچاوەی پێشوو، ل151.

(4) هەمان سەرچاوە، ل 147.

(5) هەمان سەرچاوە، ل 224.

(6) هەمان سەرچاوە، ل235.

(7) هەمان سەرچاوە، ل 148، هەروا پەراوێزی (1) لەهەمان لاپەڕەدا .

(8) هەمان سەرچاوە، پەراوێزی (3)، ل255 و 256.

(10) سەرچاوەی پێشوو، ل 149.

(11) سەرچاوەی پێشوو، پەراوێزی (3) ل 266.

(12) بسام العسلى، الحرب والحضارة، المؤسسة العربية للدراسات والنشر/ الطبعة الاولى، بيروت، ل138.

(13) هەمان سەرچاوە، ل19.

(14) هەمان سەرچاوە پەراوێزی (2)،ل31.

(15)الحملە العالمية لحقوق الانسان، حقوق شعوب السكان الاصليين، صحيفة وقائع رقم (9) مركز حقوق الانسان، جنيف. 1990، ل1و2.

(16)مجموعة من الخبراء، الموسوعة العربية الميسرة، الطبعة

الثانية، بيروت 1972، ل696 و ل1139.

(17)هەمان ڕۆژ (1974/4/24) لەنێو کوردی باشووری کوردستاندا، وەک ڕۆژی شەهید تەرخانکراوە، ئەوەش لە یادەوەری هێرشی فڕۆکەی بەعس بۆ سەر زانکۆی سلێمانی لە قەڵادزێ کە 131کەس ئیبادە و شەهید بوون.

(18)د. حسنين ابراهيم صالح عبيد، پەراوێزی (2)، ل 255، هەر لەو بارەیەوە مارشاڵ(گۆرنگ) ی فەرماندەی هێزی فڕین و جێگری هیتلەر، دوای گەمارۆدانی شاری لینینگراد دەڵێ: نزیکەی 20تا30 ملیۆن کەس لە ڕوسیادا لە برسان مردن. ڕوودانی ئەوەش کارێکی چاکە، چونکە پێویستە هەندێ میللەت ئیبادەبکرێن و هەر لە ئێستاوە ئێخسیرەکانی رووس وا یەکتری دەخۆن. بۆ زانیاری زێدەتر بڕوانە : د. عبدالوهاب حومد، ل ل 98و99.

(19)حقوق الانسان/ نشرة شهرية تصدرها لجنه الدفاع عن حقوق الانسان في العراق، ژمارە (3)، 1988. ل7.

(20) حميد بوز ئەرسلان، حول الاطروحة التركية في التاريخ، دراسات كردية، ژمارە (3-7)، پاریس، 1992، ل38.

(21) جبهة التحرير الشعبى الثوري، الشعب الكردي حقيقة، ل70.

(22) علي اكبابا / الوضعية في السجون التركية، دراسات كردية، ژمارە /4 (8)،1993، ل128.

(23) وليم ايكلتن، خمسة و ثلاثون عاما من عمر الصداقة مع الاكراد، سەرچاوەی پێشوو، ل 89 .

(24) حسن شرفي، سلمية الشعب الكردي في ايران وعدوانية الحكومة المركزية/ هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل131.

(25) د.محمود عثمان، الاكراد في العراق، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل60.

(26)سەرچاوەی پێشوو، ل60.

(27)عصمت شــريف وانلــي، الاكراد في ســوريا و لبنان، هەمان سەرچاوە، ل68 و ل70 .
(28)هەمان سەرچاوەی ل69.
(29)د.عبدالوهاب حومد، ل238 و ل239 .
(30)د.حسنين ابراهيم صالح عبيد، ل261 و ل262 .

پاری دووهەم

جینۆساید بە مەفهوومە فراوانەکەی، یان ڕێگاکانی ئیبادە کردن

جینۆساید بە مەفهوومە فراوانەکەی، یان ڕێگاکانی ئیبادە کردن

جینۆساید بە تەنها بریتی نییە لە قەتڵ و عامێکی ڕاستەوخۆی ئێکسەرە، بەڵکو پلانێکی داڕێژراوی بەروەختە، بە نیاز و هلۆڤانیی و ئیرادە و پێزانینەوە، بەڵکو لە نێوبردنی کۆمەڵ و گرووپێکی دیاریکراو ئەوەش مەرج نییە هەر بە تاقە شێوازێک ئەنجامبدرێت بەڵکو تاوانکاران بۆ بە ئاکام گەیاندنی تاوانەکەیان، نیاز و نیەتیان بە ئاقاری چەندین ڕێگا و میتۆددا ڕۆییوە و دەچێت، هەروەک بەندی دووهەمی ڕێککەوتننامەی لە نێوبردنی جینۆساید ڕۆشنی کردۆتەوە. لەو پارەدا بە کورتی ئاماژە بەو ڕێگایانە دەدەین و بۆ ئەم مەبەستە ڕژێمی فاشی عێراق (تاوانکار) و کورد (تاوان لێکراو) لە

ماوەی دوای کودەتای 1968 بە گشتی و دوای 1975 بە تایبەتی، هەتا دوای ڕاپەڕینی 1991 دەکەینە مەیدانی لێتۆژینەوە.

لێرەدا جینۆساید بەو ڕێگا و میتۆدانەی خوارەوە ئەنجام دەدرێت کە یەکە یەکە لێیان دەدوێین و لەو مەبەستەدا ئەو پارەمان بۆ سەر پێنج پشک، بەو ڕەنگە دابەش کردووە:

پشکی یەکەم:

کوشتن و قەتڵ و عامی ڕاستەوخۆ :

ئەم ڕێگایە بە مەترسیدارترینی شێوازەکان دەژمێررێت چونکــە دەســتدرێژی و ئینکارکردنــی (مافــي ژیانە) ئەو مافــەی کە لە بەندی ســێیەمی جاڕنامــەی جیهانی مافي مرۆڤ و برگەی (1) لە بەندی (6) ی پەیمانی نێودەوڵەتی تایبەت بە مافە رامیاری و باژێرڤانییەکان پارێزراوە.

کوشتن و قەتڵ و عامی ڕاستەوخۆ، بە هۆی قەسابخانە نانەوە بە هەر وەسـیلەیەک بێت ئەنجامدەدرێت هەروەها لە ڕێگای وێرانکردن و خاپوورکردنی دێیەک یا شـارێک بە سەر سەری خەڵکەکەیدا وەک (هێرۆشیما و هەڵەبجە و ناکازاکی و جێرنیکا...) لێرەشدا تاوانەکە هیچ جیاوازییەکی نابێـت ئەگەر، دەرهــەق بە گرووپێک بکرێـت هەموویان پیاو بن، یا ئافرەت و پیر و پەککەوتەشـیان لەگەڵ دابێت، هەروەهـا ئەگــەر قەتڵ وعامەکــە تــەواوی گرووپەکەی

گرتبێتــەوە یـان هەندێکی وەکـو یەکە، جگە لــەوەش لە ئەنجامدانی ئەم کارەدا رەچاوی تەمەن و رەگەز و گەورە و بچووکی ناکرێت[1].

بەو پێودانگە، ڕژێمی بەعس، وەک هەوڵێکی رەشکردنەوە و بنبڕکردن، زۆر کوشتار و قەتڵ و عامی لە کورد کردووە، کە لە بن نایەن و لێرەدا تۆمارکردنیان کارێکی ئەستەمە، بۆیــە تەنها چەند نموونەیەکـی ئاماژە ئامێز دەخەینە بەر تیشکی توێژینەوە .

یەکەم :

لە سێدارەدان و لە سێدارەدانی بەکۆمەڵ

ئەم تاوانە دەرهەق بە خەڵکی بێگوناە هەروا لە گۆترە، بێ رەچاو کردنی ڕێورەســمی دەسگیرکردن، بێ لێکۆڵینەوە، بێ دادگایی یان دادگایی رووکەش و کورت ئەنجامدراوە، لــە کاتێکدا زۆربەی بڕوانامە نێودەوڵەتییەکانی تایبەت بە مافەکانی مرۆڤ بە گوێرەی ئەو دەوڵەتانەی کە سزای لە سـێدارەدان کردنیان هێشتۆتەوە تەنها لە خەتەرناکترینی گـەورە کەتنەکاندا ڕێگایان پێـدراوە کەچی ڕژێمی عێراق لــە 1976 ـەوە هەتا 1987 لە (29) حاڵەتاندا ڕێگا بە لە سێدارەدانکردن دەدات، کە زۆربەیان پەیوەستن بە خودی ســەرۆکی ڕژێم و حیزبی بەعســەوە، لە خۆچەسپاندن و نەهێشتن و ئیبادەکردنی حیزب و لایەنەکانی ئۆپۆزیسیۆن

و چین و توێژەکانی گەلی کورد[2].

لەوەشدا ڕێگای بە لە سێدارەدانکردنی کەمتر لە تەمەنی یاسایی داوە، یا بە زۆر تەمەنیان زیاد کراوە، کە ئەوە پێچەوانەی خودی یاساکانی عێراقی و نێودەوڵەتییە، ڕاپۆرتی ڕێکخراوی لێبوردنی گشتی ساڵی 1987 سەدان حاڵەتی لەو بابەتەی تۆمار کردووە، هەروەها دادگاکانی عێراقی نەمازە ئەو دادگایانەی کە تەماشای بە ناو تاوانە سیاسییەکان دەکەن، دادگای نائاساییین و ستافە دادوەرییەکەی لە عەسکەرییەکان پێکهاتوون، لە وانەی کە دوورن لە شارەزایی و ئیلتزامی قانوونی و تاوان دراوە پاڵ تێیدا مافي داکۆکی لە خۆکردنی نییە، هەروەها مافي هەڵوەشاندنەوەی (حق النقض) بڕیاری لە سێدارەدان هەر بۆ (سەدام حۆسێنە و تا کار بەوەرا گەیشت سەدام بە سیفەتی ڕەئیسی مەجلیسی قیادەی سەورە بڕیاری ژمارە (700) لە 1988/8/27دا دەربکات کە تێیدا مافي بڕیار و جێبەجێکردنی خێراو دەست و بردی لە سێدارەدانکردن بە (منضمة) حیزبیەکان دەدا، لە مەسەلەی فیرار و تەخەلوفي عەسکەریدا!! کە لە ژێر ئەو پەردەیەدا، ڕۆژانە دەستەجەمعی لاوی کورد لە ئۆردوگا سەربازی و ڕێکخراوە بەدناوەکانی بەعس لە سێدارەدەدران. (بۆ دەقی بڕیارەکە بڕوانە پاشبەند).

لە 1987/12/12 دا، مەکتەبی تەنزیمی شیمال هی

حزبی بەعس کیتابێکی بە ژمارەی (6806) و بە ئیمزای (عەلی حەسەن ئەلمەجید) دەرکرد کە ناوەڕۆکەکەی مل پەڕاندنی ئەندامانی سێ خانەوادەیە لە کەسوکاری نەیارانی بەعس، کە زوو بە زوو، بە خێرایی جێبەجێ کرا، هەروەک حوکمی لە سێدارەدان بەسەر ئەوانەیشدا پیادەکرا کە بەپێی بڕیاری لێبووردنی 1988/9/6 هاتبوونەوە و خۆیان تەسلیم کردبۆوە[3].

لە سێدارەدانی (100) تا(150) کەس لە 11 ی تشرینی دووەمی 1987دا لە گوندی چیمەن (کەرکووک) هەروەها 23 کەس لە شەقڵاوەی سەر بە پارێزگای هەولێر لە هەمان مانگ و ساڵی ناوبراودا و نموونەی لە سێدارەدانکردنی بێ دادگایین. لەوانەی دیکەش کە لە سێدارە دراون لە 18 ی تشرینی دووەمی 1987 دا (31) کەس لە ئەندامانی پارتی دیموکراتی کوردستان – عێراق (دوای دادگایی کردنی سەربازی !) لە سێدارە دراون[4] و لە 15 ی کانونی دووەمی 1987دا (29) منداڵ (زارۆک) لە کۆی (300)یاندا لە شاری سلێمانی بە سێدارە قڕ کران و داوای خەرجیی لە سێدارەدان و تەسلیم کردنەوەی تەرمەکانیش لە خێزانەکانیان کرا[5].

بەپێی گەواهی شایەدێکیش لە پایزی 1986 دا، (19) تۆلازی کورد دوای ئەوەی دەست و چاویان بەستراوە، پێکەوە لەشیان وەک بێژینگ کون کون کراوە و نەهێڵراوە

وەک خوونەریتی ئایینی بشۆردرێن و بە جلەوە لە گۆڕنراون[6]..

دووهەم:

جینۆساید لە ڕێگای بەکارهێنانی ژەهرەوە:

بە پێی زانیارییەکانی ئەمنستی ئینتەرناشنال، لە تشرینی دووەمی 1987 دا ڕژێم لە ڕێگای ئافرەتێکی بە کرێ گیراوەوە کە نێوی (نەرمین حەویز) بووە نزیکەی (50) کەس لە هاوولاتی و حزبە نەیارە کوردییەکان، بە مادەی (ثالیۆم) قڕو سەقەت کردووە[7]، هەروەها لە 1988/6/8 دا و لە کاتی ئەنفالەکانی بادینان و دوای ڕەوکردنی ژمارەیەکی فرە بۆ تورکیا و ئێران، توانی لە ڕێگای بە کرێ گیراوەکانیەوە لە یەکێک لە ئۆردوگاکانی تورکیادا نان ژەهراوی بکات و لە ئاکامیدا نزیکەی (2) هەزار کەس تێبچن[8].

سێیەم:

فڕۆکە و چەکی تەقلیدی:

باڵەفڕەکانی ڕژێم هەر کاتێک کە هێرشیان بۆ سەر ئاسمانی کوردستان هێنابێت، ئەوا خاڵ و شوێنە شارستانی و بێ دیفاعەکان ئامانجی سەرەکییان بووە، لە ساڵی 1974 دا فڕۆکەکانی ڕژێم قەتڵ و عامی (131)

کەسی بێ گوناهیان کرد لە شاری قەڵادزێ (سلێمانی) و هەر لە هەمان ساڵدا (90) کەس لە ئاکامی بۆمبی ناپاڵم و فسفۆری قەدەغەکراو، لەسەر پردی گەلاڵە (هەولێر) جینۆساید کران و لە 1987دا فڕۆکە جەنگییەکانی ڕژێم بە بیانووی شەڕی عێراق – ئێران – ئۆردوگای زێوەی ئاوارەکانی کوردستانی عێراقیان کوتاو لە هێرشێکی بەربەریانەدا، بە تایبەت بۆ سەر قوتابخانەی ئۆردوگاکە نزیکەی (350) منداڵی تەمەن (6–12) ساڵی تێدا ئیبادە بوو[9].

هەروەها لە ساڵی 1985 ڕژێم بە فڕۆکەی هێلیکۆپتەر و سەمتی، بۆردومانی کۆمەڵێک شاری کوردستانی کرد کە لە ژێر ئیدارە و کۆنترۆڵی خۆیشیدابوون لەوانە: هەولێر، مووسڵ، زاخۆ، سلێمانی[10]. جگە لەم هێرشانەی دوای ڕاپەڕینی 1991 کە لە هەموو لایەک ئاشکرایە و بە سەدان و هەزاران کەس کەوتنە بەر شاڵاوی ئیبادە و ڕووبەڕووی چارەنووسی مان و نەمانیان بوونەوە.

چەکی تەقلیدی کە ڕژێمی عێراقی بە سەدان جار بە کاری هێناوە چ وەک بۆمبی ناپاڵم کە چەندین پارچەی لێدەبێتەوە و زیانی گیانی و ماڵیی گەورەی لێدەکەوێتەوە، چ وەک مین و تی ئێن تی، یاخود بۆمبی فسفۆری و هێشوویی، یا تۆپ و هاوانی جۆرا و جۆر، هەموویان قەدەغەن و بەشێکی ئەم چەکانە لە کۆنگرەی مافي

مرۆڤی نێودەوڵەتیی لە تاران (1968) گفتوگۆی لەسەر کراوە و ڕێککەوتننامەیەک و (3) پرۆتۆکۆڵی نێودەوڵەتیی دەربارەی قەدەغەکردنی ئەم چەکانە مۆر کراوە؛ چونکە بەکارهێنانی ئەم چەکانە وەک لە پێکهاتەکانیان ڕا دیارە، زێتر ڕووبەڕووی خەڵکی مەدەنی دەکرێنەوە و زیاتر زەرەر بە ئەوان دەگەیێنێ، وەک لە نێوانی دوو سوپا یا هێزی چەکداری دوو دەوڵەتدا بەکاربێت، هەروەها لە بەکارهێنانی ئەم جۆرە چەکانەدا تەڕ و وشک بە یەکەوە دەسووتێ، واتە کارەساتێک لە شێوەی ئیبادەی جەماعیدا ڕوودەدا و بریندار و پێکراوەکانیش ئەوەندە زۆر دەبن کە چارەسەرکردنیان زەحمەت دەبێت و لە توانای دەوڵەتان بەدەر دەبێت[11]. کەچی لەگەڵ هەموو ئەو پێزانینانەشدا، بەرشتبوونەوە ڕژێم هەموو ئەو چەکانەی لە دژی کورددا وەکار خست.

چوارەم :

چەکی کۆ کوژی کیمیایی :

ڕژێم لە نەخشە و پلانێکی نوێی دیکەدا کە هەموو کوردستانی گرتەوە و پێی وا بوو کە کورد بەرەو کۆتا دەبات، چەکی کوشندە و کۆکوژی کیمیایی بەکارهێنا، بەوەش سەدام حسێن تخوبی ئەڵمانەکان و بەریتانییەکانی، (شەڕی یەکەم) هەروەها ئەمریکییەکانی (شەڕی دووهەم)

بەزاند، چونکە ئەوان چەکی ئیبادەی جەماعیان بۆ گەلانی تر بەکارهێنا کەچی سەدام بۆ گەلێکی بەکارهێنا کە ڕەگەزنامەی عێراقییان هەڵگرتبوو.

لە مێژە کۆمەڵگای نێو دەوڵەتی بەکارهێنانی چەکی کۆکوژی وەک کیمیایی قەدەغە و تەجریم کردووە و بۆ یەکەمین جار لە جاڕنامەی (سان پیترسپۆرگ) لە ساڵی 1868 باس کراوە، لە ژێر ناوی قەدەغەکردن و سنوور بۆ دانان لەبەکارهێنانی ئەو چەکانەی کە نائینسانین و موعانات و ئازار بۆ چەکدار و سەربازەکان دەنێنەوە، کە هیچ پاساوێکیان بۆ نییە، یا ئەوەتا ژیانی دانیشتووە باژێڕڤانییەکان دەخاتە مەترسییەوە[12]..

لە دوای ئەوە هەرتک ڕێککەوتننامەی لاهای ساڵانی 1899 و 1907 لە بەندی (1/23)ی هەردووکیاندا ئەم چەکەیان لە ژێر ناوی (بەکارهێنانی ژەهر و چەکی ژەهراوی) دا قەدەغەیان کردووە[13]..

هەروەها پەیمانی ڤێرسای (1919) هەمدیس باسی لێوە کردووە:

وردتر و تەرخانی تریش لە وانەی سەرەوە، پرۆتۆکۆلی (جنێڤ)ی ساڵی 1925 ـە بۆ بەر لێگرتن لە بەکارهێنانی گازە خنکێنەر و ژەهراوییەکان و مەوادە میکرۆبییەکان لە شەڕدا، ئەم پرۆتۆکۆڵە کە (113) دەوڵەت بڕواییان پێ داوە و لە 17 ی تەموزی 925 لەلایەن دەوڵەتە

هاوبەشە ڕێککەوتووەکاندا کە زلهێزەکانیشی تێدا بووە، واژوو کراوە، ئەمەش دوای ئەوەی کە خەتەرناکیی ئەم چەشنە چەکانە لە کاتی بەکارهێنانیاندا لە شەڕی یەکەمدا دەرکەوت، کاتێک کە ئەڵمانەکان لە دژی فەرەنساییەکاندا بەکاریان هێنا و قوربانییەکانی گەیشتە نزیکەی (100) هەزار کوژراو و ملیۆنێک بریندار[14].

لە دوای ئەم پرۆتۆکۆلەش، لە ڕوانگەی بە تەنگەوەهاتن و جەختکردنەوە، کۆنگرەی گشتی چەک داماڵین کە ساڵی 1933 لە جنێڤ بەستراوە و بڕیاری کۆمەڵەی گەلان کە لە 1934/9/14 دا دەرچووە، تەئکیدیان کردۆتەوە[15].

بەو ڕەنگە هیستریای سڕینەوە و ئیبادەکردنی کورد لە پارچەی عێراقدا، وای لە ڕژێمی بەغدا کرد کە سەرپێچی هەموو بەڵگەنامەکان بکات و هەموو پابەندبوونێکی یاسایی و نێودەوڵەتی و ئەخلاقی بەلاوە بنێت و ئابڕووی کەرامەتی مرۆڤایەتی ببات و وێنەی ئیبادە و قڕکردنی چاخە تاریکەکانی دەیان سەدەی لەمەوبەر زیندوو بکاتەوە و کورد بە چەکی کۆکوژی کیمیاوی تار و مار بکات.

ڕژێم وەک جێبەجێکردنێکی بڕیاری ڕۆژی 1987/3/29ی مەجلیسی قیادەی سەورە: بۆ یەکەمین جار ئەم چەکەی لە شێخ وەسانان و دۆڵی بالیسان (هەولێر) لە 1987/4/15 دا لە شێوەی گازی خەردەل بەکار هێنا کە لە ئاکامی ئەوەدا نزیکەی (500) کەس شەهید و بریندار بوون، بە

مانای (109) کەس ئیبادە و (380)یش پێکراو، ئەندامێکی پێشووی موخابەراتی عێراقی دەربارەی هێرشی کیمیایی ئەم ناوچەیە گەواهی دەدا و دەڵێ: خەڵکەکە پێکراو و بریندارەکانیان بۆ نەخۆشخانەی کۆماری، بە ئۆتۆمبێلی تایبەتی هێنا کە ژمارەیان لە (380) کەس پتر بوو و زێتری پیرەژن و منداڵ بوون، لەوێ لە ژێر چاودێریدا مانەوە و بە فەرمانی ڕژێم چارەسەرکردنیان پشت گوێ خراو هاتوچۆ و پەیوەندی پێوە کردنیشیان قەدەغە کراو دوای ئەوەی ڕۆژێک مانەوە لە شەوی دووەمدا لە یەکێک لە بینایەکانی شاری هەولێر زیندانی کران و لەوێشدا چەند ڕۆژێک مانەوە و پاشان بۆ شوێنێکی نادیاریان بردن، بەڵام شاهێد هەیە کە لە نزیک بەندیخانەکەدا بووە دەڵێ: هەموویان زیندە بە چاڵ کران[16].

لە دوای ئەوەدا لە 1987/5/27 دا گوندی مەلەکان (ڕەواندوز- هەولێر) کە 85 کم لە سنووری عێراق – ئێرانەوە دوورە و ژمارەیان 49 کەس بووە، چەند فڕۆکەیەکی جەنگی عێراقی هاوکات لەگەڵ بۆردومانی دوو گوندی دیکەدا (بلە، گندۆک) بە گازی خەردەل تەواوی ئەو 49 کەسەیان جینۆساید کردووە، دوای زیندە بەچاڵکردنی بریندارەکان[17].

لە 16 و 17 و 18 ی ئاداری 1988 دا شاری هەڵەبجە (سلێمانی) کە دانیشتووانی لە دەوروبەری 90 تا 110

هەزار کەس دەبوون بە گازەکانی سیانید و خەردەل و (تابۆن و سارین و سۆمان) قڕکران بە شاری مردوو و خامۆشان دنیای مرۆڤایەتی هەژاند و رای گشتی و شەقامی دەوڵەتانی رۆژئاوای ورووژاند و رۆژنامەکانی ئەو وڵاتانە بە چڕوپڕی باسی ئەو کارەساتە کەم وێنەیەیان کرد[18] و ئەگەر هێز و فشاری گەلانی ئەو دەوڵەتانە لە سەر حکوومەتەکانیان نەبوایە، نە باسی دەکراو نە مەحکوومیش دەکرا، چونکە سیاسەت و بەرژەوەندی ئەو دەوڵەتانە بەرامبەر بە عێراق، ئەوکاتە، لەوەدا بوو کە پەردەپۆشی ئەو تاوانە گەورەیە بکەن!! .

ئەنجامی ئەو کارەسات و قڕکردنە پتر لە (5) هەزار شەهید و دوو ئەوەندەش بریندار بوون کە بەهری زیاتریان ئافرەت و منداڵ بوون و بە هەزارانیش پەڕاگەندەی دیوی ئێران بوون.

ئەو ژەهرباراندنە، بەدەر لەوەی کە لە رۆژنامە و هۆیەکانی راگەیاندنی جیهانی و ئەوروپی باسی لێوە کرا، وەک سەلماندنێک مانگە دەسکردەکانی ئەمریکا و بەریتانیاش وێنەیان لێگرت و ئەو بڵاوکراوە و مەنشووراتانەیش کە رژێم بە فڕۆکە بەسەر ئاسمانی هەڵەبجەدا پەرشی کردن و تێیدا هەرەشەی بەکارهێنانی چەکی کیمیایی کردبوو، ئیسپاتێکی حاشا هەڵنەگری ترە.

جێگای باسە، کە ئیبادەکردنی کورد، جارێکی تر

پیادەکردنی پرۆتۆکۆلی (جنێڤ)ی ساڵی 1925 بە بیر کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی هێنایەوە، بەڵام بێ ئەوەی باسی کورد بکرێت، کۆنگرەکە لە پاریس لە کانوونی دووەمی 1989 و بە ئامادەبوونی نوێنەرانی 149 دەوڵەت گرێدرا، بۆ بەر لێگرتن لە بەکارهێنانی چەکی کیمیایی و پشتەوانی لە بەجێ گەیاندنی بەندەکانی پرۆتۆکۆلی جنێڤ لە بەیانی کۆتایی کۆنگرەکە کە لە (6) برگە پێکهاتووە، بڕگەی (3) یەمی دەڵێ:(دەوڵەتانی بەشداربوو لە کونگرەدا پێویستی گرێدانی زووبەزوویی رێککەوتننامەیەک جەخت دەکەنەوە، سەبارەت بە قەدەغەکردن و بەرهەمهێنان و داکردن و بەکارهێنانی چەکی کیمیایی و لە نێوبردنی ئەو چەکە، پێویستە ئەو رێککەوتننامەیەی کە گرێ دەدرێ گشتگیر و جیهانی بێت و شایانی پیادەکردنێکی کارا بێت[19].

هەروەک لە کانبێرای پایتەختی ئوستراليا لە 19 ی ئەيلوولی 1989 کۆنگرەیەکی تری جیهانی سەبارەت بە چەکی کیمیایی بەسترا، بەڵام ئەمجارەیان ناوی کورد هاتەوە گۆڕێ و وەزیری دەرەوەی ئەو کاتەی ئوستراليا کارەساتی هەڵەبجە و قوربانییەکانی وەبیرخستەوە، هەروەک رێکخراوی جیهانی کارمەندانی تەندروستی و مافي مرۆڤ لە سەر داوای مستەر جان مارتنسی جێگری ئەمینداری گشتی (UN) بۆ مافەکانی مرۆڤ لە 24-27 مایسی 1989 دا لە جنێڤ کۆنگرەیەکیان بەست

بـۆ لێکۆڵینەوە لە کاریگەریی چەکی کیمیایی و بایۆلۆژی، ئەمانە هەمووی بە گوفتار بەڵام بە کردار دیارە کە شتێکی ئەوتۆ نەکرا[20].

پێنجەم :

ئەنفالە بەدناوەکان :

ئەنفـال ناوێکی دیکـەی جینۆسـاید و ئیبادەکردن بوو، کە هەموو ڕێگاکانی پێشـوو و هی تریشی بە شێوەیەکی فـراوان گرتـە خۆی . ڕژێم ئـەوەی لە نێـوان 1987 تا 1989 ئەنجامیـدا ناوی نا ئەنفال، بەڵام ئەنفال لە 1983 و لـە بارزانییەکانەوە دەسـت پێـدەکات، ئەگەرچی ڕژێم ئـەو ناوەیشـی لێنەنابێت، ئـەو کاتەی کە نەخشـەیەکی پیلانگێڕانەی مکومی بۆ لەنێوبردنیان داڕشت و لە قۆناخی یەکەمـدا لەسـەر خاک و ئاوی خۆیـان هەلقەنێنران و لە ئـوردوگا زیندانییەکانی وەک قوشـتەپە و دیانا و هەریر ئاخنران و لە پاشـدا بە فەرمانی سەدام، هەردوو بارزان تکریتی و وەتبان تکریتی دایک براکانی سەدام، هەستان بە ڕێکخستنی هێزێکی پێکهاتوو لە فرقەی موخابەرات و چەند یەکەیەکی تایبەتی سـوپا و دەوری ئـەو ئۆردوگایانەیان گـرت و لـە 1983/7/30 دا توانیـان زیاتـر لە (8000) بارزانی لە سـەرووی (8) ساڵییەوە بگرن کە (315) یان

لە نێوان 8 تا 17 ساڵیدا بوون و بەپێی گەواهی شایەدان، بەرەو باشووریان بردن و تا دەورووبەری بەغدا بینراون و پاشان ون بوون[21].

بەپێی هەندێک گۆتە، گشتیان ئیبادەکردوون و بەر لەوە خوێنیان لێ بەتاڵ کردوون و بە کۆمەڵ لەسەر سنووری عێراق – سعودیە ژێرگڵ کراون. لەوەش کارەسات تر کە وەک نەنگییەک بە نێوچەوانی مرۆڤایەتییەوە دەمێنێتەوە، بارودۆخـی ئەو ژن و منداڵانە بوو کە لەو ئۆردوگایانەدا هێشـتبوویاننەوە و دەورووبەریان بە ئەمن و موخابەرات گیرابوو و ئاو و کارەبایان بەسەردا بڕیبوون و دەستدرێژی بەردەوامیان دەکردە سـەر و ئازووقەیان لێ بڕیبوون و بەردەوام بە تەقەکردن و بە نیوەشـەو چوونە سـەریان و بە دەرگا شـکاندن، ئیرهابیان دەکردن، بەشێوەیەک کە نووسـەرێکی گەورەی عێراقـی وەک (کنعان مکیە) دوای ئەوەی کارەسـاتی ئیبادەکردنی ئەو خێزانانەی بینیوە بە قەناعەتەوە گوتوویەتی: هەسـتم بە شەرمێکی قووڵ کرد کە تەعبیری لێناکرێ، بە خۆم شەرم بوو کە من لەعێراقدا لەدایکبووم[22].

لـە دوای 1987، دیکتاتۆری عێراق و دارودەسـتەکەی قۆناغێکی مەترسیدارتری لە جینۆساید دەستپێکرد، لەژێر نـاوی (ئەنفالەکان)، دیارە ئەوەش هەر لە خۆڕا نەبووە و پێشـتر بەرنامەیەکی بەروەختی بۆ داڕشتووە و بڕیاری

بۆ دەرکردووە، ئەوەتا لە 1987/3/29 بەناو مەجلسی قیادەی سەورە مافي ئەنفال کردن و وێرانکردنی شارەکانی کوردستان لە رووی عەسکەری و ئەمنی و مەدەنییەوە بە "عەلی حەسەن ئەلمەجید"ی ناسراو بە عەلی کیمیاوی یا عەلی ئەنفال دەدا و بەڕادەیەک کە عەلی ئەنفال ڕێگای پێدراوە هەموو ئەو یاسایانە رابگرێت کە لەگەڵ ناوەڕۆکی بڕیاری ناوبراودا، ناکۆک بن (بۆ دەقی بڕیارەکە بڕوانە پاشبەند).

بەرنامەی ئەنفالکردن بە چوار قۆناخ دانرا، کە ئەنفالی یەک و دوو و سێ و خاتیمەی ئەنفالەکان بوو، کە لە رووی جوگرافییەوە هەموو کوردستانی گرتەوە و بریتی بوو لە تێکدان و وێرانکردنی گوند و دێهاتەکان و تاڵان و برۆ و راگواستن و ئەتککردنی شەڕەف و کوشتن و لەنێوبردنی بە کۆمەڵی خەڵکەکەی.

سەرەنجامی هەر چوار ئەنفال کە لە 1987 تا 1989 درێژەی هەبوو، بووە هۆی خاپوورکردنی 1276 گوند لە کۆی 3839 گوند و شارۆچکە لە 1968ـەوە[23].

بە گوێرەی ژمارەی دانیشتووانی ئەو گوندانەیش، ئەوانەی کە بەپێی بەرنامەیەکی ڕێکخراوەوە ئیبادەکراون دەگەنە زیاتر لە (180) هەزار کەس، بەو رەنگە ئەو ئیبادەیەی کە لە شێوەی ئەنفالدا ئەنجامدرا مەگەر هەر نازییەکان یاخود سربەکان دەرهەق بە بۆسنییەکان بەو

بەرنامەرێژیی و نەخشەسازییە ئەنجامیان دابێت، هەر بۆ نموونە یەک لەو نامانە کە دوای راپەڕین دۆزراونەتەوە و (نهێنی و تایبەتی) بە سەرەوەیە و لە دەسەڵاتێکی بەرزەوە دەرچووە، لە وەسفي (هێرشی ئەنفالی نموونەیی و قارەمانانە) دا نووسراوە کە 2532 کەس و 1869 خێزان گیران و بۆ ئۆردوگایەک نێردران[24]. وەک تەئکیدکردنەوەیەکیش لە ژمارەی 182 هەزار: لە کاتی دانوستانی وەفدی بەرەی کوردستانی لە گەڵ سەرانی رژێم، لە بەهاری 1991 دا، لەو کاتەی کە وەفدەکە لە چارەنووسی ئەو ژمارەیەی کۆڵیوەتەوە "عەلی حەسەن ئەلمەجید" کە ئامادەی دانیشتنەکە بووە گوتوویەتی ژمارەکە لە (100) هەزار تێناپەڕێ! کە دوژمن دان بە 100 هەزار بنێت مانای وایە 182 هەزارەکە ڕاستە و جگە لەوەش لیستی ناوی (15–17) هەزار ئەنفالکراو لەو ژمارەیەی لای سەرەوە لەلای مستەر (دێر شتوئیل)ی بڕیاردەری تایبەتی مافي مرۆڤ لە عێراقدا هەیە و لەسەر ئەوە بەڕێزیان ئیبادەکردنی ئەو ژمارەیە (182 هەزار) بە دوور نابینێ و پێی وایە خەملاندنێکی واقعییە[25].

سەرەڕای ئەوەیش، سەبارەت بەوانەی گیراو و بەندکراون، عەلی حەسەن ئەلمەجید لە 1989/1/26 دا لەگەڵ کۆمەڵێک فەرماندەی عەسکەری و ئیستخباراتی و حیزبی کۆبووەتەوە، کە لەسەر کاسێتێک تۆمار کراوە،

تێیدا دەربارەی ئەو خەڵکە بێ گوناهانە گوتوویەتی: بایەخ پێدانیان مانای شاردنەوەیانە بە شۆڤل، وشەی بایەخ پێدانیان ئەوە دەگەیەنێ ئەو کەسانە خۆیان تەسلیم کردووە، ئایا ئەوە مانای ئەوەیە کە لەسەرمە بە زیندوویەتی بیانهێڵمەوە؟ ئەو خەڵکە لە کوێ دابنێم، زۆرن؟ بۆیە بەسەر کەرتەکانم (مقاطعات) دابەشکردن و لەوێدا وامکرد کە شۆڤڵەکان بە بێ وەستان بێن و بچن[26].

ئایا ئەمە ئەوە ناگەیەنێ کە دیاریکردنی ئەنفالکراوەکان بە 182 هەزار ئەگەر زیاتریش نەبوو بێت، ئەوا بێشک لەوە کەمتر نەبووە؟!..

هەر بۆ نموونە: ئەنفالی دەڤەری بادینان دەهێنینەوە یاد، کە لە 1988/8/25دا دەستی پێکرد، واتە دوای پێنج ڕۆژ تێپەڕین بەسەر وەستانی شەڕی عێراق – ئێران دا و ڕژێم ئەو هێزانەی کە لە بەرەی شەڕی ئێراندا بوون گواستنیەوە و بەگژ خەڵکی ئەم دەڤەرەی وەنا، کە پێکهاتبوو لە دوو فەیلەق و دەیان هەزار جاش و دەبابە و زریپۆش و جۆرەها چەکی سووک و قورسی زەمینی و ئاسمانی و گازی کیمیایی و ..... هتد.

لەو هێرشانەدا دەیان گوند وەبەر شاڵاوی چەکی کیمیاوی کەوتن (بڕوانە پاشبەند)، یەکەم گوندی کیمیا لێدراوی ئەو دەڤەرە دێی (هیس) بوو کە لە سپێدەی 1988/8/25 دا

ژەهرباران کراو دێ نشینەکان کە ژمارەیان (700) کەس دەبوو زۆربەیان هەڵاتن و ئەوەی بە سەلامەتی ڕزگاری ببوو بەرەو سنووری تورکیا – عێراق ڕەویان کردبوو و هەواڵی ژەهر بارانەکە و لەشی زامداری خۆیان نیشانی ڕۆژنامەنووسان دابوو.

کارەساتی گەلی بازێ لە بەرواری باڵا هەرگیز لە بیر ناچێتەوە، کاتێک کە دانیشتووانی ئەو ناوچەیە نەیانتوانیبوو بەرەو سنوورەکان ڕەو بکەن و خۆیشیان تەسلیم بە ڕژێم نەکردبوو و وەک مقاومەتێک خۆیان لە ئەشکەوتەکان توند کرد بوو و لە 1988/8/29 دا لە سەعات 6،5ی سپێدە و بە مەودای (3) دەمژمێری بەردەوام (6) فڕۆکە ژەهربارانی ئەو ئەشکەوتانەیان کرد و نزیکەی 3000 کەس لە ژن و منداڵ و پیر و پەککەوتە بوونە قوربانی، ڕژێم بەپێی بەرنامەکەی خۆی، دوای هەر هێرشێکی کیمیاوی، بەپێی توانا و دەرفەت، هێزی پیادە و زریپۆشی وەکار دەخست بۆ ئەوانەی کە بریندار بوون و پەکیان کەوتووە، بۆ ئەوەی ئەوانیش قڕ بکات و ژێر گڵیان بکات، دیارە کە ئەمەی لە گەلی بازێ بە کارهێنا و بەوەش زیانەکان گەورەتر بوون[27].

بەو ئاوایە لە ماوەی 25 ی ئاب تا 1988/9/15 لە هەردوو پارێزگای دهۆک و موسڵ، 448 گوند وێران و خاپوور کران[28]. لەو هێرشانەدا بە هەزاران کەس ئیبادە

کران و له سەد هەزاریش زیاتر پەڕاگەندەی سنوورەکانی تورکیا و ئێران بوون و هەر لە 1988/8/30 دا (20) هەزار کەس بەرەو تورکیا رەویان کرد و بە دەم ئازاری نەخۆشییەکانی تیفوئید و کۆلێرا و مەلاریا و سکچوون و هەوکردنی سییەکانەوە تلاونەتەوە و بە بێ پێخەفي و بێ پۆشاکی و خواردن کە رۆژانە چەندین ئافرەت و منداڵیان لێ بۆتە قوربانی، ژیانیان بردووەتە سەر، بە هەر (20) کەس خێوەتێک و (2000) بەتانی بۆ (20) هەزار کەس، (8) بۆری ئاو بۆ هەمان ژمارەی خەڵک و دکتۆرێک بۆ (18) هەزار کەس، دەبێ چ ژیانێک بێت[29]؟!! چ مافێک درا بێت؟.

لە نێو خودی ئۆردوگاکاندا کە بە تەلبەند و دیواری بڵند و جەیشەوە توند کرابوو، هەر (30) مەتر چەند جەندرمەیەکی تورک وەستا بوون و دەسەڵاتی تەقەکردنیشیان لە دەرەوە و ناوەوە پێدرابوو!! دەسەڵاتی تورک تا پێی کراوە نەیهێشتووە رۆژنامەنووسە بیانی و رێکخراوە مرۆڤایەتییەکان ئاوارە و ئەنفالکراوەکان ببینن، ئەمەش لەبەر دوو هۆ، یەکەمیان پاراستنی بەرژەوەندی خۆی لە گەڵ رژێمی عێراقدا کە لێدانی کیمیایی لە سەر ئیسپات نەبێت بە تایبەتیش کە هەردوو رژێم لەسەر قڕکردنی کورد کۆکن، دووەم: بۆ ئەوەی ئەم پەڕاگەندانە لە رووی یاساییەوە وەک (پەنابەر) حیسابیان بۆ

نەکرێت[30]. لەوەشدا ئەم هەڵوێستە نامرۆڤانەیەی تورکیا ژێر پێ خستنێکی ئاشکرای جاڕنامەی مافي مرۆڤ و گشت بڕوانامە نێودەوڵەتییە پەیوەستەکانە، نەمازە پەیمانی نێودەوڵەتی تایبەت بە مافە مەدەنی و سیاسییەکان (1966/12/16) و رێککەوتننامەی بەرگرتن لە تاوانی جینۆساید و سزادان لەسەر ئەنجامدانی (1948/12/9) و رێککەوتننامەی دژ بە ئەشکەنجەدان و جۆرەکانی دیکەی مامەڵەکردن یا سزادانی توند یان نامرۆڤانە یاخود ئابڕووبەر (1984/12/10) و جاڕنامەی مافەکانی منداڵ (1959/11/20) و جاڕنامەی تایبەت بە پاراستی ئافرەت و منداڵ لە حاڵەتە نائاساییەکان و ناکۆکییە چەکداریەکان کە بەپێی بڕیاری کۆمەڵەی گشتی 3318 (د – 29) لە 1974/12/14 دەرچووە ... هتد..

شەشەم :

گۆڕی بە کۆمەڵ، وەک بەڵگە و ئاکام:

ئەو گۆڕە بە کۆمەڵانەی کە سەرتاسەری کوردستانیان گرتۆتەوە و هێندێکیان لە دوای راپەڕینی 1991 دا دۆزرانەوە و بڕێکی زۆریشیان تا هەنووکە ونن، بەڵگەیەکی حاشا هەڵنەگر و سەلمێنەری جینۆسایدن، جگە لەوەی کە بەرەنجامێکی میتۆد و شێوازەکانی رەشە کوژیشە کە رژێم بۆ سڕینەوەی بوون و ناسنامە و کیانی

کورد گرتبووە بەر.

نموونەی ئەو گۆڕە بە کۆمەڵانە لە شاری سلێمانیدا کۆمەڵێک گۆڕی بە کۆمەڵ دیترانەوە کە یەک لە وانە 450 تەرم و یەکێکی تریان پاشماوەی تەرمی 370 ژن و منداڵ و پیاوی تێدا بووە.

لە شاری دهۆکیشدا چەند گۆڕێکی بە کۆمەڵ دۆزرانەوە کە کەوتبوونە ڕێگای دهۆک – موسڵ و کۆمەڵێک خانەوادەی تێدا بوون کە هەموویان پێکەوە ژێر گڵ کراون. لە شاری (موسڵ)، کە گرتووخانەی بادوشی لێیە. لە کاتی ئەنفالەکاندا لە 1987 تا 1989، ئەو وەختەی کە بە سەدان و هەزاران کوردی دانیشتووانی موسڵ لە عەشیرەتی شەبەک و گەرگەر و عەشایەرسەبعە و هیتر وەبەر شاڵاوی ڕاونان و ڕاگوێزان و ئیبادە کەوتن، گۆڕێکی بە کۆمەڵ لە دووری (4) کیلۆمەتر لە شاری موسڵ دیترایەوە کە ئێسک و پروسک و تەرمی 70 کەسی تێدا بووە.

بە گوێرەی شاری هەولێر، چەند گۆڕێکی پێکەوەیی لە نزیک ڕێگای هەولێر – کەرکووک بینرایەوە کە بە دەیان تەرمی تێدا بووە، هەروەها لە قەزای شەقڵاوەی سەر بە هەولێر تەرم و ئێسک و پروسکی (23) کەس ئاشکرا کراو لەسەر ڕێگای هەولێر – موسڵ و لەسەربازگەی هەولێر و ڕەشکین و نزیک مەخمووردا، لە دوای ڕاپەڕینی

1991 کۆمەڵێک گۆڕ دۆزراونەتەوە کە یەکێکیان تەرم و ئێسک و پروسکی 1500 کەس و یەکێکی تر هی 100 کەسی لێ دەرهێنراوە و ئیدیش ماون.

لە شاری کەرکووکدا لە نزیک لەیلان گۆڕی بە کۆمەڵ دۆزراونەتەوە کە بەدەیان تەرمی تێدا بووە، هەروەها ئەو گۆڕانەی نێزیک گەڕەکەکانی (الحریە) و (القدس)، جگە لەو گۆڕە بە کۆمەڵانەی سەر ڕێگای کەرکووک – سلێمانی کە بە سەدان تەرمیان تێدا دۆزرایەوە، کە هێندێکیان هی ماوەی دوای ئەنفالەکان و بڕێکی تریان هی دوای ڕاپەڕینی 1991 بووە کە بە هۆی تۆپ و تانک و زرێپۆش و هێلیکۆپتەری ڕژێمەوە لە کاتی ڕەوی چەند ملیۆنیدا ئیبادە و ڕەشەکوژ کراون، کە هێندێکیان هەروایی بێ کفن و دفن ماونەتەوە، ئەمەش لەبەر گەورەیی و ترسناکی کۆچڕەوەکە و بێ نان و ئاوی، منداڵ و نەخۆش و پەککەوتە و تەمەندارەکان لە (بێ هێز و بڕستەکان) لە ڕێگادا دەمانەوە[31].

پشکی دووهەم:
ئەشکەنجەدانی جەستەیی یان رۆحی و سایکۆلۆژی

گرتنەبەری رێگای ئازاردانی لەشی و رۆحی لە لایەن رژێمەوە، بە مانای جینۆساید کردنی بەشێنەیی و لەسەرەخۆی کوردە لەروانگەی جیا رەگەزی و نیشتمانپەروەرییەوە، دەستدرێژی و سووکایەتی کردنە بە کەرامەتی مرۆڤایەتی، ئەمەش تاوانێکە خودی رێککەوتننامەی قەدەغەکردنی جینۆساید تەجریمی کردووە و لە هەمان کاتدا پێچەوانە و سەرپێچی و ژێر پێ خستنی ئەم بڕوانامە یاساییانەی خوارەوەیە:

(1) دەستووری کاتی عێراقی (1970/7/16) کە بەندی بیست و دووهەم (ء) وا دەقنووس کراوە: شکۆمەندیی مرۆڤ پارێزراوە و مومارەسەکردنی هەر جۆرێک لە جۆرەکانی ئەشکەنجەدانی جەستەیی و دەروونی

قەدەغەیە.

(2) یاسای سزادانی عێراقی (ژمارە 111ی ساڵی 1969 هەموارکراو) لەم چەند بەندانەی خوارەوە ئاماژەی بە مەسەلەی ئەشکەنجەدان کردووە:

(ء) بەندی 323: هەر کارمەندێک یا (راژەی گشتی پێ سپێردراوێک) بە گرتن سزا دەدرێ ئەگەر سزای دا، یا فەرمانی دا بە سزایەکی توندتری مەحکووم کراو لەوەی کە بەپێی یاسا بۆی دانراوە، یان بە سزایەک کە پێی حوکم نەدراوە، لە گەڵ پێزانینیشی لەوەی کە کارەکەی سەرپێچی یاسایە.

(ب) بەندی 324: هەر کارمەندێک یا راژەی گشتی پێ سپێردراوێک بە گرتن سزا دەدرێ ئەگەر ئیدارە یان پاسەوانێتی گرتووخانە و بەندیخانە یان دامەزراوەکانی تری تایبەت بە جێبەجێکردنی سزا یان تەدبیری ئیحترازی پێ سپێردرا بوو و بەپێی فەرمانی دەسەڵاتی تایبەتمەند کەسێکی وەرگرت، یاخود فەرمانێکی کە بۆ بەرەڵاکردنی زیندانییەک دەرچووە، جێبەجێی نەکرد یان ... هتد...

(ج) هەر کارمەندێک یا راژەی گشتی پێ سپێردراوێک بە گرتن یا زیندانیکردن سزا دەدرێ ئەگەر ئەشکەنجەی دا، یا فەرمانی دا بە ئەشکەنجەدانی تاوان دراوە پاڵ یا شاهیدێک یاخود خەبیر و شارەزایەک بۆ ناچارکردنی لەسەر داننان بە تاوانێک.........، و بە کارهێنانی هێز یا

گەڤ و هەڕەشە، لە حوکمی ئەشکەنجەدان دایە.

(3) یاسای چۆنیەتی دادگاییکردنی سزایی ژمارە (23) ساڵی 1971 ی هەموارکراو لە بەندی 127 یدا دەڵێت: نابێت وەسیلەی ناڕەوا بەکاربهێنرێت بۆ کارتێکردن لەسەر تاوان دراوە پاڵ بۆ ئیعتراف لێوەرگرتنی، خراپ مامەڵەکردن و گەڤکردن بە ئەزیەتدان و ئیغراکردن و بەڵێندان و هەڕەشەکردن و کارتێکردنی سایکۆلۆژی و بەکارهێنانی داو و دەرمانە لە هۆش خۆ بەرەکان و سەرخۆش کارەکان، بەوەسیلەی ناڕەوا دەژمێررێن.

(4) جاڕنامەی جیهانی مافي مرۆڤ (1948) لە بەندی پێنجەمیدا جەخت لە سەر ئەوە دەکاتەوە کە (هیچ مرۆڤێک ئەشکەنجە و سزا نادرێت و رەفتاری توند و تیژی و دڕندانە و ئابڕووبەری لەگەڵدا ناکرێت).

(5) پەیمانی نێودەوڵەتیی تایبەت بە مافە مەدەنی و سیاسییەکان، لە بەندی (7) یدا وا هاتووە کە "نابێت هیچ کەسێک بخرێتە ژێر ئەشکەنجەدان یا سزایەک یاخود مامەڵەیەکی رەق و توند یا نامرۆڤانە یان ئابڕووبەر لەگەڵدا بکرێت".

(6) جاڕنامەی پاراستنی هەموو کەس لە تووشی ئازاردان و جۆرەکانی مامەڵەکردن یان سزای توندوتیژ یا نامرۆڤانە یاخود ئابڕووبەر " کە بە بڕیاری کۆمەڵەی گشتی ژمارە 3452 (د – س) لە 1975/12/9 دا دەرچووە، لە

بەندی (2) دا دەڵێ: (هەر کارێک لە کارەکانی ئازاردان یا هیتر لە جۆرەکانی مامەڵەکردن یان سزای توند یاخود نامرۆڤانە یا ئابڕووبەر، سووکایەتی کردنە بە شکۆمەندی مرۆڤایەتی، بەو وەسپەی کە نکۆڵیکردنی ئارمانجەکانی بڕوانامەی نەتەوە یەکگرتووەکانە و پێشێلکردنی مافەکانی مرۆڤ و ئازادییە بنەڕەتییەکانە کە لە جاڕنامەی جیهانی مافي مرۆڤدا دەقنووسکراوە، مەحکووم دەکرێت، هەروەها بەندی (3)ی هەمان جاڕنامە دبێژیت "نابێت هیچ دەوڵەتێک رێگا بە ئەشکەنجەدان بدات، یا جۆرەکانی تری مامەڵەکردن یاخود سزای توند یا نامرۆڤانە یا ئابڕووبەر، یاخود چاوی لێبپۆشێت و رێگا بە وەرگرتنی بارە نائاساییەکان نادرێت، وەک باری شەڕ یا خەتەرناکیی شەڕ، یاخود نائارامی سیاسی ناوەخۆ، یا هەر حاڵەتێکی نائاسایی گشتی دیکە، کە وەک بڕوبیانوویەک بێت بۆ پاساوی ئازاردان یا جۆرەکانی تری مامەڵە یان سزای توندوتیژ یا هۆڤییانە یاخود ئابڕووبەر.

(7) رێککەوتننامەی دژ بە ئەشکەنجەدان و جۆرەکانی تری هەڵسوکەوتکردن، یا سزای توند یاخود نامرۆڤانە یان ئابڕووبەر (کە بە بڕیاری کۆمەڵەی گشتی 46/39 لە 1984/12/10 دا دەرچووە و لە 1987/6/26 دا کاری پێکراوە" هەر بۆ نموونە لە بەندی (2/2)دا دەڵێت: نابێت بڕوبیانوو بۆ بارە نائاساییەکان بهێنرێتەوە، هەر

چۆنێک بووبێت، ئەگەر ئەو باروزروفە حاڵەتی شەڕ بێت یان گەڤ و هەڕەشەی جەنگ یاخود نائارامی سیاسیی ناوەخۆ یا هەر حاڵەتێک لە بارەکانی نائاسایی گشتیی دیکە، وەک پاساوێک بۆ ئەشکەنجەدان. هەروەها (3/2) ی هەمان رێککەوتننامە دەڵێت: نابێت برو و بیانوو بە ئەو فەرمانانەی کە لە کارمەندانی باڵاوە دەرچوون یان لە دەسەڵاتی گشتییەوە، وەک پاساودانێک بۆ ئەشکەنجەدان بهێنرێنەوە.. هتد .

(8) بنەما نموونەییەکانی لانی کەمی مامەڵەکردن لەگەڵ زیندانییەکان کە لە 1977/5/13 دا دەرچووە لە خاڵی (31)یدا دەڵێ: سزای جەستەیی و سزای لە زیندانی تاریک ئاخنین، و هەر سزایەکی توند و بێ ویژدانانە، یا نامرۆڤانە یاخود ئابڕووبەرانە، وەک سزایەکی تەئدیبی بە تەواوی قەدەغەیە، (1/32) لە هەمان بنەما نموونەییەکان دەڵێت: نابێت لە هیچ کاتێکدا زیندانی بە گرتنی ئینفرادی سزا بدرێت یاخود بە کەمکردنەوەی ئەو خۆراکەی کە دەیدرێتێ تەنها پاش ئەوەی کە پزیشک تەماشای کردووە و بە نووسین شایەدی ئەوەی دا کە زیندانییەکە بەرگەی سزای لەو بابەتە دەگرێ.

سەرەڕای هەبوونی گشت ئەو بڕوانامە ناوخۆیی و نێودەوڵەتییانەی کە ئەشکەنجەدانی لەشی و رۆحیان قەدەغە کردووە، کەچی رژێمی دیکتاتۆر بە تاسەوەبوو

بۆ سڕینەوەی ناسنامەی کورد و بیر و باوەڕی نەتەوەیی وای لێکردووە کە دانانی یاسا و بڕوایی دان بە بەڵگەنامە نێودەوڵەتییەکان وەک "خەت خەتۆکانێیەکی کاتی بێزاری خۆی دابنێ"[32] و بە نوێژی نیوەڕۆ نەک هەر سەرپێچییان لێبکات بەڵکو بە بەربڵاوی داهێنانیش لە شێوازەکانی ئەشکەنجەدان بکات.

وەک ئاشکرایە، رژێمی بەعس ئەو جۆرەها ئەشکەنجە و ئازاردانی جەستەیی و رۆحی، هەروەها گرتن و گلدانەوە و بەندکردن و تەوقیفکردن کە ئەنجامی دەدان نایاسایی و هەروا لە گۆترە و رەمەکیانە بوون، ئەوانەی کە دەگیران بێ تەحقیق و توێژینەوە، بێ دادگایی کردن یا داکۆکی لە خۆ کردن و رێککەوتن لەگەڵ پارێزەرێک، لە سێدارەدان و لە زیندانەکان توند دەکران، یا ئەوەتا لە رێگای دادگاییێکی کورت یاشکلیدا، یان بە بێ ئیزنی دەسەڵاتی دادوەری دەگیران، دیارە کە دەسەڵاتی تەنفیزی و جێبەجێکردنیش (بەدەر لە تاوانە ئاساییەکان)، دامودەزگاکانی حزبی بەعس بوون کە بریتی بوون لە ئەمنی عامە و خاصە و ئیستخبارات و پۆلیس و ... هتد. بەو شێوەیە وەک هەندێک رایان وایە کە گرتووخانە هەمەچەشنەکانی عێراق لە "250" هەزار کەسی بە تۆمەتی سیاسەت، کەمتر تێدا نەبێت و دیارە کە بە تەبیعەت بەهری کورد تێیدا زۆرە[33].

ئەوانەی کە لە سێدارەدەدران، لە پێشدا ئازار و ئەشکەنجە دراون، بەڵگەی ئەمەش شوێنەواری ئەشکەنجەکانە بە سەر لاشەکانەوە، وەک بڕین و سووتان و لووت بڕین و نینۆک راکێشان و چاو دەرهێنان و .. هتد. ئەمەش ئەو کاتە ئاشکرا بووە کە تەرمەکانیان بۆ خانەوادەکانیان گێڕاوەتەوە و سەرباری ئەوە (وەک شەڕێکی دەروونی)، هەر تەرمەی "300" دیناریان لێ سەندوون (لە بەرامبەر ماندووبوونی لە سێدارەدانکردنیان و گوللەی کوشتن و گواستنەوەیان) دا.

ئەوە لە کاتێکدا کە جاڕنامەی جیهانی مافي مرۆڤ لە بەندی (9) یدا تەئکید لەوە دەکاتەوە کە نابێت هیچ مرۆڤێک بە شێوەیەکی رەمەکی بگیرێت و دەست بەسەر بکرێت یا دوور بخرێتەوە کەچی بە دەیان هەزار کەس لە زیندانەکان و شوێنەکانی موخابەرات و ئەمن توند کراون و بێ دادگایی، ئازار دراون.

بە رەمەکی گرتنی خەڵک لە شوێنە گشتییەکانی وەک "بازاڕ و دامودەزگاکانی دەوڵەت و شوێنی ئیشکردن و لە کووچە و کۆڵانەکاندا ئازارێکی نەفسی و رۆحی کاریگەریشی بۆ خانەوادەی ئەو خەڵک گیراوە دروست دەکرد، چونکە شوێنەون و بێ چارەنووس دەمانەوە و رژێم ئەو خێزانانەی لە گرتنی خزم و خوێش و کەس و کاریان ئاگادار نەدەکردەوە لە وەختێکدا بنەماکانی

لانی کەمی هەڵسوکەوت کردن لەگەڵ زیندانییان 1977/5/13، لە بەندی (92) یدا رێگای بە تاوان دراوە پاڵ داوە زووبەزوو خێزانەکەی لە گرتنەکەی خۆی، ئاگادار بکاتەوە، بۆ ئەوەش بنەمای ناوبراو، داوای هەموو ئاسانکارییەکی شیاو دەکات کە بۆی بکرێت بۆ ئەوەی ئەو کەسە پەیوەندی بە خێزان و هاوەڵەکانی خۆیەوە بکات و دیدار و پێشوازیشیان لێبکات..

بەڵام بە پێچەوانەی ئەو بنەمایەی لای سەرەوە، خێزان و کەس و کاری گیراوەکان نەیان دەوێرا لە کوڕو منداڵەکانیان بپێچنەوە. لە ترسی ئەوەی نەبادا ئاشکرا ببن و خەڵکی دیکەشیان لێ شوێنە ون و زیندانی بکرێت. لە حاڵێکیشدا ئەگەر لێرە و لەوێ " بە هەر هۆیەکی واسیتەکاری و بەرتیل و پارەوە بۆ پیاوانی رژێم پرسیارکردن و بەدواداچوونێک هەبوایە ئەوا دارودەستەی رژێم یا نکۆڵییان لێدەکرد، یاخود تەنها هەواڵی گرتنیان ئاشکرا دەکرد بێ دەستنیشانکردنی شوێنی گرتنەکە بەو شێوەیە شەڕی نەفسی لەگەڵ ئەم خانەوادانە دەکرا و باری دەروونییان بەرەو داتەپین و داڕمان دەچوو[34].

ئەو شێوازانەی کە رژێم لە ئەشکەنجەداندا وەک رێگایەکی ئیبادەکردن بەکاری دەهێنا لە مێژوودا کەم وێنەیە و زۆر لە زیندانییەکان لە ژێر باری تەعزیبدا گیانیان لەدەستداوە، نموونەی ئەم شێوازانەش، کونکردنی

دەســت و پێ بە بزمار یا بە درێلی کارەبایی و شــکاندنی لــووت و پەنجە بە چەکووشــی ئاســن، لەتکردنی دەم و زمــان، پڕکردنی ســییەکان لە ئاوی گەرم، دەســت و پێ بڕین بە مشاری کارەبایی، بەرزکردنەوەی پلەی گەرمای ژووری زینــدان بــۆ (50) پلەی ســەدی لــە هاویندا، جێ هێشــتنی تەرمی زیندانییە لە ســێدارەدانکراوەکان لە نێو هاوەڵەکانیــدا بۆ چاندنی ترس و لــەرز و بڵاوکردنەوەی نەخۆشی، دەستدرێژی کردنە سەر ژن و دایک و خوشکی زیندانــی و رووت کردنەوەیان لەبەر چــاوی زیندانییەکە کــە وەک وەســیلەیەکی ئیعتراف پێکردن بــە کاردەهات، تواندنەوەی زیندانیی لەنێو تێزابدا، خەساندن، لەنگەو قۆچ هەڵواسینی ئافرەتی بێ نوێژ. (بڕوانە پاشبەند)[35] .

بــەو رەنگە، بوون و کەرامەتی ئینســانی کورد، لەلایەن ڕژێمەوە بە جۆرێک ســووکایەتی پێکراوە و هەڕەشــەی لێکراوە و ژێر پێ خراوە، کە زۆر جار ئەگەر زیندانییەکان لە ژێر فشاری ئەشکەنجەدانداندا گیانیان لە دەست نەدابێت، ئەوا دانیان بەو تاوانەدا ناوە کە داروودەستەی ڕژێم بۆیان هەڵبەستووە و ئەو کۆنووس (محضر)ە یان ئیمزا کردووە کە ئەوان پێشتر ئیملایان کرد بوو.

یەکێک لــەو ئامانجــە گڵاوانــەی دیکــە ئیبادەکردنی لەســەرەخۆ کــە ڕژێــم لــە ڕێــگای ئازاردانی لەشــی و دەروونــی بە کۆمەڵــەوە دەیکرد، چاندنی تــرس و لەرز

و دڵەڕاوکــێ بــوو لە دڵی ئــەو خەڵکانەی کــە لە گوند و دێهاتەکانــدا دەژیــان، ئــەوەش بــۆ خەســاندنی رۆح و بیروباوەڕیــان بــوو، بۆ گۆڕینیان بوو بــە (رۆبۆت)، ئەو حاڵەتەش زێتر لە ماوەی دوای 1975 دا بەرجەستە بوو، کاتێک رژێم لە دوای نسکۆی شۆڕشی ئەیلوول (1961)، بێجگە لەو ئەمنانەی کە لە بەرگی پۆلیسدا خۆیان دەنواند، ناوچــە و گوندەکانی پڕ کردبوو لــە ئەمن و موخابەرات و ئیســتخبارات و ســووپا، کە رۆژانە و هــەر جارەی لە ژێر پــەردەی بڕوبیانوویەکەوە و بۆ تۆقاندن ژمارەیەکی زۆر لــەو پیاوانەی رژێم، بە چەکەوە و لە کاتی ناوەختی وەک نیوەشــەو یــا کاتی بانگی بەیانیان، بــە بێ ئیزن بە ماڵەکان وەردەبوون و حورمەتی ماڵەکانیان دەشــکاند و هەموو شــتێکیان دەپشــکنی، کە ئەوە بەر لە هەر یاســاو ڕێککەوتننامەیەک پێچەوانەی دەســتووری کاتی عێراقییە کــە لە بەنــدی (22/حــ) دا دەڵێ: (مــاڵ حورمەتی خۆی هەیــە، چوونە ژوورەوەیان پشــکنین نابێــت، تەنها بەپێی ئەو بنەمایانەی کە لە یاســادا دیاری کراون)، زۆر جار لە کاتی پشــکنیندا و لە ژێرەوە چەند گوللەیەکیان خســتۆتە نێو کەلوپەلی چەند ماڵێکەوە و لە پاشدا بەوە تاوانباریان کــردوون کــە چەکیان هەبووە و پەیوەندیان بە (شــاخ و پێشــمەرگە) وە هەیــە و بەپێی ئەوە دەیانبــردن و دوای ئەشــکەنجەدانێکی زۆر یا لە سێدارەدان یاخود زیندانی تا

هەتا یا ئەوەتا شوێن بزریان دەکردن..

حاڵەتی تر کە هەر لە دێهاتەکاندا ئەنجامیان دەدا، ئەوە بوو کە ناوەناوە چەند کەسێکیان لە خەڵکی گوندێک دەکوشت و تەرمەکەشیان لە گوێ رووبار یا نێو باخچەی خەڵک، یا شەقام و کۆڵانەکان فڕێ دەدا، ئەمەش بە مەبەستی تۆقاندن و ئازاردان لە هەمان کاتدا تێوەگلاندن و تاوانبارکردنی خەڵکی گوندەکە بە کوشتنی یا ئەوەتا مەشق و راهێنان و خۆنیشاندانی سەربازییان لە نێو گونددا دەکرد، ئەوەش وەک دیارە لە پاڵ ئەوەی بۆ سەرکوتکردن و چاندنی ترس و تۆقاندن بووە، بۆ لەقکردن و لاوازکردنی بڕوا و ئیرادەی خەڵکەکەش بووە بە کێشەی میللەت و بەو ئۆل و عەقیدەیەی کە لە سەرین(36) ..

(تەیمور عەبدوڵلا) لە 1988 دا تەمەن 12 ساڵ، کە خەڵکی گوندی کولەجۆی سەر بە شاری سلێمانییە، شاهێد و دەربڕی حەقیقەتی تاڵ و مەشهەدێکی ئەنفالەکانە و خۆی هەموو ئازار و ئەشکەنجەدانێک و لە پاشان ئیبادەکردنی خەڵکانێکی زۆری بینیوە و دایک و باوک و سێ خوشک و سێ پووری لە هەمان وەجبەدا بوونەتە قوربانی و تەنها خۆی رزگاری بووە!!.

تەیمور لە گفتوگۆیەکدا بە وردی پەردە لە رووی هەمەجیەت و وەحشیگەریی رژێمی هەڵماڵی، بەوەی جاشەکان لە چوارچێوەی هێرشێکی بەرفرە و بەربڵاوی

ئەنفالەکاندا دەوری گوندەکەی تەیمور و دەوروبەریان داوە و کۆیان کردوونەتەوە و بە درۆ پێیان راگەیاندوون کە بەرەو (کەلار) یان دەبەن کەچی بەرەو قەڵای سەربازیی (قۆرەتو)یان راپێچ کردوون کە دە رۆژی مەمرە و مەژی لەوێ ماونەتەوە (دیارە ئەو قەڵایە وەک بنکەیەکی گواستنەوە و لێک هاوێردنی ئەو کەسانە بووە کە ئیبادە دەکرێن)، دوای ئەو ماوەیە لە 30 تا 40 سەیارەی بارهەڵگری ئیڤاوە ئاخنراون، بۆ گواستنەوەیان بۆ زیندانخانەی تۆبزاوە لە باکووری کەرکووکدا، ژوورە گەرمەکانی ئەم گرتووخانەیە لەو منداڵ و ئافرەت و پیر و پەککەوتانە تژی کراون و ماوەی مانگێک بۆ تەپاندنی مەعنەویات و ئازاردانی لەشی و رۆحی و دەروونی، بە مەبەستی ئامادەکردنیان بۆ قەتڵ و عام، لەوێ هێشتوویانەتەوە و لە پلەیەکی گەرمای بەرزدا، پیاو و ژن و منداڵیان لێک جیا کردۆتەوە.

پیاوەکانیان بە دەرپێی ژێرەوە هێشتۆتەوە و دەستەکانیان بەستوونەتەوە و لە یەک ریزی درێژدا بە یەکەوەیان بەستوونەتەوە و لە سەیارەی تری جۆری ئیڤایان ئاخنیون بۆ کوشتن، ژن و منداڵەکانیشیان (10) دە رۆژ دوای پیاوەکان هێشتۆتەوە و رۆژانە تەنها پارچە سەمونێکیان هەبووە و دوای ئەو ماوەیە بە سەیارەی داخراوی رەنگ سپی(گرتووخانەی گەڕۆک) لە (6) ی سپێدەوە بۆ سەر

سنووری سعودیە براون و شەو گەیشتوونەتە شوێنی ئیبادەکردنەکە و لەو ماوەیەدا (6 ی بەیانی تا نزیک شەو (ئازار و ئەشکەنجەیێک دراون، کە قەڵەم هەرگیز ناتوانێت گوزارشتی لێبکات)!! .

ئەوەی کرا، لە مانگی رەمەزانی پیرۆز لای موسڵمانان و لە مانگی ئابی هەڵاو گرتوودا بوو کە لە نێو چەند زیندانێکی ئاسنینی گەرۆکی سوورەوەبوودا کە هەردووڵا دەرگەی داخراو و تەنها پەنجەرەیەکی بچکۆڵەی هەبووە، ئاپۆرە و حەشاماتی منداڵی نیوە رۆح و مردوو و ژنی سەر و پرچ و سنگ و روومەت دارِناو و دادڕاوە، بێ ئاوو بێ نان و هەوای ئۆکسجینیش نوزە لێ بڕاو.

بە هەر حاڵ چ ئەوانە کە دەگەیەنرێنە شوێنی چاڵەکان لە بیابانی نزیک سعودیە دا، بە شێوەیەک بێ هێز و توانا و نیوە مردوو دەبن، کاتێک کە جەیش و موخابەرات و حەرەس سەدامییەکان، دەیانخەنە نێو چاڵە بە کۆمەڵەکانەوە، بێ دژایەتیکردن، بێ هاوار و قیژە یا جۆرە رەفز و رووبەڕووبونەوەیەک یا هوتاف لێدانێک کە وەک عادەت لە سەرەمەرگدا دەکرێن و دەگوترێن، دوای ئەوەی چاوی هەموویان دەبەستن (دیارە کە تەیمور لە ژێرەوە توانیویەتی چاڵەکان ببینێ) دەچنە ژێر باری ئیبادە و رەشەکوژییەوە و بە کۆمەڵ شەهید دەکرێن، وەلێ، تەیمور دوای دووجار بریندار بوون هەر

دەمێنێ و لە کاتی هاتوچۆی شۆفڵەکان، ئەو بە دەرفەتی دەبینێ و چاوەکانی بۆ دواجار لە لاشەی هێشتا گەرمی دایک و هەرسێک خوشکەکانی (گێلاس و لەیلا و سروە) و هەر سێ پوورەکانی هەڵدەنگوێ و لە پاشدا خۆی دەخاتە چاڵێکی تری نزیکەوە و هەر چۆنێک بێت رزگاری دەبێت و دەبێتە شاهیدێکی راستگۆ و راستەقانی ئازار و ئەشکەنجەدانی هەزاران ژن و منداڵ و پیر و پەککەوتەی کورد[37] ..

پشکی سێیەم :
هێنانە ژێر باری کۆمەڵی کورد بە دەستی ئەنقەست بۆ هەلومەرجێکی ئەوتۆ کە ئاکامەکەی تێک شکاندنێکی ماددیانەی گشتگیری یا بەشگریی بێت.

دیارە کە رژێم بۆ جینۆسایدکردنی کورد، هەر تەنها رێگای کوشتن و ئەشکەنجە و ئازاردانی نەگرتە بەر، بەڵکو وەسیلەی خەتەرناکی دیکەیشی بەکارهێنا، بەو نیازەی ناڕاستەخۆ و بە شێنەیی هەموو، یا بەشێکی ئەو گەلە تارومار و پەرت و پەخشان بکات، بۆ ئەوە پرۆسەی چۆڵکردن و وێرانکردنی شار و گوندەکانی کوردستان و کۆکردنەوەیان لە شوێنی تایبەتیدا و لە پاشدا دوورخستنەوەیان بۆ دەرەوەی کوردستان لە

ژێر گوشاری تەرهیب و تۆقاندندا دەستیپێکرد، لەو چوارچێوەیەدا راگواستن و رەوپێکردن لە نێو سنووری عێراق و دەرەوەیدا ئەنجامدرا و خاک و موڵک و ماڵ لە خەڵک زەوت کراو داماڵرا و زۆربەی ناوچە چۆڵکراوەکان بە ملیۆنەها مین چێنران و لە پاشدا سەپاندنی ئابلۆقەی ئابووری و پشتگوێخستنی لانی کەمی دابینکردنی گوزەرانێکی مەمرەومەژیی راگوێزراوەکان کە بووە هۆی بڵاوبوونەوەی چەشنەها نەخۆشی کوشندە و گیروگرفتی کۆمەڵایەتی و رەوشتی و خێزانی.

یەکەم :
راگواستن و رەوپێکردن و تێکشکاندن لە سنووری کوردستان و عێراق :

[1] تەرحیل و تەهجیری گوند و دێهاتەکان و دیاردەی ئۆردوگا زیندانییەکان:

لە دوای رێککەوتننامە خیانەتکارییەکەی جەزائیر (1975/3/6) کە بە نەخشە و پیلانی دەوڵەتە ئێقلیمی و زلهێزەکان ئەنجامدرا و لە پێناوی شکست پێهێنانی شۆڕشی دیفاع و مقاوەمەت لە بوونی کورد، تێیدا سەدام حسێن نرخی زۆر گەورە و گرانی دا، لەو وەختانەدا بە خەیاڵی دروست نەبوو نەوەی ئەو شۆڕشە و قۆستنەوەی

هەلومەرجی لاواز و داتەپیوی کورد، پرۆگرامێکی هەمە لایەنەی ئیبادەکردنی داناو یەک لەو پێنگاڤە بەراییانەی کە هەڵیهێنا، راگواستنی دانیشتووانی گوندەکان بوو بۆ ناوەڕاست و باشووری عێراق ئەویش بە دوو قۆناغ:

یەکەمیان: ئەو کەسایەتی و خانەوادانەی کە دوای شکست پێهێنانی شۆڕشی مقاوەمەت، درەنگ لە ئاوارەیی و پەناهێندەیی لە ئێران گەڕابوونەوە، هەروەها ئەوانیش کە بۆنی ئەوەیان لێدەکرا رۆڵی بەرچاویان لە شۆڕشەکەدا هەبوویێت یان بەوە گومانبار دەکران[38].

دووەمیان: راگواستنێکی رەشۆکی و هەمووانی بوو بە بێ جیاوازی[39]، ئەوە بوو لە 1976 دا و لە ژێر ناوی (نیشتەجێ کردنەوە – اعادة التوطین) و بە رەزامەندی شای ئێران، نەخشەی راگواستن و چۆڵکردن و وێرانکردنی گوند و دێهاتەکانی کوردستان بە پانتایی (5–10میل) و بە درێژایی سنووری عێراق – ئێران جێبەجێ کرا، ژمارەی ئەوانەی کە وەبەر ئەو شاڵاوە کەوتن بە هۆی رەوش و باروزرووفي نالەباری کوردستانەوە روون نییە، بەڵام ئەوەی کە رژێم لە رۆژنامەی (الثورة)ی زمان حاڵی حیزبی بەعسی فەرمانرەوا لە 1978 دا دانی پێداناوە تەنها لە ماوەی (2) مانگاندا (150) هەزار کەس بووە[40].

هەروەها پیاوێکی دیکەی رژێم کە نێوی (عەبدولکەریم بەرزنجی)یە و لە هەشتاکاندا پارێزگاری سلێمانی بووە

قسەی بۆ ئاژانسی رۆیتەر کردووە و دانی بەو ژمارەیە داناوە و بە پێی سەرچاوەیەک گوتوویەتی لە 1975 دا (150) هەزار کورد بۆ شوێنە دوورەکانی باشوور و ناوەڕاستی عێراق راگوێزراون[41].

لە سەرچاوەیەکی دیکەدا و بۆ هەمان بۆنە ناوبراو دانی بە راگواستنی (300) هەزار کەسدا ناوە بۆ شوێنی تر! کە ئاژانسەکە خۆی ئەو شوێنانەی بە دەشتی کاکی بە کاکی و وشک و برینگ و خاڵی لە دار و دەوەن و ژێر چاوەدێری بە هێزی پیاوانی رژێم ناوزەد کردووە[42]..

ئەوە لە کاتێکدا جاڕی جیهانی مافي مرۆڤ لە بەندی (1/13) دەڵێ (هەموو کەسێک ئازادیی هاتن و چوون و هەڵبژاردنی شوێنی نیشتەجێ بوونی لە نێو سنووری هەر دەوڵەتێکدا هەیە) و لە بەندی (12) دا دەستێوەردان لە ژیانی تایبەتی و خێزانیی قەدەغە کردووە: (نابێت ژیانی تایبەتی و خێزان و ماڵ و نامەگۆڕینەوەی هیچ کەسێک بەڕەمەکی دەستێوەردان ببێت و ئابڕوو و نێوبانگیشی وەبەر پەلاماردان بکەوێت، هەموو کەسیش مافي خۆ پاراستنی قانوونی لەو جۆرە دەستتێوەردان و پەلاماردانەدا هەیە).

هەروەها پەیمانی نێودەوڵەتیی تایبەت بە مافە مەدەنی و سیاسییەکان لە بەندی (1/12) دا دەڵێ: (هەر کەسێک کە بە یاسایی لە نێو ئیقلیمی دەوڵەتێک دایە، مافي بە

ئازادی هات و چۆ و هەڵبژاردنی شوێنی نیشتەجێبوونی هەیە) کە ئەوەش دیارە تەئکیدکردنەوەی هەمان بەندی 1/13ی جاڕی جیهانییە و بەندی (1/17) و (2/17) یش لە هەمان پەیمانی ناوبراو، جەختکردنەوەی بەندی (12) ی جارنامەی جیهانییە، کە عێراق تێیاندا یەکێکە لە دەوڵەتە لایەنەکان و مولزەمە بە جێبەجێکردنیان.

سەرەتا و بەر لەوەی کە رژێم هێرشی راگواستن دەستپێبکات، شەڕی دەروونی و گیروگرفتی جۆراوجۆری ئیداری و بژێوی و کۆمەڵایەتی بۆ خەڵکەکە دروست دەکرد بۆ ئەوەی لە ژین بێزاربن و مەسەلەی راگواستن لە لایان ئاسایی بێت، لەو گرفتانە وەک نەبوون و کەمی داو و دەرمان و پێداویستییەکانی نەشتەرگەری و پزیشک کە زۆرجار روویداوە، ئینسانێک لەسەر سادەترین برین یا نەخۆشی، گیانی لە دەستداوە، هەروەها بڕینی ئاو و کارەبا (ئەگەر کارەبا لە ئەساسدا هەبووبێت)، کەمکردنەوەی هاتوچۆی ئۆتۆمبێل و هۆکانی دیکەی گەیاندن و چاکنەکردنەوەی کوێرە ڕێگاکان بۆ ئەوەی بە تەواوی دابیڕێن، بە تایبەتی لە رووی گەیاندنی خۆراک و ئازووقە و دانەوێڵەوە، جگە لە جاڕسکردن و دەست درێژیکردنی پیاوانی جەیش و ئەمن و موخابەرات بۆ سەر خەڵکی گوندەکان و داخستنی دەرگای مزگەوتەکان لە غەیرەز ئەو چەند دەقیقەیەی کاتی نوێژکردن و،

ئەوەی رادیۆی لە ماڵدا هەبوایە لە ترسان دەبوا هەر ئەوەکەی (بەغدا) بکاتەوە ئەوانی تر بە تایبەتی رادیۆکانی (دەنگی ئەمریکا و لەندەن و مۆنتی کارلۆ و رادیۆکانی شۆڕشی مقاوەمەت) چونکە باسی هەستانەوە و بەرگری و چالاکییەکانی پێشمەرگە و کێشەی کوردی دەکرد و مەعنەویات و ئیرادەی گەلەکەی پێ بەهێز دەبوو، زۆر بە نهێنی دەکرانەوە و گوێ لێ گرتنیان قەدەغە بوو و لە کاتی ئیسپات بوونی لە سەر یەکێک، سزای توندی لە سەر بوو!!

تەرحیل و تەهجیرکردنی گوندنشینەکان، ژێر پێ خستن و زەوتکردنی گەلێک مافي تریشی بەدەمەوە بوو، لەوانە مینڕێژکردنی تەواوی ناوچە چۆڵکراوەکان بۆ ئەوەی هیچ هاتوچۆی تێدا نەکرێت[43]. هەروەها بە تالان بردنی ماڵ و مومتەلەکاتی شەخسیی خەڵکەکە بە تایبەتی ئاژەڵی جۆراوجۆری شیردار و بەرووبوومی کشتوکاڵی کە سەرچاوەی ژیانیان بووە، پاشان تەقاندنەوە و خاپوورکردنی خانووەکان و کوێرکردنەوە و تێکدانی ڕێگاو کانیاو و پاوان و لەوەڕگاکان و داگیرکردن و دەست بە سەرداگرتنی زەوی وزار و موڵکەکانیان کە بەوەش رژێم کۆمەڵێک یاسا و بڕوانامەی نێوخۆ و نێودەوڵەتی ژێر پێ خست، نەمازە دەستووری کاتی عێراقی کە لە بەندی شانزدەهەم /جـ دا دەڵێ:(موڵکداریێتی تایبەتی داناماڵرێت

تەنهـا لـە بەرژەوەنـدی گشـتی و بەپێی بـۆ بژاردنێکی دادوەرانە نەبێت. بە پێی ئەو بنەمایانەی کە یاسا دیاریان دەکات). هـەروا بەندی (17) لـە جاڕنامەی جیهانی مافي مـرۆڤ تەئکید لە سـەر ئەوە دەکاتەوە هەموو کەسـێک چ بـە تەنها یان بە هاوبەشـی لەگەڵ خەڵکی دیکەدا مافي موڵکـداری هەیـە و نابێت بەڕەمەکی و هـەروا لە گۆترە موڵک لە هیچ کەسـێک بسـەنرێتەوە. بەو شـێوەیە رژێم مافي خاوەنداریەتی زەوی زەوت دەکرد، هەروەسا موڵکی ئەوانیشـی زەوت دەکرد کە خۆیان یا کەس و کاریان لە شـاخ بوون، جا ئـەو موڵکانە لە هـەر کوێیەک بووبن، و زۆر جار بە ئەنقەسـت، ئەم موڵکانە بە نرخی باوەڕێن بە جاشەکان دەفرۆشرا، بۆ ئەوەی وەک بەشێکی سیاسەتی جینۆسـاید، کورد خۆ بە خۆ بە قڕ بدات و دوژمنداری و خوێنیان لە نێوان دروستبکات.

لـە ئەنجامی ئەوانەدا، رژێم لـە 75% ی خاکی بە پیت بۆ کشتوکاڵی لە کوردستان قەدەغە و لە کەڵک خست[44].
لە ناوچـە راگوێزراوەکاندا رژێم دامودەزگا و دامەزراوە گشتییەکانی دەوڵەتیشی وێران و خاپوور دەکرد نەخاسمە قوتابخانە و نەخۆشـخانەکان و ئۆفیسـەکان و مزگەوت و کلێسـاکان کە لە 1987 دا ژمارەیان گەیشـتە 2457 مزگەوت و شوێنی خواپەرستی و 85 دێر و کەنیسە[45]، دیارە ئەوەش هیچ پاسـاودانێکی بـۆ نییە و بەندی (15)

لە دەسـتووری کاتی عێراقی بـە تاوانێکی زۆر گەورەی لـە قەڵەمدەدا وەک ددانی لەسـەر داگرتـووە کە (دارایی گشتی، و مومتەلەکاتی کەرتی گشتی، حورمەتی تایبەتیان هەیە و لەسـەر دەوڵەت و گشت ئەندامێکی گەل پێویستە بیانپارێزێ و شەونخوونی بە دیار ئاسایش و پارێزگاری کردنیانەوە بکێشێ و هەر تێکدانێک لەوانە، یا دوژمنکاری کردنیان، تێکدانە لە کیان و بوونی کۆمەڵ و دوژمنکارییە بـۆ سـەری) لە هەموویشـی خەتەرناکتر ژێر پێخسـتنی موقەدەسـاتی ئایینە ئاسـمانییەکان و دەستدرێژی کردنە سـەر هەست و شـعووریانە، بە تایبەتی لە پەڕپەڕکردنی قورئانیـی پیرۆز و کتێبە پیرۆزەکانی تر، ئەوە لە حاڵێکدا بەندی چوارەمی دەسـتووری عێراقـی کار پێکراو دەڵێ: (ئیسلام ئاییني دەوڵەتە)!.

دەستنیشـان کردنـی جوگرافیایـی ئەو شـوێنانەی کە خەڵکەکـەی بـۆ راگوێـزرا، هەمدیس بـە هـۆی پلانـی بەروەختـەوە بوو، بە شـێوەیەک رێکخرابوون کە نێزیک سـەربازگە و تۆپخانـە و دامـودەزگا داپڵۆسـێنەرەکانی تـری رژێم بێت و وەک جـۆرە زیندانخانەیەکی گەورە لە ژێـر کۆنترۆل و چاودێـری خۆیەوە بێت، بۆ ئەوەی هەر کاتێک ویستیان بە ئاسانی مومارەسەی تیرۆر و ئازار و ئەشـکەنجەدان و شـوێن بزرکردن و لە سێدارەدانکردنی خۆیـان بکەن، لە رووی گـوزەران و کەش و هەوای ئەو

ئۆردوگا زیندانیانەشەوە، شوێنی دەشت و بێ ئاو و بێ پیت هەڵدەبژێررا کە نەخۆشی دژوار و بەربڵاوی بە ئاسانی تێدا بڵاوببێتەوە، گریمان ئەگەر بواری چاندنی دار و دەوەنیشی تێدا ببوایە، هەر قەدەغە بوو، بۆ ئەوەی سوودی بژێوی لێنەبینن و نەشبێتە پەناگا و وەسیلەی خۆ رزگار کردن.

پێداویستییەکانی لانیکەمی ژیان و گوزەران زۆر کەم بوو، نەخاسمە ئاو[46] و کارەباو هۆیەکانی گواستنەوە، ئازووقە و داو و دەرمان و دکتۆر و مامۆستا و پێداویستییەکانی خوێندن. هاتوچۆ و تێکەڵاوی لەگەڵ شار و ناوچەکانی دەوروبەردا لە بوارێکی زۆر تەسکدا بووە و بۆ دامودەزگا مرۆییە جیهانییەکان و ئاژانس و هۆیەکانی راگەیاندنی جیهانیش بە تەواوی قەدەغە بووە کە سەردانی ئەم ئۆردوگا تەلبەندانە بکەن بە بیانووی ئەوەی کە (ناوچەی سەربازین).

دیارە کە رژێم لەوەدا هەر مەبەستی جینۆسایدی جەستەیی ئەو خەڵکە نەبووە بەڵکو تێکدان و گۆڕین و لەبیربردنەوەی خوو نەریت و رەوشتی باووباپیرانیان بووە، جینۆسایدکردنی رەوشتی کۆمەڵایەتی کورد بوو، کە لە ژێر فشاری برسیکردن و ئیرهاب و ژیانی مەمرە و مەژیدا، زۆر ئافرەت و خانەوادە ئیهانەی شەڕەفیان کراو دەستدرێژیان کرایە سەر. (لەم بارەیەوە، بڕوانە

پاشبەند).

خاڵێکی هەرە ترسناکتر سەبارەت بە هەتککردنی ئافرەت و نەهێشتنی کەرامەت و ئابڕووی کورد، فرۆشتن و بەخشینی بەشێک لەو ئافرەتانەی ئەو ئۆردوگایانە بوو (هێرشەکانی ئەنفال) لە هەندێک لە بازاڕەکانی دەوڵەتاندا، بە تایبەتی بەوانەی دەوروبەر وەک کوێت و سعودیە و دەوڵەتانی دیکەی کەنداو، کە ئەمەش لە شەڕی داگیرکردنی کوێتدا زیاتر دەرکەوت کاتێک کە هەندێک لەو ئافرەتانە لەوێ بینرابوون و بڕێکیان لەو کاتەدا خۆیان رزگار کردبوو و هاتبوونەوە کوردستان. چی ناو دەنێیت ئەمە، کە رژێم خەڵکانێک لە بازاڕی دەرەوەدا بفرۆشێت، رەگەزنامەی وڵاتەکەیان هەڵگرتووە ؟!!.

(بازرگانیکردن بە ئافرەت) لە مێژە تاوانێکی نێودەوڵەتی و جیهانییە و دادگای هەموو دەوڵەتان لە لێپرسینەوە و توێژینەوەیدا پسپۆڕن، ئەو کارە نامەردانە، پێشێلکردنێکی ئابڕووبەرانەی (رێککەوتننامەی قەدەغەکردنی بازرگانی کردن بە کەسان و ئیستغلالکردنی بەرەڵڵایی غەیرە) یە کە بە پێی بڕیاری کۆمەڵەی گشتی 317 (د- 4) لە 1949/12/2 دا دەرچووە و هەر لە دیپاجەکەیدا ئاماژە بەوە دەکا کە پەتای بازرگانیکردن بە کەسان بۆ مەبەستی بەڕەڵڵایی دەگەڵ کەرامەتی مرۆڤایەتی ناکۆکە و خۆشگوزەرانی خێزان و تاکەکەس و کۆمەڵ دەخاتە

مەترسییەوە.

باری نالەباری گوزەران و برسێتی و دووری، یان نەبوونی قوتابخانە و پێداویستییەکانی، وای لە زۆربەی ئەو خانەوادانە کرد کە لە ئۆردوگا زۆرەملێکان بوون، منداڵەکانیان، کە بناغە و ئەساسی کۆمەڵن، لە قوتابخانە دەربهێنن و وازیان پێ لە خوێندن بهێنن و بەکاری جۆراوجۆری وایان خەریک بکەن کە لە توانای خۆیان بەدەربێت و تا شەو درەنگان لە دەرەوە بمێننەوە و تێکەڵی نێوەندی وابن لە ڕێیان لابدات و ئاکام نەوەیەکی گوم بوو و لە خۆنامۆ و غەریب و بێ ناسنامە دروستببێت، ئەوەش دیارە کە پێچەوانەی ناوەڕۆکی (جاڕنامەی مافەکانی منداڵ)ـە کە بە پێی بڕیاری کۆمەڵەی گشتی 1386 (د – 14) لە 1959/11/20دا دەرچووە، بە تایبەتی بنەمای دووەم لەو جاڕنامەیە کە پارێزگاریکردنی تایبەتی منداڵ پێویست دەکا و بنەمای حەوتەم کە فێربوونی بە زۆر و بەخۆرایی بە مافي منداڵ حسێب کردووە و بنەمای نۆیەم کە ناچارکردنی منداڵ لەسەر کارکردن یا پشتگوێ خستنی بە شێوەیەک کە لە هەر کار یا پیشەیەکدا ئیشبکات کە ئەزیەتی تەندروستی بدات یان زەرەر بە فێربوونی بگەیێنی یاخود ڕێ لە پێگەیشتنی جەستەیی و ئاوەزیی منداڵ بگرێت، قەدەغە دەکات. هەروەها بەندی (26) لە جاڕنامەی جیهانی مافي مرۆڤ دەڵێ: (هەموو کەس مافي

فێربوونی هەیە).

بە هەرحاڵ (قوشتەپە و باسرمە و باینجان و بەکرەجۆ و دیانا و کەورگۆسک و بنەسڵاوە و چەمچەماڵ و کەسنەزان و جدیدە و مەنفاکانی نەجەف و کەربەلا و دیوانییە و سەحرا و بیابانی ڕومادی لە باشووری عێراق و سەر سنووری ئوردون و سعودیە)، نموونەی ئەو ئۆردوگا تەلبەندە زیندانییە زۆرە ملیۆنانەیە کە بەعس لە 3839 شارەدێ و دێهات و گوندی وێرانکراو و 219828 خێزان و 271 خەستەخانە و عیادە و خاکێکی سووتاوو بە ملیۆنان لوغم ڕێژی (45000) کیلۆمەتر دووجایی دروستیکردن.

بەو شێوەیە بەشێکی زۆری ئەو نەخشەی جینۆسایدکردنەی کە بۆ نێو سنووری عێراق کێشابووی، بەپێی توانا جێبەجێکرد و هەر لە گەرمەی ئەو تێکشکاندن و ڕاگواستنەیشدا بوو کە ڕژێم بە ناوی مەجلیسی قیادەی سەورە بڕیاری ژمارە 1725 لە 1987/6/21 دا دەر کرد و تێیدا لە سێدارەدانکردن و تەقەکردنی لە هەموو ئەو شوێنانەدا حەڵاڵ و یاسایی کردبوو! کە چۆڵکرابوون، دەرحاڵ پیادە کراو لە جێبەجێکردنیدا، بە دەیان و سەدان کەس لە خەڵکی بێ دیفاع لە شوان و گاوان و جوتیار و کاسب بوونە قوربانی، ڕەشایی چەندین گیانەوەر لە ئەنجامی شوبهاندنیان بە مرۆڤ، بە تەقە مردار کرانەوە

و لەوهێرشانە قورسترین چەک و وەسیلەی کوشتنی وەک فڕۆکەی هێلیکۆپتەری سمتی بەکاردەهات[47].

[2] شارە گەورەکان : تەهجیر و تەعریب و ئابڵوقەی ئابووری ...

راگواستن و تێکشکاندن، هەر ناوچە گوندنشینەکانی نەگرتەوە، بەڵکو بەر لەوەش شاری کوردنشینی کەرکووکیشی گرتەوە و تا ئێستاش هەر بەردەوامە. کەرکووک لە پاڵ ئەوەی کە کوردی لێ تەهجیر کرا، تەعریبیش کرا، ئەمەش لە رێگای دەرکردنی بڕیاری ناڕەوا و نامرۆڤانە بە جێنیشینکردنی عارەب (لەوانەی کە بە شۆڤێنیەت و رەگەز پەرستایەتی گۆش کرابوون و ئەلقە لە گوێی رژێم بوون). لە کەرکووک و دەوروبەریدا، لە بەرانبەر پارە و عەرز و خانوو و پڕ چەککردن و دەسەڵات پێداندا و بە پێچەوانەی ئەمەوە کوردی خەڵکی کەرکوک هیچ سەودا و مامەڵەیەکی بازرگانی و تایبەت بە موڵکداری خانوو و زەوییوزار و هیتریشی لە دامودەزگاکان بۆ جێبەجێ نەدەبوو و نابێت، وەک بیانییەکی ئەرک لە سەرشانی بێ ماف هەڵسوکەوتی لەگەڵ کراوە و دەکرێت، تەنانەت حسێبی عارەبێکی غەیرە عێراقیشی بۆ نەکراوە و ناکرێت کە بەپێی بڕیارەکانی سەدام چەندین مافي وەک مافي عێراقییەکانیان هەبووە و

هەیە لەوانە سەودای کڕینی موڵک و خانوو و لە وەزیفە و کار دامەزران. کەچی کورد لە وەزیفە دەردەکرێ لەگەڵ هەموو توانا و کەفائەتێکی زانستی و هونەریدا، بواری دامەزراندن لە کاری نادرێ کە سەرچاوەی ژیانی زۆربەی زۆرە و پرۆگرامی قوتابخانەکان بە زبانی عارەبین و ناوەڕۆکەکەیشی بیروباوەڕ و ئەدەب و مێژووی میللەتێکی ترە، تەنانەت ناوی قوتابخانەکانیش کە بۆ ماوەیەک (ماوەی دوای رێککەوتننامەی 11 ی ئازاری 1970) کرابوون بە کوردی، گۆڕانەوە بۆ عارەبی، هەر بۆ نموونە: کاوە کرا بە (معاذ بن جبل) و کوردستان بووە (عبدالملک بن مروان) و قوتابخانەی زێوەر گۆڕا بە (الاندلس) و 11ی ئازار کرا (میسلون) و کتێبخانەی ئاسۆ کرا بە (الطلیعة) و دارا بۆ (العروبة) وەرگەڕێنرا[48] کە دیارە ئەمە وەک جینۆسایدێکی کەلتووری و مێژوویی تەماشا دەکرێ. لە ساڵی 1981 دا سیاسەتی بەعس توندوتیژتر بوو و لەو وەختەدا بڕیاری ژمارە 1391 لە مەجلیسی قیادەی سەورە بە 16 خاڵ دەرچوو کە باس لە دروستکردنی (20) هەزار خانوو دەکات لە ناوەڕاست و باشوور و راگواستنی چەندین کارمەند و کارگەری کورد لە کەرکووکەوە بۆ باشووری عێراق، ب (بۆ دەقی بڕیارەکە: بڕوانە پاشبەند) بەڵام دیارە سەرقاڵی رژێم بە شەڕی ئێران و چوونە نێو شارەکانییەوە، لەو

وەختەدا تەگەرەیەک بوو لە بەردەم جێبەجێکردنی تەواوی بڕیارەکەدا، هەروەها لە ناوەڕاستی هەشتاکاندا ڕژێم بڕیارێکی تری سەبارەت بە شارەکان دەرکرد، کە ئارمانجەکەی تەعریبکردن و نەهێشتن و تاواندنەوەی کورد بوو بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ، ئەویش لە ڕێگای هاندانی ماددیانەی خەڵکی شارەکانی هەولێر و سلێمانی و دهۆک کە بچن لە شارەکانی ناوەراست و باشووردا نیشتەجێ بن و لە حاڵەتی کڕینی موڵک و خانوودا ڕژێم یارمەتییان دەدات، بە پێچەوانەوەش هانی ناوەڕاست و باشووری دابوو کە بێنە کوردستان و نیشتەجێ ببن لە بەرامبەر هەمان یارمەتی و ئیغراکردنی ماددیدا و بۆ ئەم مەبەستە (کەرکووک و بەغدا) هەڵاوێردرابوون!!.

لە ناوەڕاستی هەشتاکان (1985 بە دوا ...) گەرمەی شەڕی عێراق – ئێران بوو و لەو وەختەدا شتاق گەمارۆ و ئابڵۆقەی لە هیچ جۆرێک لە سەر عێراق نەبوو، بە پێچەوانەوە سیاسەتی ئەو کاتەی وڵاتانی ئەورووپا و ئەمریکا و کەنداوی عارەبی (نەمازە کوێت و سعودیە) بە شێوەیەک بوو کە هەموو یارمەتییەکی سەروو پێویستی ڕژێم دەدرا و چاو لە گەورە کەتنێکی وەک (ئەنفال و کیماییش) دەپۆشرا و ڕژێم لە خۆشگوزەرانی دا بوو و ساڵانی ناوبراو، بە تەنها خەرجیی سەربازیی خۆی لە دەیان ملیار دۆلار دەدا، ئا لەو وەختانەدا ڕژێم گەمارۆی

ئابووری خستە سەر تەنها سێ شاری کوردستانەوە (دهۆک و سلێمانی و هەولێر) و دەستی بە برسیکردنی خەڵکی ئەم ناوچەیە کرد و بەدەر لە هەموو پارێزگاکانی عێراقی، تەنها ئەم سێ پارێزگایە سیستەمی کۆبۆن و ژیانی مەمرە و مەژی بەسەردا سەپێنرابوو، لەوەشدا وەک ئاشکرایە مەبەستی ڕژێم ئەوە بووە کە کورد بخاتە بارێکی گوزەران و بژێوی تژی خراپ و ئیبادەیەکی بە شێنەیی و لە سەرەخۆ، بۆ ئەوەبووە کە خەڵکی واز لە ئۆل و عەقیدەی سیاسی و نیشتمانییان بهێنن و هەر عەوداڵی نان پەیداکردن بن بۆ ئەوەش بووە کە نەتوانن یارمەتی پێشمەرگەکانی مقاوەمەتی ئیبادەکردن بدەن و مەعنەویات و ئیرادەی ئەوانیش شلبکەن و ئاکام بە بێ مەرج بچنە ژێر باری مەرجەکانی ڕژێمەوە.

لەوەشدا دیارە کە ڕژێم پێشێلی بەندی (25)ی جاڕی جیهانی مافي مرۆڤی کردووە کە دەڵێ:(هەموو کەسێک مافي ژیانێکی تێرای هەیە کە بەشی پاراستنی لەشساغی و خۆشگوزەرانی خۆی و خێزانی بکات ئەوەش خۆراک و پۆشاک و خانوو و چاودێری پزیشکی، هەروەها خزمەتە کۆمەڵایەتییە پێویستەکان دەگرێتەوە....).

هەروەها (پەیمانی نێودەوڵەتی تایبەت بە مافە ئابووری و ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتییەکان)یش کە لە 3 ی کانونی دووەمی 1976 ـوە ئامادەیە بۆ جێبەجێکردن لە لایەن

ئەو دەوڵەتانەی کە واژوویان کردووە یا بڕواییان پێداوە و عێراق لایەنێکە تێیدا. لە بەندی (1/11) یدا، پەنجە بۆ ئەوە رادەکێشێ کە دەوڵەتانی هاوبەش دان بەوەدا دەنێن کە هەموو کەسێک خۆی و خێزانەکەی، مافي ئەوەیان هەیە لە ئاستێکی ژیانیی لە باردا بژیت بە شێوەیەک کە پێداویستییەکانیان لە (خواردن) و جل و بەرگ و شوێنی حەوانەوە بۆ مەیسەر بکرێت....

دووهەم :

راگواستن و دەرپەڕاندن بۆ دەرەوەی سنووری عێراق و کارەساتی کوردە فەیلییەکان

بە گوێرەی دەرپەڕاندن و رەوپێکردن بۆ ئەودیوی سنووری عێراق خۆی لە سێ حاڵەتاندا دەنوێنێ، یەکەمیان: ئەو کەس و کەسایەتی و خانەوادانە دەگرێتەوە کە لە دەست زوڵم و ستەم و ئەشکەنجەدان و گرتن و برسێتی و تالان و دەست بەسەرداگرتنی موڵک و ماڵ، هەڵاتوون و لەژێر ئەو گوشارە جەستەیی و رۆحییە بێ وێنەیەدا ئاوارە و پەڕاگەندەی دەوڵەتانی ئەوروپا و دنیا بوون و ژیانی غەریبی و دوورە وڵاتی دەبەنە سەر. دووهەمیان: ئەو دەیان هەزار بێ دیفاع و بێ گوناهە دەگرێتەوە کە لە ژێر زەبر و فشاری چەکی کۆکوژی کیمیایی و جینۆسایدکردندا بەرەو سنوورەکانی تورکیا

و ئێران رەویان کرد و پێشتر لە شوێنی تری ئەم کورتە باسەدا پەنجەنمای بۆ کراوە و ناگەڕێینەوە سەری.
سێهەمیان: کە بوار و مەبەست و مەودای باس کردنیمانە، راگواستنی بە بەرنامە و پلانی بەروەختی کوردە فەیلیەکانە لە سەر زێد و بنەجێی خۆیان و باب و باپیرانیان، بۆ دیوی ئێران. لە دوای هاتنی بەعس بۆ سەر تەختی حوکمی دیکتاتۆری، دەستی بە راگواستنی کوردە فەیلییەکان کرد نەخاسمە ساڵانی 1969 – 1972 زیاتر لە (70) هەزار کەس تەرحیل کران، بەڵام راگواستنی بەر بڵاو و کاریگەر لە نیسانی1980 دا دەستی پێکرد[49]، ئەو وەختەی رژێم بە دەیان هەزار (نزیکەی 120 هەزار) کوردی لە ژێر باروزرووفێکی زۆر نالەبار و وەحشیانەدا، بە چەند وەجبەیەک بە زۆری بە (زیندانخانەی گەڕۆک) کە هەر بۆ گومانباران بەکار دەهێنرێت، بێ ئەوەی بزانن بۆ کوێیان دەبەن و چییان لێدەکەن و چ تاوانێکیان کردووە و چارەنووسیان رووی لە چ ئاقارێکە؟!! . بێ ئەوەی مافي داکۆکی لەخۆکردنیان هەبێت بە تەوقیف کراوی و بە بێ ئاو و نان فڕێ درانە سەر سنووری ئێران و لە وڵات وەدەرنران.
ئەگەر چی (گریمان) ئەو کوردانە تاوانبار بوون، خۆ بەپێی دەستوور و یاسای سزادانی عێراقی تاوان دراوە پاڵ بێ گوناهە تا پێچەوانەکەی دەسەلمێنرێ (بەندی

بیستەم/ء، لە دەستوور)، مافي داکۆکیکردن پیرۆزە (بەندی بیستەم / ب لە دەستوور).

هەروەها بەندی (1/11) لە جاڕی جیهانی مافي مرۆڤ دەڵێ: (هەموو مرۆڤێکی گومانبار بە تاوانێک، بێ گوناهە، تاکو لە دادگایەکی ئاشکرادا لە هەموو هەلومەرجێکی پێویستی داکۆکی لە خۆکردنی بۆ دابین دەکا، بەپێی قانوون، تاوانەکەی دەسەلمێنرێت)..

ئەو کوردانە دوای ئەوەی فڕێدرانە سەر سنوور، بەو ئیعتبارەی کە ئێرانی نەبوون، لەو دیو، کەسێک نەبوو وەریان بگرێ یا پێشوازییان لێبکات، رەنگە هەر ئاگاداریش نەبووبن! بۆیە هەر لەوێدا و بە دووری چەندان کیلۆمەتر بە کۆچڕەو بە نێو بیابان و گەرما و بە بێ ئاو و نان، رێیان بڕیوە و بە منداڵ و ژن و پیرەوە ملیان دابووە بەر و لێرە و لەوێ هەبوون کە لە برسێتێ و تینوویێتیدا (بە تایبەتی ژن و منداڵ) گیانیان لە دەستداوە و هەر لەوێشدا ژێر گڵ کراون، گەڕانەوەش بۆ سنووری عێراق بەپێی بروسکەی نهێنی وەزارەتی ناوخۆی عێراق ژمارە 2884 لە 1988/4/10 دا کوشتنی لەسەر بووە وەک لە کۆتاییەکەیدا دەڵێت: (.....تەئکیدی فەرمانەکەمان دەکەینەوە بە تەقەکردن لەوەی کە هەوڵی گەڕانەوە بۆ نێو خاکی عێراق دەدات، لەوانەی کە راگوێزران. تەواو....)[50]. لە دوای رەزامەندی وەرگرتنیشیان لە لایەنی ئێرانەوە

(کە وێ دەچێ زیاتر لە رووی ئینسانییەوە بوو بێت) لە خێوەتگاکانی ئەوێ دا لە لانیکەمی گوزەران و ژیان بێبەش بوون[51].

کوردە فەیلییەکان، چ وەک (پەیوەندی خوێن) بەوەی کە دایک و باوکەکانیشیان عێراقی بوون، چ وەک شوێنی (لە دایکبوون) بەوەی کە لە سەر خاکی عێراقدا هاتوونەتە دنیاوە، عێراقی بوون و زۆربەی زۆریشیان ویلادەتی سیانی (الولادة الثلاثية) بوون نەک هی دووانی، واتە خۆیان و باوکیان و باپیریان لە سەر خاکی عێراقدا لە دایکبوون، ئەمانە هەمووی بەپێی یاسای رەگەزنامەی عێراقی[52] و هەر لە سەر یەک یا گشت ئەو بنەڕەتانەیش رەگەزنامە و زۆربەی ئەو بڕوانامانەیان هەبووە کە ئیسپاتی عێراقیەتی کردووە، بێجگە لەوەش ئەوان لە دامودەزگاکانی دەوڵەت بەشدار بوون و پلە و پایەیان تێدا هەبووە و لە بازرگانیدا رەها بوون و هیچ کۆت و بەستێکی تایبەتییان لە سەر نەبووە و بازرگانی هێنان و ناردنیان کردووە و مامەڵە و سەودای کڕین و فرۆشتنی موڵک و ماڵ و خانووبەرەیان بە رەسمی لە دامودەزگاکانی دەوڵەتەوە کردووە کە ئەوانە لە رووی یاساییەوە هەر بۆ عێراقییەکان رێگا پێدراوە.

لە هەمووانیش گرینگتر" خزمەتی سەربازییان کردووە، کە ئەمە لە زۆربەی دەوڵەتانی دنیادا مەرجێکی بنەڕەتییە بۆ بە هاونیشتمانی بوون. کەچی رژێم لەکاتی راگواستنیاندا

هەر هەموو ڕەگەزنامە و ناسنامە و بڕوانامەکانی تریان لێسەندن و سەنەد و تاپۆ و عەقدی خانوو و زەویوزار و موڵکەکانیان (دوور لە هەموو عورفێکی ئەخلاقی و ئینسانی و یاسایی) لێ زەوت کردن[53].

جگە لەوەی زۆربەی خانەوادەکانیان لێک دابڕ کردن بەوەی کە منداڵی ساوا یا هەرزەکار و گەنجەکانیان دەهێشتنەوە و ئەوانی تریان وەدەردەنان یاخود پیاو، یا ئافرەتیان دەگرت و زەوت دەکردن......[54]

دیارە کە بڕوبیانوی ڕژێم لە وەدەرنانی پڕ مەرگەساتی فەیلییەکان ئەوە بوو کە ئەمانە ئێرانین و ئێستاش عێراق شەڕی لەگەڵ ئێراندا هەیە و ترسی خراپەکاری و تێکدەریی لەوان دەکرێ، بەڵام ئەمە هیچ ڕاستییەکی تێدانییە چونکە ڕاگواستنەکە لە مانگی نیسانی 1980/4 دا بووە واتە (5) مانگ بەر لە دەستپێکردنی شەڕ و بەر لەوەش لە 1969 و 1971 دا ڕژێم ئەو سیاسەتەی جێبەجێ کردووە. لەوەی کە ئێرانیش بن ئەگەر وا بوایە خزمەتی سەربازییان پێنەدەکرا و ڕەگەزنامەیان پێنەدەدرا و بوار نەدەدرا کە مومارەسەی کڕین و فرۆشتنی موڵک و زەویوزار بکەن وەک باس کرا.

لە 1980/7/5 دا کە هێشتا دوو مانگی مابوو شەڕی عێراق- ئێران دەست پێبکات، مەجلیسی قیادەی سەورە، بۆ پیادەکردنی پیلانە گڵاوەکەی لەوەدەرنان و تەفروتوناکردنی

بەشێکی تری کورد کە فەیلییەکانن، بڕیاری ژمارە 666ی دەرکرد، کە لە دیوی ئەودیویدا نیشتمانپەروەری و کورد پەروەریی فەیلییەکان دەردەکەوێ بەوەی کە ئەوانە دژی ئینقلابە شوومەکەی 17 ی تەمموزی 1968ن، بۆیە دەردەکرێن (بڕوانە پاشبەند).

لە سالی 1981ەوە تا 1989 ئەم هێرشە هەر بەردەوام بووە، واتە هاوکات لەگەڵ ماوەی ڕەشی ئەنفالە بەدناوەکاندا، ڕاگواستنی کوردە فەیلییەکان درێژی هەبووە و بڕیاری دیکەی لە مەجلیسی قیادەی سەورەوە دەرهەق جێبەجێ کراوە کە شیرازەی خێزانی تێکدا و لێکی هەڵوەشاندەوە و خۆی لە ژیانی تایبەتییان هەڵقورتاند، کە ئەمەش بووە هۆی ڕاپێچکردنی زیاتر لە (30) هەزار کەسی تر، بڕیاری ژمارە 474 کە لە 1981/4/15 دا دەرچووە، گوزارشت لە تێکدانی ئەو شیرازەیە دەکات و هانی هاووڵاتیان دەدات بەوەی وەک خۆی دەڵێت ئەگەر (ژنە بەڕەگەز ئێرانییەکان) تەڵاق بدەن ئەوا ڕژێم باروبووی ماددییان دەکات و مەبەستیش لەوەدا ئەوە بووە کە خەڵکی زیاتر بۆ ئەودیو سنوور ڕاپێچ بکات و دیوی ئەو دیوی ئەم بڕیارەش وا دیاری دەدات کە ئەگەر لەژێر ئەم ئیغرائاتە ماددییانەوە نەیکەن، ئەوا بە زۆر بە یەکتریان تەڵاق دەدەن و خێزانەکە لە باڵ یەک دەردەهێنن، چونکە هێندێکیان دەگیرێن و گل دەدرێنەوە

و ئەوانی تر رادەگوێزرێن (وەک ئاماژەی بۆ کرا)... دەقی بڕیارەکە وا نووسراوە.

بەپێی ئەحکامی برگە (ء) لە بەندی چل و دووەمین لە دەستووری کاتی، مەجلسی قیادەی سەورە، لە دانیشتنی رۆژی 1981/4/15 بڕیاری ئەمەی خوارەوەی دا:

(1) هەر پیاوێکی عێراقی کە ئافرەتێکی تەبەعییەی ئێرانی هێناوە، بڕی چوار هەزار دیناری بۆ سەرف دەکرێ، ئەگەر عەسکەری بێت و دوو هەزار و پێنج سەد دینار ئەگەر مەدەنی بێت، لە حاڵێکدا ئەگەر ژنەکەی خۆی تەڵاق بدات یا خود لە حاڵەتی تەسفیرکردنیدا بۆ دەرەوەی وڵات.

(2) لە بەخشینی بڕی پارەی ناوبراو لە "برگە (1)"ی ئەم بڕیارەدا مەرجە حاڵەتی تەڵاق یان تەسفیر کردن ئیسپات ببێت بە هۆی تەئیدێکەوە لە لایەنی رەسمیی پسپۆرەوە و (عەقد)ی ژن هێنانێکی نوێ لە ئافرەتێکی عێراقیدا بکرێت..

دوای دەرکردنی ئەم بڕیارە بە هەفتەیەک، نوسینگەی رازگرێتی .- لە مەجلیسی قیادەی سەورە، کیتابێکی خۆیی و نهێنی لە 1981/4/22 بە ژمارە 2469/12/31 دەرکرد، کە تێیدا بڕیاری ناوبراو، روونتر دەکاتەوە و رێنمایی پێویست بۆ جێبەجێکردنی دەدات لەوانە: بڕی ئەو پارەیە تەنها بەو کەسانە دەدرێت کە بەر لە دەرچوونی ئەو بڕیارە ئەو ژنانەیان لە لابووە و لە کاتی تەڵاق و

دەست لێبەرداندا دەبێت وەزارەتی داد ئاگاداری وەزارەتی ناوخۆ بکاتەوە بۆ ئەوەی ئافرەتە تەڵاق دراوەکە تەسفیر و راپێچی دەرەوە بکات، هەروەها دەبێت ئەو کەسە جارێکی تر ژنی (ئێرانی) نەهێنێتەوە، پێچەوانەی ئەوە هەموو پارەکەی لێوەردەگیرێتەوە.

رژێم هەر بە تەنها سیاسەتی راگواستن و دەرپەڕاندنی دەرهەق بە کوردە فەیلییەکان جێ بە جێ نەکرد، بەڵکو زۆربەی زۆری ئەوانەی کە لە کاتی تەرحیلەکەدا گلی دابوونەوە، لە سێدارەدان و شوێن بزریکردن و بە دەم ئازار و ئەشکەنجەدانەوە لە گرتووخانەکانی قایمکردن، ئەمەش ژن و پیاو و منداڵ و هەرزەکاری لە تەمەنی 14 تا 45 ساڵی گرتەوە و تا ئێستاش زیاتر لە (10) دە هەزار کوردی فەیلی بە دەست رژێمی بەغداوە بێ سەر و شوێنن و لەوەدا رێکخراوی مافي مرۆڤی کوردە فەیلییەکان لە عێراق/نەمسا/ یادداشتنامەیەکیان لە 1992/2/28 دا بۆ بەڕێز ئەمینداری گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان بەرز کردەوە کە تێیدا داوای چارەنووسی ئەو چەند هەزار کوردە دەکەن، بەڵام وا پێدەچێ بە دەردی رووداو و کارەساتەکانی تر، پشتگوێ خرابن و سکرتێری (UN) لێیان نەپێچابێتەوە، لێرەدا بە پێویستی دەزانین وەک بەڵگەنامەیەک دەقی یادداشتنامەکە بڵاوبکەینەوە :"

بەڕێز سكرتێری گشتی نەتەوە یەكگرتووەكان

د. پوترس غالی

1992/2/28

بابەت /بەهاناوە هاتنی زیندانییەكان لە كوردەفەیلییەكان

سڵاوێكی گەرم :

ڕێكخراوی مافی مرۆڤ بۆ كوردە فەیلییەكان لە عێراقدا، كە بەرپرسیارێتی داكۆكیكردن لە مافی كەمینەی چەوساوە لە كوردە فەیلییە عێراقییەكانی وەئەستۆ گرتووە، جەختی ئەوە دەكاتەوە كە تا ئێستا زیاتر لە دە هەزار زیندانی لە فەیلییە كوردەكان كە لە نێوان ساڵی 1980 تاكو ساڵی 1992 گیرا بوون، لە زیندان و گرتووخانەكانی عێراق، بە بێ هیچ پاساوێكی یاسایی دەناڵێنن، لە هەمان كاتدا حكومەتی بەغدا هیچ زانیارییەكی دەربارەیان نەداوە، و كەس و كاری گرتووەكان بۆ ئێران راگوێزراون و بە تەواوی سەبر و ئارامییەوە چاوەڕوانی گەڕانەوەی منداڵەكانیانن و تكا لە بەڕێزتان دەكەین كە بەخێرایی تەدەخول بكەن لە پێناوی بەرەڵلاكردنیاندا"[55].

دەقی یادداشتنامەكە وەك دیارە تەئكید لەوە دەكاتەوە كە (كەسوكاری زیندانییەكان لە چاوەڕوانی گەڕانەوەی منداڵەكانیانن). بەو مانایەی رژێم جگە لە تەرحیل و گرتن و كوشتن و شوێن بزركردن، سیاسەتی لێك هەڵوەشاندنەوە

و لە باڵ یەك دەرهێنانی خێزانیشی پەیڕەو كردووە كە واتای بەرەو هەڵدێربردنی كۆمەڵگە دەگەیەنێ، چونكە خێزان بەردی بناغەكەیەتی، لێرەدا رژێم بە تەواوی پێزانین و هەست پێكردنەوە، ئەمەی وەك وێنەیەكی جینۆساید لەسەر كورد پیادە كردووە، بێ ئەوەی گوێی بۆ ئەو دەستوورەش هەڵخستبێ كە خۆی دایڕشتووە و دەریكردووە كە لە بەندی (11)یدا دەڵێ: خێزان كرۆكی كۆمەڵە، دەوڵەتیش پاراستنی و پشتگیریكردنی زامن دەكات و دایكایەتی و منداڵێتی چاوەدێری دەكا) یا بەندی (3/16) لە جاڕی جیهانی مافی مرۆڤ كە دەقنووسی ئەوەی كردووە:(خێزان یەكەیەكی سروشتی و بنەڕەتی كۆمەڵگایە و مافی ئەوەی هەیە كە لە لایەن كۆمەڵگا و دەوڵەتەوە بپارێزرێت).

هەروەها پەیمانی نێودەوڵەتی تایبەت بە مافە مەدەنی و سیاسییەكان لە هەمان هەستپێكردندا لە بەندی "1/23" پێی لە سەر ئەوە داگرتووە كە (خانەوادە یەكەیەكی جەماعی سروشتی و بنەڕەتییە لە كۆمەڵگادا، و مافی پاراستنی هەیە لەلایەن كۆمەڵ و دەوڵەتەوە). سەرباری ئەوانەی پەنجەنمایان بۆ كرا، ئەوەی كە رژێم دەرهەق بە كوردە فەیلییەكانی ئەنجامداوە، پێچەوانە و پێشێلی كۆمەڵێك یاسا و بەڵگەنامەی نێوخۆ و نێودەوڵەتییە، كە گرینگترینیان، ئەو پۆلێنانەی خوارەوەیە:

(1) راگواستن: بەندی (1/13) لە جاڕنامەی جیهانی مافي مرۆڤ وای دەقنوس کردووە کە : (هەموو کەسێک ئازادی هاتوچۆ و هەڵبژاردنی شوێنی نیشتەجێ بوونی لە نێو سنووری هەر دەوڵەتێکدا هەیە).

(2) گرتن و زیندانیکردنی بێدادگایی: بەندی (9) لە هەمان جاڕنامەی ناوبراو دەڵێ (هیچ مرۆڤێک نابێت بە شێوەیەکی رەمەکی بگیرێت، دەست بەسەر بکرێت، یان دوور بخرێتەوە).

(3) ئازار و ئەشکەنجەدان: بەندی (5) لە جاڕی جیهانی بە روونی دەری بڕیوە کە هیچ مرۆڤێک ئەشکەنجە و سزا نادرێت و رەفتاری توند و تیژ و دڕندانە و ئابڕووبەری لەگەڵدا ناکرێت. هەروا بەندی (1/2) لە پەیمانی نێودەوڵەتی تایبەت بە مافە مەدەنی و سیاسییەکان هەمان تەئکیدی کردۆتەوە.

(4) لێسەندن و زەوتکردنی موڵک و ماڵ : بەندی شانزەدەهەمین/حـ لە دەستووری کاتی عێراقی دەڵێ:(موڵکدارێتی تایبەتی دانامالرێ ئەگەر بۆ پێداویستییەکانی بەرژەوەندی گشتی نەبێت...) هەروەها بەندی (17 /2) لە جاڕنامەی جیهانی: (نابێت بەرەمەکی موڵک لە هیچ کەسێک بسەنرێتەوە) .

(5) بیانووی (عێراقی) نەبوون: لە کاتێکدا خەتەرناکترین و ناسکترین ئەرک کە هەر بە هاونیشتمانی دەکرێت

ئەویش خزمەتی سەربازییە، پێیان کراوە و بۆ ئەمە بەندی (31/ء) لە دەستووری کاتیی عێراقی دەڵێ:(داکۆکیکردن لە نیشتمان ئەرکێکی پیرۆزە و شەرەفە بۆ هاونیشتمانی، و خزمەتی سەربازی بە خورتییە..) و لە (31/ ب) دا ئەوەی دەقنووس کردووە کە (هێزە چەکدارەکان موڵکی میللەتە و ئامرازیەتی بۆ پاراستنی ئاسایشەکەی و داکۆکیکردن لە سەر بەخۆیی و .....).

بەو پێیە بەشداری کردنی کوردە فەیلییەکان لە خزمەتی سەربازیدا بەڵگەیەکی بەهێزی بە عێراقی بوونیانە، جگە لەوەش ئەوان لە کڕینی موڵک و ماڵدا بەپێی یاسا و وەک هەر هاووڵاتییەک ئازاد بوون، بەندی (17) لە دەستووری کاتی لەو بارەیەوە وا تێکستنووس کراوە (موڵکدارێتی خانوبەرە بۆ غەیرە عێراقی قەدەغەیە، تەنها ئەوەی بە یاسا هەڵنەوێردرابێت) دیارە ئەم هەڵاوێردنەش بۆ هەندێ دەوڵەتانی کەنداو و عەرەبییەکان بووە !!.

(6) سەندنەوە و زەوتکردنی رەگەزنامەی عێراقی: کە بەپێی بەندی (15) برگەی (1 و 2) لە جاڕی جیهانی ئەو مافەیان پارێزراوە کە دەڵێ:

1/ هەموو کەسێک مافي بوونی رەگەزنامەی هەیە.

2/ نابێت بەزۆر رەگەزنامە لە کەسێک بسەنرێتەوە یان مافي گۆڕینی نەدرێتێ).

لە کاتێکدا ئەوانە، بە شێوەیەکی یاسایی نیشتەجێی

خاكی عێراق بوون و بەپێی مەرجەكانی یاسایی عێراقی لە وەرگرتنی رەگەزنامەدا كە (پەیوەندی خوێن) و (لە دایكبوونە لە سەر خاكی عێراق) یان یەكێكیان، بوون بە هاوولاتی عێراقی، بەڵام وەك دیارە مەبەستی بەرەودوای رژێم نەهێشتن و تەفروتووناكردن و جینۆسایدكردنی كورد بووە و هەوڵیداوە بەپێی توانا لە رێگای ئەو بڕوبیانووە بێ بنەڕەت و بێ سەروبەرانەدا، لە رووی رای گشتی جیهانیدا (ئەگەر حیسابێكی بۆ كردبێ) پاساو بۆ خۆی بهێنێتەوە!!.

پشكی چوارەم :
نەزۆككردن یان جینۆسایدكردنی بایۆلۆژی

لەو مەبەست و مەنزوورەی ئێرەدا، نەزۆككردن (كە رژێم لە پاڵ رێگاكانی تری جینۆسایدكردندا ئەنجامیدەدا)، بە مانای وەستاندنی زیادبوونی كۆمەڵێكە بە مەبەستی بەرەبەرە كەمكردنەوەی ژمارەیان، ئەوەش لە رێگای چەند هۆ و ئەگەرێكی راستەوخۆ و ناڕاستەوخۆوە دەكرێ كە مەترسیدارترینیان خەساندنی پیاوان و لە كەڵك خستنی ئەندامی زاوزێی ئافرەتەكانیەتی، دیارە كە ئەوەش گەورە كەتنێكی جینایی و سیاسی و نیشتمانی مەزنە و لە (ئاكام) دا لەگەڵ (نەزۆكی) یەك دەگرنەوە، بەڵام لە (هۆ) دا جیاوازییەكی جەوهەریی هەیە، بەوەی

هۆی نەزۆکی لایەنی فسیۆلۆژی و کەموکورتی جەستەیی پیاو یان ئافرەتە، کەچی نەزۆککردن دەسکاریکردن و دەستدرێژییە بۆ سەر سەلامەتیی لەش و جەستەیێکی ئامادە و بێکەموکورتی[56]. ئەو دەستدرێژییەی بەندی (3) لە جاڕنامەی جیهانی مافی مرۆڤ نەهی لێکردووە.

ئەو حاڵەتەش کە ڕژێم لە چوارچێوەی نەخشەی لە نێوبردنی کورددا بە سەر دەیان هەزار کەسی هێناوە، نوێ نییە و بەر لە دەیان سەدە هەبووە و ئەم بەوردی سوودی لێبینیوە و داهێنانی تێدا کردووە، گەلانی کۆنی ڕۆژهەڵاتی لە بابەتی بابلییەکان و ئاشوورییەکان و فارسەکان و میسرییەکان، بە تایبەتی لە ماوەی سیستەمی کۆیلایەتیدا، ڕاستەوخۆ خەڵکیان خەساندووە، ئەویش بە بڕینی هەردوو ئەندامی زاوزێی پیاوان، یەکێکیان یا خود بڕینی ئەو دەمارانەی کە پێکی گەیاندوون. ئەوانەی ئەم دەستدرێژیانەشیان لە سەر بووە، یا دیلەکانی شەڕ و منداڵەکانیان بوون، یان وەک سزای دزی و زینا و خیانەت و ناپاکی دەسەپێنرا[57].

جگە لە خەساندنی کۆیلەکان، لە ڕوانگەی ئاینییشەوە مەسیحییەکان لە چاخەکانی ناوەڕاستدا منداڵەکانیان دەخەساند، بۆ ئەوەی ببن بە (ڕاهب)، بەڵام ئیسلام (کە بەپێی بەندی چوارەمی دەستوور ئاینی ڕەسمی دەوڵەتی عێراقە)، خەساندنی قەدەغە کردووە و بە ئەشکەنجەدانی

لە قەڵەمداوە، هەر وەک پێغەمبەر (د.خ) فەرموویەتی (من خصی عبدا خصیناه)[58].

لە نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەمیشدا نەزۆککردن وەک سزایەک دەرهەق بە تاوان پیشەکان و لادەرە سێکسییەکان و ... خرایەگەڕ، هەر بۆ نموونە لە ئەڵمانیای نازیی و هیتلەردا لە 1933/7/14 یاسایەک دەرکرا بۆ لەنێوبردنی هەموو ئەوانەی ڕەگەزی جەرمەن دەشێوێنن و تێک دەدەن، بەڵام لە دوای ژێرکەوتنی هێزەکانی هیتلەر ئەم یاسایە پووچەڵ و ئیلغا کرایەوە. ئێستاشی لەگەڵ دابێت هەندێک دەوڵەتی وەک سوئێد و فنلەندا و دانیمارک و هەندێک لە ویلایەتەکانی کەنەدا و ئەمریکا بەپێی پێداویستی یاسایی و تەندروستی، نەزۆککردن لە قانونەکانیاندا ماوە[59]، لە نەزۆککردنی کۆمەڵی کورددا ڕژێم پەنای وەبەر چەند هۆکارێکی سەرەکی، ئێکسەرەو لاوەکی داوە، کە دەکرێ لە چەند خاڵێکدا ئاماژەیان بۆ بکەین:

(1) هۆکارە ڕاستەوخۆکان: وەک خەساندنی پیاو و دەرمان خواردکردن یا بڕین یان لابردنی ئەو ئەندامانەی لەشی ئافرەت کە دەبنە هۆی دروستبوونی منداڵ وەک لابردنی هێلکەدان.. دیارە ڕژێم لە ڕووی عەمەلییەوە ئەمەی زیاتر لە گرتووخانە و بەندیخانەکاندا ئەنجام دەداو ئەم هۆیانەی بەکاردەهێنا: سووتاندن و ئۆتوو کردنی ئەندامی

زاووزێی گرتووەکان بە پارچە ئاسنی سووربووەوە یان بە جگەرە و تێ ئاخنینی هێلکەی کوڵیوی داخ بوو لە کونی زاوزێی ئافرەتدا و لە کاتی بێ نوێژییاندا بە رووتی و لنگە و قوچ هەڵواسینیان بۆ ئەوەی خوێنەکە لە شوێنی خۆی قەتیس بمێنێ و بمەیی یا بڕژێتەوە نێو دەمی، کە دیارە ئەوەش شیمانەی منداڵ نەبوونی زۆرە.

هەروا بێتەوە دەست و پێ بەستنەوەی زیندانی و نزیک خستنەوەی لە سۆپای کارەبایی دیوار بۆ ئەوەی زگ و پشت و ئەندامی زاوزێ بسوتێنێت، بەستنەوەی زیندانی و لەسەر دەم خستنی لەسەر چوار پایەیەک و پاشان رووتکردنی ئەندامی زاوزێی و تێبەردانی جروجانەوەری بچووک و بەزەڕ، یا لێ نزیکخستنەوەی سەگ یا پشیلەی راهاتوو لە ژێرەوە (بڕوانە پاشبەند).

بەکارهێنانی گیراوەی ترشی کبریتیک و گوشینی ئەندامی زاوزێی پیاو بە هۆی بۆڕیی تەسکەوە و بڕینی گونی پیاو و بەکارهێنانی دەرزییەکانی نەزۆک بوون و هیستریا و شلکردن و داهێزراندنی لەش بە هۆی هۆرمۆنی جیاوازەوە. جگە لە تێکردنی هۆرمۆنی (پیاوەتی) لە لەشی ئافرەتدا و تێکردنی دەرمانی لە پیاوەتی خستن لە لەشی پیاودا و لێدانی هەردوو ئەندامی زاووزێ و بەستنەوەی گون یا وردکردنی بە ئاسن یاخود دەرکێشانی بە داو، هەروا بێتەوە بەستنەوەی سەری ئەندامی زاوزێی پیاو،

یا هی ژن بە جەمسەری کارەبایی (بگەڕێوە پاشبەند، شێوازەکانی کوشتن و ئەشکەنجەدان). بە هەزاران لە بارزانییەکان، هەروەها لە قوربانییەکانی تری ئەنفالە بەدناوەکان، غەیرەز ئەوەی کە خوێنیان لێ وەرگرتوون، خەسێنراویشن، بەدەر لەوەش، وای دابنێ ئەوانە گشتیان لە ژیان دابن و شتاقیان دەست لێ نەدرابن!!. تەنها لێک دوور خستنەوەیان و لە باڵ یەک دەرهێنانیان خۆی لە خۆیدا دەبێتە هۆی لاوازبوون و وەستاندنی زاوزێ و گەشە کردن و زیادکردنیان.

دەرزی نەزۆک بوون، (وەک لە نێو خەڵکدا باو بوو) رژێم لە هەشتاکاندا بە کاری هێنا، کاتێک بە ناوی نەخۆشی منداڵ و نەخۆشییە بەربڵاوەکان، هەستا بە تەرخانکردن و پێکهێنانی چەندین مەفرەزەی پزیشکی و گەڕانیان بە گوند و شارەکاندا و بۆ ئەوەی لە ژێر ئەو پەردەیەدا دەرزی منداڵ نەبوون لە کچان و ژنانی کورد بدەن و بەردەوامیش بوون لە سەر ئەو تاوانە گڵاوە تا دوای 1991، وەختێک لە (بازگەکانیان) دا بە بیانووی گومانکردن لەو کەسانەی کە لە کوردستانەوە بۆ مووسڵ و بەغدا دەچن بەوەی نەخۆشی ئایدز و هی تریان هەبێت، هەمدیس ئەو دەرزییانەیان بەکارهێنایەوە!

(2) باری سایکۆلۆژی و دەروونی: حاڵەتی تێکشکاندنی نەفسی و رۆحیی ئافرەت و پیاوی ئەشکەنجەدراو، چ لە

گرتووخانەکان، یا لە ئۆردوگاو زیندانییەکاندا یاخود لە دەرەوەی ئەم دوو حاڵەتەدا بەوەی کە رژێم دەستی بە هەموو لایەک رادەگەیشت، کاریگەرییەکی سلبیانەی زۆری بەسەر نەزۆکی و منداڵ نەبوونەوە هەیە و ئازاردانەکانی زیندان و شەڕی دەروونی و بێ دەسەڵاتی لە ئاست زوڵم و زۆر و ستەمدا، رەنگدانەوەیەکی خراپی بەسەر باری تەندروستی و سێکسی مرۆڤەوە دەبێت و ئەگەر نەبێتە هۆی نەهێشتنی (پیاوەتی) یا لە هێلکەوەستانی ئافرەت، ئەوا بێشک دەبێتە هۆی (کەمکردنەوەی ئەم توانایە) و لە ئاکامدا منداڵ نەبوون، نەزۆکی و لە پیاوەتی کەوتنی کاتیش (العنة المؤقتە) یەک لە هۆیەکانی خراپ بوونی باری دەروونییە.

ئۆردوگا زۆرەملێیەکانیش جیاوازییەکی جەوهەرییان دەگەڵ گرتووخانەکاندا نەبووە و ئازاردان و برسێتی و بەدخۆراکی و چەندەها گیروگرفتی کۆمەڵایەتی و رەنگدانەوەی لەسەر باری نەفسی خەڵکەکە هەروەها خراپبوونی باری گوزەران و دڵەڕاوکێ (و نیگەرانی و راوەدوونان و ترس و ئیرهاب و هەڵاتن و خۆشاردنەوەی خەڵک بە شێوەیەکی گشتی، کاری نیگەتیڤانەیان بەسەر حاڵەتی نەزۆککردنەوە هەبووە و هەیە، چ بە شێوەیەکی بەردەوام یا وەختی.

(3) پیس بوونی ژینگە: ئەو حاڵەتە زیاتر لە تەقاندنەوەی

900 بیرە نەوتی کوێتی لە 1990 – 1991 دا بەرجەستە بوو و ئەنجامی خراپی لێکەوتەوە، لەوان وەختاندا ئاسمانی کوردستانیش لە جیاتی بارانی خاوێن، کاربۆن و ترشەڵۆک و گازە ژەهراویەکانی تری بەسەر خاکەکەیدا دەباراند، کە بووە هۆی ژەهراویکردنی کشتوکاڵ و پاوان و لەوەڕگاکانیش، بەوەش کاری کردە سەر نەزۆک بوون، ئەمە و جگە لە پشت گوێ خستنی نەهێشتنی پاشماوەکانی بەکارهێنان هەروەها فەرامۆشکردنی پرۆژەکانی ئاو و تێکەڵبوونیان بە ئاوی ئاوەڕۆوە لە زۆر شوێندا، ئەوە سەرباری کەمیی ئاوەکەش لە خودی خۆیدا، هەروەها گەمارۆی ئابووری کە لە 1991ەوە رژێم بەسەر هەرێمی کوردستانی داسەپاند، بووە هۆی بڕینی ئازووقە و سووتەمەنی لە کوردستان و ناچاربوونی خەڵک بە بڕینەوە و لووسکردنی "دارستانەکان": کە رۆڵی دیار و بەرچاو لە خاوێن راگرتنی ژینگە و تەندروستیدا دەگێڕن.

(4) هۆکاری دروستیی جەستە: تەندروستی لەش لە رووی ئۆرگانییەوە کاریگەرییەکی زۆری بەسەر منداڵ بوونەوە هەیە و پشتگوێخستنی بە ئەنقەستی رژێم بۆ ئەم لایەنە پڕ بایەخ و زیندووە، شێوە جینۆسایدێکە و لێرەدا بڵاوبوونەوەی نەخۆشییەکانی (سفلس) و (شێرپەنجە) و (گوێرەپانە) و (سیل و هەوکردنی سییەکان) دەبنە

هۆی لە نێوچوونی ئەتەمەكانی هەردوو جووتە گون كە ناتوانن (سپێرم) دروستبكەن و ئاكام دەبنە هۆی نەزۆكی[60]. دیارە ئەو نەخۆشییانەش لە كوردستاندا بە بێ چارەسەر ماونەتەوە و هەر بۆ نموونە كەمی دەرمان و پزیشكی پسپۆڕ و پێداویستییەكانی چارە سەركردن لە دامودەزگاكاندا و بێ سەروبەربوونی نەخۆشخانەی (سیل) لە هەولێر كە مرۆڤی لەشساغی تێدا نەخۆش دەبوو، بەڵگەیەكی قسەكانمانن.

(5) حاڵەتی شەڕ و دەرهاویشتەكانی: "جەنگ" یەكێكە لە هۆكارە هەرە كاریگەرەكانی نەزۆک بوون. شەڕ بەدەر لەوەی دەبێتە هۆی تێكچوون و تێكشكاندنی شیرازەی كۆمەڵایەتی و ئابووری كۆمەڵ لە روانگەی تەقاندنی چەكی جۆراوجۆری قورس و سووكدا، كۆمەڵێک گازی ژەهراوی دەردەكەون كە دوور و نزیک كار دەكەنە سەر ئەم لایەنەی كۆمەڵ، لێرەدا كە رژێمی بەعس، هەر دوای خۆسەپاندنی بەسەر گەلانی عێراقدا شەڕی كوردی لە 1968 /1970 و 1974 دا كردووە و (8) ساڵ شەڕی ئێرانی كردووە و كوێتی لە 1990 دا داگیر كردو گەورەترین شەڕی نایەوە و لە 1974 و 1975 دا بۆمبی ناپاڵم و فسفۆری بە كورد دا داوە و لە 1987 و 1988 دا گازی ژەهراوی و چەكی كیمیایی (سیانید و خەردەل، سارین، تاپۆن) ی بە كورد تاقیكردۆتەوە و بە

درێژایی 1974یش تا دوای كۆچڕەوی 1991 جۆرەها تۆپ و هاوەن و مین و تیی ئێن تی لە كوردستان بە كاریهێناوە و بە چەندین جۆر گازی ژەهراوی لێدەرچووە و بە خۆیان زانیبێت یان نەء؟ ئیفرازاتی ئەو شەڕانەی كە ئاماژەیان بۆ كرا، لە رێگای ژینگە و دەوروبەر و ئاژەڵ و كشتوكاڵ و وەسیلەكانی تری ژیان و گوزەران، كاتی یا بەردەوام بۆتە هۆی نەزۆک كردنیان[61].

ئەوانە و زۆر حاڵەتی تریش كە پزیشكەكان زیاتر تێیدا پسپۆڕن و بەو ئۆمێدەی كردنەوەی ئەم دەرگایە هاندەرێک بێت بۆیان بۆ لێتۆژینەوە لە سەر ئەم بابەتە زیندووە بە هەموو لایەنەكانیەوە.

(6) برسی كردن و بەدخۆراكی.

پشكی پێنجەم :
تێكشكاندنی منداڵ و ڕاگواستنی بۆ كۆمەڵێكی تر و جینۆساید كردنی كەلتووری

ئاشكرایە كە منداڵ بەردی بناغەی هەر كۆمەڵێكە و هەر دەستدرێژی و ماف بەزاندنێك (نەخاسمە لە ڕووی ڕۆشنفكرییەوە) كە لەمەیان نەوە بەچەیەكدا دەكرێتە سەر كۆمەڵێك، مانای تێكدان و گۆڕین و ونكردن و نوغرۆكردنی ئەو وەچەیە و ئاكام داڕمانی هەیكەلی، بوونی ئەو كۆمەڵەیە.

دیارە ئەوەش لە ڕێگای جینۆساید كردنی كەلتووری و ڕاپێچكردنی مندالان بۆ كۆمەڵێكی جیا و نامۆ و، بۆ خاك و كەش و هەوایەكی جیاواز لە ڕووی زمان و مێژوو و خوونەریت و ئەتمۆسفێر و ئاركیۆلوجیا

ئەنجامدەدرێت. بە شێوەیەک زمانی زگماكی خۆیان، كە ناسنامەی نەتەوەییانە، لە بیردا ڕەش بێتەوە و مێشكیان بۆ كەلتوور و ڕۆشنبیری و مێژوو و زانست و زانیاریی گشتی كۆمەڵە نوێیەكە زاخاو بدرێت و لەسەر ئەو بنەڕەتە نەشونما بكەن و لەسەر ڕەوشت و ئۆل و بیروباوەڕ و لایەنی سۆسیۆلۆژی ئەو كۆمەڵەش ڕابهێنرێن، لەو قاڵبە نامۆیانەدا تەرهیم بكرێن و بتاوێنرێنەوە !...

ئەگەر ئەم تاوانانە دەرهەق بە منداڵی هەر میللەت و كۆمەڵگایەک كران، بێ ئەوەی باری دەروونی و ژیان و گوزەرانیان خراپ بێت و بێ ئەوەی توندوتیژی و هەڵسوكەوت و مامەڵەی خراپیان دەگەڵدا بكرێت:(تەنها ڕاگواستن بۆ كۆمەڵێكی دیكە بەڕێز و حورمەتەوە) ئەوا بە جینۆسایدی كەلتووری حسێبە و ئەگەر سەربار، لە ئازار و ئەشكەنجەدان و باری بژێوی و گوزەرانی خراپیشدا ژیان ئەوا (جینۆسایدی جەستەیی)یشی دێتە سەر و دەبێتە دوو تاوان[62]. ڕێككەوتننامەی لە نێوبردنی جینۆساید و سزادان لە سەری، كە بەرەنجامی تاوانەكانی شەڕی دووهەمە، لە بەندی (2/ ه) دا ناڕاستەوخۆ ئاماژەی بە جینۆسایدكردنی كەلتووری كردووە و بەس.

بەڵام لە بەرئەوەی كە ڕژێم "جینۆسایدكردنی جەستە" ییشی دەرهەق بە منداڵ ئەنجامداوە، بەپێی بەندی (16) لە هەمان ڕێككەوتننامەدا كە ڕێگای بە دەوڵەتە لایەنە

واژووکارەکانی داوە، لە هەروەختێکدا داوای بژاردەکردنی
ڕێککەوتننامەکە بکەن، وا پێویستدەکات کە چەند دەوڵەتێک
پێشنیاری زیادکردنی سزای جینۆسایدکردنی جەستەیی
منداڵ بکەن و وابکەن کە بەڕاشکاوی ماهییەت و سزای
جینۆسایدی کەلتووریش تێیدا ڕۆشنبکرێتەوە، چونکە
ڕژێم داهێنانی لە ئەنجامدانی هەردووکیاندا کردووە و
بەڕای ئێمەوە مادامەکی ئارمانجی گواستنەوەی منداڵی
کورد بۆ ناوەڕاست و باشووری عێراق بە مەبەستی لە
نێوبردنی زمان و کەلتوور و مێژوو و لایەنی کۆمەڵایەتی
کوردە، ئەو حاڵەتە بە غەیری ڕاگواستنیش هەر لە
چوارچێوەی کوردستاندا ئەنجامدراو و لێرەدا وای
دەبینین جینۆسایدکردنی کەلتووری و لەشیی زارۆڵە، بە
ڕاگواستن و لە بنەجێ نشینیشدا هەر جێبەجێ بووە و
گرینگ (هاتنەدیی ئەنجامەکەیشە).

ئەوەی ڕاستی بێت ڕژێم قەتاوقەت منداڵی کوردی بۆ
ناوەڕاست و باشووری عێراق بە ڕێز و حورمەتەوە
نەگواستۆتەوە، بەڵکو لە دوای ساڵی 1975 پاش
ئەوەی کە تەرحیل و ڕاپێچکردنی بە شێوەیەکی بەربڵاو
دەستپێکرد و تا ساڵی 1978 لەنێوان 150-300
هەزار کەس بەرەو سنوورەکانی ئەردەن و سعودیە
و بیابانی ڕومادی و ناوچەکانی دیکەی باشوورو
ناوەڕاست ڕاگوێزران، بەهەزاران منداڵیان لەگەڵ دابوو

کە سەرەڕای ئازار و ئەشکەنجەدان و برسیکردنیان لەو
قوتابخانانەی ئەوێدا فێری زبانی عەرەبی و ئەدەب و
مێژووی شێوێنراوی عەرەب دەکران، هەوڵی ئەوەیان
لەگەڵ درا کە پەروەردەیەکی بەعسییانە بکرێن و فشارو
ئەتمۆسفێری ئەوی ناچاری فرێدانی جلی کوردی و
لەبەرکردنی دشداشەی کردن و بەزۆر لەسەر عورف و
عادەت و کەش و هەوای بیابانی گەرم و نامۆ ڕاهێنران!..
ئەو منداڵانەش کە لەوێ لەدایک بوون ڕەوشەکە وابوو
کە ناوی عارەبیان لێبنرێت. لەنیسانی 1980 بەدواوە،
کە نزیکەی 120 هەزار کورد لەفەیلییەکان لەژێر زەبرو
زەنگدا بەرەو ئێران دەرپەڕێنران، ڕژێم بەسەدان کۆرپەو
منداڵی تازە لەدایکبوویان بۆ ئەم مەبەستە گل دایەوە و
بەهەزاران منداڵ و مێرمنداڵیش لەودیوی ئێراندا بەخۆیان
زانی بێت یان نەء، لەزمان و کەلتوور و خوونەریتی
میللەتی فارسدا توانەوە. کەدیارە ڕژێمی بەغدا لەوەش
بەرپرسیارە و لەوەدا دوو تاوانی کردووە، یەکەمیان:
جینۆسایدکردنە کەلتوورییە، ئەوەی دیکەیان لێکترازاندن
و لێک هەڵوەشاندنەوەی خێزانە (کە لەشوێنی دیکەی ئەم
باسەدا ئاماژەمان پێکردووە) و بەندی 1/10 لەپەیمانی
نێودەوڵەتی تایبەت بەمافە ئابووری و کۆمەڵایەتی و
کەلتوورییەکان، پاراستن و یارمەتیدانی خێزان، وەک
یەکەیەکی جەماعی و سروشتی و بنەڕەتی لە کۆمەڵدا

پێویست دەکا، هەروەها بەندی 1/23 لەپەیمانی
نێودەوڵەتی تایبەت بەمافي پاراستنی منداڵ بەو سیفەتەی
کە ناکامڵە، بەبێ هیچ جیاوازییەک لەسەر خێزانەکەی و
کۆمەڵ و دەوڵەت پێویست کردووە، جگە لەبەندی 11ی
دەستووری کاتی عێراق کە دەڵێ:(خێزان کرۆکی کۆمەڵە،
دەوڵەت زامنی پشتگیری و پاراستنی دەکات). کەهەموو
بەندەکان ئاشکراو مەفهومن و پێدڤی شرۆڤەکردنیان
ناکات.

لەسەر ئاستی ناوخۆی کوردستان، واتە لەحاڵەتی
بنەجێ نشینیدا رژێم ئەو سیاسەتە پرۆگرامڕێژەی هەر
پیادەکردووە و لەماوەیەکی زۆر کورتدا نەبوویێت،
پرۆگرامی قوتابخانەی منداڵانی کورد هەر بەعارەبی
بووە، ناواخنی زۆربەی ئەو پرۆگرامانەش دەربڕی
بڕیارەکانی کۆنگرەی حزبی بەعس بووە و باسی لەزمان
و مێژوو و کەلەپوورو جوگرافیای خەڵکی دیکە کردووە،
بەتایبەتی لەدەرسەکانی ئەدەب و مێژوو و پەروەردەی
کۆمەڵایەتی و جوگرافیاو (سەقافەی قەومی) کە ئەوەی
دواییان راپۆرتی سیاسی خودی حزبی بەعس بووە.

پرۆگرامی پۆلەکانی سەرەتایی، بە تایبەتی پۆلەکانی
بەرایی لەو قۆناغەدا بیرکردنەوە و کەش و هەوای ژیان
و گوزەرانی عارەبی تێدا رەنگ دەدایەوە و ئەو وێنانەی
کە بۆ روونکردنەوە و تێگەیشتن تێیان بڵاوکرابوونەوە،

زۆربەیان بە جل و بەرگی میللی عارەبی بوون. بەهەرحاڵ
پرۆگرامەکە لەگەڵ دەوڵەتانی کەنداودا یەکگرتوو بوو
و بە زۆر و زوڵم بەسەر هزر و بیری منداڵی کورددا
دەسەپێنرا، ئەوەش بۆ تاواندنەوە و چاندنی گیانی رەگەز
پەرستی و شۆڤێنیاتی، کە رژێم بەو سیاسەتەی ناوی
نەتەوەی عارەبیشی شێواو و لەکەدار کرد.

ناوی قوتابخانەکان زۆربەی زۆری عارەبی بوون وەک
(حسن بن هیثم)و (ام ایمن) و (البکر) و (الادریسی) و
(معاذ بن جبل) و (قادسیة) و (قعقاع) و (خالد بن ولید) و
(میسلون) و (الاندلس) .... هتد[63].

لە گۆرەپانی ئەو قوتابخانانەدا چەند کاتێکی وانەی
یەکەم، بۆ تەقاندنی کلاشینکۆف و فێرکردن و گوتنەوەی
سروودی بەعس تەرخان کرابوو و لە جیاتی (ئەی رەقیب)
و (خوایە وەتەن ئاواکەی) و (چەند شیرینە لام داروبەردی
وەتەنم) دەبوایە هەموو بەیەکەوە (وطن مد علی الافق
جناحا...) بڵێنەوە. بە ناوی (طلائع) و (الفتوة) شەوە،
رژێم زارۆکی کوردانی بە بیروباوەڕی شۆڤێنستانەی
بەعس تەڵقین دەدا و بەدەیان هەزار پارچە جلکی بەزۆر
بەسەر منداڵاندا دابەش دەکرد کە رەسمی دارخورما و
نەخشەی نیشتمانی عارەبییانی بە سەرەوە بوو و دەبوایە
لەبەری بکەن و بە پێچەوانەوە ئەگەر لە پیل و لینگانیان
هەڵنەکێشابا ئەوا بێشک بە (مخرب) لە قەڵەمەدران و

سەرەڕای منداڵەکە خۆی و خاو و خێزانیشی بە سەرەوە ئیبادە دەکرا.

منداڵی کورد گۆڤاری تایبەت بە زمان و کەلتووری خۆی نەبوو و بۆ ئەوە دەبوایە گۆڤارەکانی (مجلتی) و (مزمار) بخوێنێتەوە کە بە زمانی عارەبی دەردەچوون و زۆربەی ناوەڕۆکەکانیان لەسەر بەعس و شەڕەکانی (القادسیە) و پێداهەڵگوتن بە سەدام بوو. ئەوە لە کاتێکدا (جاڕنامەی مافەکانی منداڵ 1959/11/20) کە لە دیباچەیەک و (10) بنەما پێکهاتووە، پاراستنی هەموو لایەنەکانی ژیانی منداڵ و مافەکانی لە هەموو هەلومەرجێکدا پێویست کردووە، بە بێ جیاوازی نەخاسمە لەرووی فێربوون و بەرزکردنەوەی رادەی رۆشنبیری گشتی (بنەمای 7) هەروەسا لە رێگای یاسا و وەسیلەکانی ترەوە بوار و ئاسانکاریی پێویستی پێ ببەخشرێ بۆ نەشونماکردنێکی سروشتیی و دروستیی لەش و ئاوەز و لایەنی رۆحی و سۆسیۆلۆژی لە کەش و هەوایەکی شکۆمەند و ئازاددا (بنەمای 2).

لەبەر بایەخ و بەهای ئالی کەلتووری (بەمەفهومە فراوانەکەی) و رۆڵی لە ناساندن و ناسینەوەی گەلاندا (وەک پێناسەیەک) جاڕنامەی بنەماکانی ئالیکاریی کەلتووری نێودەوڵەتی کە لە 1966/11/4 دا دەرچووە، لە بەندی (1/1) دا بە روونی دەڵێت: هەموو کەلتوورێک

بەها و کەرامەتی هەیە و پێویستە رێزیان لێبگیرێت و بپارێزرێن.

لە (2/1) یشدا لە هەمان جاڕنامە، نەشونما پێکردنی کەلتووری تایبەتی هەر گەلێک، بە ماف و ئەرکی ئەوی دادەنێت، لەوەدا رژێم کە سیاسەتی جینۆسایدی کەلتووری کوردی لەمیان منداڵدا پەیڕەوکرد، لە هەوڵی پێکانی دوو ئارمانجدا بووە، یەکەمیان دروستکردنی وەچەیەکی مێشک نەخۆش و لە میللەت هەڵگەڕاو یا دابڕاو، دووهەمیان لە نێوبردنی خودی کەلتوورە رەسەنەکە بەواتا مانەویەکە. وەک پێشتر پەنجەنماییمان کرد، رژێم هەر بەوەندە نەوەستا، بەڵکو جینۆسایدی جەستەیی منداڵی کوردیشی کردووە و ئازار و ئەشکەنجەی داوە و شوێن بزر و ئەنفالی کردووە و لە بەندیخانە و ئۆردوگا زۆرە ملێکانی پەستووە و تەهجیری کردووە، هەروا لە گۆترە و بێ دادگایی و لە دەرەوەی هەموو عورف و یاسایێک لە سێدارەدانی کردوو.

رێکخراوی لێبوردنی گشتی (ئەمنستی ئەنترناشنال) یەکێکە لەم رێکخراوە کارا و ماندوو و راستگۆیانەی کە لە راپۆرتی مانگی ئازاری 1989 یدا، تەئکیدی لەوە کردۆتەوە کە: (لە زیندانەکانی عێراقیدا مامەڵەی وەحشییانەی منداڵان بۆتە مومارەسەیەکی رۆتینی....، تەنانەت منداڵانیش هەڵسوکەوتی خراپیان دەگەڵدا دەکرێت

بۆ ناچارکردنی ئەندامانی خانەوادەکانیان بە دان پێدانان بەتاوانی سیاسی مەزعوم ..)[64]. بەو رەنگە منداڵانیش وەبەر هەمان شالاوی قەتل و عام کەوتن. لە 1982 دا (ئامادەیی کوردستان) لە هەولێر بە دەستی خودی رژێم تەقێنرایەوە بە دەیان قوتابی شەهید و بریندار بوون یان ئەوەتا قوتابیانیان لە نێو قوتابخانەدا راپێچ کردوون یاخود رێزیان کردوون و هەموویان بەیەکەوە شەهید کردوون[65].

لە ساڵی 1983 دا کاتێک کە بارزانییەکان شوێن بزر و ئەنفال و ئیبادە کران، (315) منداڵیان دەگەڵدا بووە قوربانی، ئەو حەقیقەتەش ئەمنستی ئەنتەرناشنال تۆماری کردووە و ناوی هێندێکیانیشی زانیوە لەوانە (احسان علی شهاب / ساڵی لە دایکبوون 1974 / بارزان لە قوشتەپە و لە تەمەنی 9 ساڵیدا گیرا، فرهاد یحیی/ 1973 شوێنی گرتنی هەریر، سید سلمان حاجی/ 1972 هاسناکا شوینی گرتن قوشتەپە، یاسین محمد یاسین/ 1971 سیغیل – شوێنی گرتن قوشتەپە. مالا علي ابراهیم 1970 پێندرو– شوێنی گرتن دیانا، عزیز میرخان حامد/ 1969 کانیا دەر – شوێنی گرتن دیانا. فرهاد ابراهیم باپیر / کانی بۆت– شوێنی گرتن دیانا لە تەمەنی 15 ساڵیدا. مولود شیشەر مولود /1968 بەخشاش / گرتن لە تەمەنی 16 ساڵیدا، صبری حازم محمود/ 1967 بەرسیاف / شوینی گرتن،

هەریر لە تەمەنی 17 ساڵیدا[66].

منداڵە فەیلییەکانیش لە 1980 و 1981 بەدواوە بە هەمان دەرد بران و نموونەی ئەمەش قوتابییەکە بە ناوی (مالک بابە ئەسفەندیار کە لە 1983/4/10 و لە تەمەنی 16 ساڵیدا لە یەکێک لە شەقامەکانی بەغدا بەرەو شوێنێکی نادیار پیل بەست کرا![67].

لە ئەیلوول و تشرینی یەکەمی 1985 دا ئەمنی سلێمانی 300 منداڵ و مێرمنداڵی تەمەن لە نێوان (10–14) ساڵاندا، رەشبگیر کرد بە تۆمەتی ئەوەی کە کەس و کاریان (پێشمەرگەی مقاوەمەتی ئیبادەکردنن)، لە زیندانەکاندا کەوتنە ژێر ئازار و ئەشکەنجەدان، ئەوەش پێچەوانەی بەندی (7) لە پەیمانی نێودەوڵەتی تایبەت بە مافە مەدەنی و سیاسییەکانە کە ئازار و ئەشکەنجەدانی قەدەغە کردووە. هەروەها بەندی (383) لە یاسای سزادانی عێراقی (ژمارە 111 ساڵی 1969) بەسەر خودی رژێمدا پیادە دەبێ بەوەی کە بەندکردن بۆ ماوەیەک کە لە (3) ساڵ زیاتر نەبێت یا پێ بژاردن کە لە (300) دینار زیاتر نەبێت، بەسەر هەر کەسێکدا دەسەپێنێ کە ژیانی کەسێک بخاتە مەترسییەوە، نەگەیشتبێتە 15 ساڵ. دیارە یاسا لەلای رژێم لەو لاپەڕە رەشکردنەوە زیاتر نییە.

لە 1987/1/15 دا رژێم تیلاکی لە (70) منداڵ و مێرمنداڵ لە کۆی ئەو (300) کەسە خوار کرد و بێ

پەروابیانــە لە سـێدارەدانی کردن و بۆ ئیهانە و شـەڕی دەروونی و سـووکایەتی پێکـردن و دەمار گرتن، داوای خەرجیی لـە سـێدارەدانکردن و تەسـلیم کردنـەوەی تەرمەکانیشـی لـە خانەوادەکانیـان کرد بە بـڕی (300) دینار بۆ هــەر یەکێکیان کە دیارە بڕی پارەی ناوبراو بۆ ئەو کاتە (1987) مووچەی (4) کارمەندی دەوڵەت بووە و دیناری عێراقی بەهایەکی ئابووریی بەرزی هەبووە. لە ئابـی 1988 دا 353 کـەس لە ناوچـەی ئامێدی/ دهۆک دا گیـران کـە لەنێوانیانـدا 52 منداڵی تەمـەن 11 تا 17 سـاڵی تێدا بووە و لە ئەیلوولی هەمان سـاڵدا شوێن بزر کران[68].

لـە نێوان تشـرینی یەکەمی 1988 و تشـرینی یەکەمی 1989 دا، 433 منداڵی عێراقی کە ڕەنگبێ ڕێژەیەکی چاکی منداڵـە کوردی فەیلییان لەگەڵـدا بووبن، بە تەنێ و لەژێر بارودۆخێکی سەخت و دژواردا بەرەو ئێران ڕاگوازران و لەوێشدا پشتگوێ خران و بایەخێکی ئەوتۆیان پێنەدرا، منداڵ شـیر نەبـووە بیخـواو داوودەرمـان و چاودێری پزیشـکی لاواز بووە و ئەمەش بۆتە هۆی بڵاوبوونەوەی چەندین نەخۆشـی بەرفراوانی وەک (سـیل) و (مەلاریا و کۆلێرا و نەخۆشییەکانی پێست) لە نێویاندا[69].

ئـەوە لە کاتێکـدا هەمـوو ڕێککەوتننامـە و جاڕنامە و دەسـتوور و یاسـاکانی دەرەوە و عێراقـی پـێ لەسـەر

پارێزگاریکردنی منداڵ دادەگرن، نەمازە (جاڕنامەی تایبەت بە پاراسـتنی ئافـرەت و منداڵ لە کاتە نا ئاساییەکان و ناکۆکی شەڕی چەکداری، 1974/12/14) و لە ڕوانگەی ئەم جاڕنامەیەوە ئەگەر دەسـتدرێژی بۆ سـەر منداڵ لە کات و سـاتی شـەڕدا تاوان و قەدەغە بێت ئەوا لە کاتی ئاشتیدا تاوانێکی مەزنترە و لەوەدا ڕژێم چ لە کاتی شەڕ و چ لە کاتی ئاشـتیدا نەخشەی جینۆسـایدکردنی منداڵی کوردی داڕشتووە و پیادەی کردووە.

بنەمـای (5) لـە جاڕنامەی ناوبراو هەموو شـێوەکانی تێکشـکاندن و مامەڵەی توند و تیـژ و نامرۆڤانە لە دژی ئافـرەت و (منداڵ)دا بە کاری ئیجرامـی و تاوان دادەنێ، لەوانە ئەشـکەنجەدان و لە سێدارەدان و دەسڕێژی گوللە و گرتنـی بە کۆمەڵ و سـزای بە کۆمـەڵ و وێرانکردنی خانوو و دەرپەڕاندن، کە دەوڵەتە شـەڕکەرەکان لە کاتی عەمەلیاتـی عەسـکەریدا یا لـە هەرێمـە داگیرکراوەکاندا ئەنجامیدەدەن.

پەراوێزەکانی پاری دووهەم

(1) بڕوانــە: د.حســنین ابراهیــم صالح عبیــد، الجریمــة الدولیة، ل 264.

(2) بــۆ ڕێڕوونی زیاتــر بڕوانە: (حقوق الانســان) بڵاوکراوەیەکی ناوەنــاوەی لیژنــەی داکۆکــی کارە لــە مافەکانی مرۆڤ لــە عێراقدا. ڕێپۆرتــی (پێشــێلکارییەکانی ڕژێمی عێراقی بــۆ مافەکانی مرۆڤ لە عێــراق، لــە ڕاپۆرتــی ڕێکخراوەکاندا) ژمــارە (1)، کانونــی یەکەمی 1988، ل4. هەروەهــا بۆهەمان مەبەســت بڕوانە (حقوق الانســان)، لــە پێنــاوی بەدواهێنانی ئیرهاب و تێکشــکاندن لە عێراقدا، با فشــار بەردەوام بێت) ژمارە (3)، نیسانی 1989، ل6.

(3) (حقــوق الانســان)، ڕێکخــراوی عارەبــی بۆمافەکانــی مرۆڤ، پێشــێلکارییەکانی مافي مرۆڤ لە عێراق ڕیســوا دەکات، ژمارە 21، حوزەیرانی 1992 ل11.

(4) (حقــوق الانسـان)، ئەمنســتی ئەنترناشــنال بە ژمــارە ژێر پێ خســتنەکانی ڕژێمی عێراقی بۆ مافي مرۆڤ ڕیسوا دەکات، ژمارە 1، 1988، ل12.

(5) هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل11.

(6) لیژنەی مافي مرۆڤ، خولی چل و هەشتەمین، ڕاپۆرتی ڕێزدار ماکس ڤان دیر شتوئیل لەسەر باری مافي مرۆڤ لە عێراق، 1992، ل41.

(7) لیژنــەی داکۆکیکــردن لە مافەکانی مرۆڤ لە عێراق، (السـموم

وســیله من وسائل تصفیة الخصوم السیاســیین في العراق)، 1992، دمشق، ل47.

(8) بڕوانە: غرین روبرتس، (شــهادة بریطانیة)، گۆڤاری دراســات کردیة، ژمارە 4-8، پاریس1993،ل101، هەروەســا بڕوانە: (حقوق الانســان): چەند شایەدێکی زیندوو پێشــێلکردنی مافەکانی مرۆڤ لە عێراقدا ڕیسوادەکا، ژمارە 6، تشرینی یەکەمی 1989، ل11.

(9) چەند شــایەد عەیانێک تەئکیدی ئــەو واقعەیان کردەوە و هەر بۆ ئەم مەبەســتە لــە دوای ڕاپەڕینی 1991، پێشــانگای هونەری و فۆتۆگرافي لە شاری هەولێر ڕێکخرا .

(10) (حقوق الانسان) لە پێناوی بە دواهێنانی ئیرهاب و تێکشکاندن لە عێراقدا با گوشار بەردەوام بێت، ژمارە (3) نیسانی 1989، ل5.

(11) زنجیرەی شــاڵاوی جیهانی بۆ مافي مرۆڤ، القانون الانساني الدولي و حقوق الانسان، جنیڤ 1992، ل ل25 ،26.

(12) هەمان ســەرچاوە، ل21 . هەروا : د. حســنین ابراهیم صالح، ل237.

(13) د. حسنین ابراهیم سالح، ل ل 238 و 87.

(14) (حقوق الانســان)، انتاج...اســتخدام. تخزین الاسلحة الکیمائیة، انتهاک صارخ لحقوق الانسان، ژمارە (3)، 1989، ل10.

(15) د. حسنین ابراهیم صالح، ژێدەری پێشووتر، ل236 .

(16) ڕۆژنامــەی (خەبات) زمانحاڵــی (پ.د.ک.ع) بەعارەبی، ژمارە 785، 1996/4/19، هەروەهــا؛ کنعــان مکیــة، القســوة والصمــت، منشورات هیئه الارسال العراقیة، هەولێر 1996، ل 170.

(17) ڕۆژنامەی (خەبات) هەمان سەرچاوە، ڕۆژی 1996/4/19.

(18) نمونەی ئەو ڕۆژنامە و ئاژانســانەی کە لە دوای ژەهرباراني هەڵەبجــە و ئەنفالەکان، لەســەر کارەســات و ئیبادەکردنی کوردیان نووســی: (فاینێنشاڵ تایمز، هیراڵد تریبیون، تایمز، هارانکی قوبرسی، ئۆبزەرڤەر، نیویۆرک تایمز، ئاژانسی ڕۆیتەر، ئاژانسی ڕۆژنامەوانی

فەرەنسی، گۆڤاری یو ئێس ئێس ئەی، ریپۆرتی ئەمریکایی، ...هتد) بوون کە بژاردەکانیان لە ژمارەکانی 3و6و7و8 ی(حقوق الانسان) 1989-1990دا بڵاوکراونەتەوە.

(19) (حقوق الانسان)، انتاج.. استخدام. تخزين الاسلحة الكيماوية، انتهاك صارخ لحقوق الانسان، ژمارە (3) نیسانی 1989، ل12.

(20) (حقوق الانسان) المنظمة العالمية للعاملين في الصحة وحقوق الأنسان، تفضح انتهاكات النظام العراقى لحقوق الانسان، ژمارە (5)، 1989،ل13.

(21) كنعان مكية، القسوة والصمت، ل ل 165 ،166.

(22) هەمان سەرچاوە، ل 167.

(23) هەمان سەرچاوە، ل172، هەروەسا: لیژنەی مافي مرۆڤ، ڕاپۆرتەکەی ماکس ڤان دیر شتوئیل 1992، ل78.

(24) كنعان مكية، سەرچاوەی پێشوو، ل 173 .

(25) ڕاپۆرتی ڕێزدار دیرشتوئیل 1992، ل ل 56، 81.

(26) بۆ ئەم دەقە و زانیاری پتر بگەڕێوە : كنعان مكية، ل173.

(27) لجنه الدفاع عن حقوق الانسان، شهادات تفضح انتهاكات حقوق الانسان في العراق، دمشق، 1990، ل 23. هەر بۆ ئەم مەبەستە و بۆ قووڵبوونەوە لە ماهییەتی ئەو کارەساتە گەورەیە شایەدنامەکەی (رەمەزان محمد)ی تەمەن 19 ساڵەی خەڵکی مانگێش بخوێنەوە بۆت دەردەکەوێت کە ئیبادەکردنەکەی (گەلی بازێ)ش هیچی کەمتر نییە لە جینۆسایدەکەی (هەڵەبجە)، بۆ ئەمە بڕوانە: غوین روبرترتس، شهادة بريطانية، دراسات كردية، ژمارە (4)،ل ل 100، 101.

(28) (حقوق الانسان)، ژمارە (2)، شوباتی 1989، ل 15.

(29) لجنة الدفاع عن حقوق الانسان، شهادات تفضح انتهاكات حقوق الانسان في العراق (شایەدنامەی هاووڵاتی ئەنوەر محمەد)، ل ل 28،29.

(30) (حقوق الانسان)، شایەدنامەی هاوڵاتی (حسن موسى حسن)،

ژمارە (12) کانونی یەکەمی 1990، لاپەڕەکانی 8و9و10.

(31) بگەڕێوە: (حقوق الانسان) و المقابر الجماعية، ژمارە (24)، کانونی یەکەمی 1992ل ل 8و9، هەروەها بۆ هەمان مەبەست و پتر زانیاری بنۆڕە: هەمان سەرچاوە، حالة حقوق الانسان في العراق في تقرير الخارجية الامريكية في عام 1993، ژمارە (40) تەمموزی 1994، ل13.

(32) ئەوەتا سەرۆکی ڕژێم خۆی بە ئاشکرا سووکایەتی بە قانوون دەکا و لە بۆنە و دانیشتنێکی ساڵی 1981 ی تەلەفزیۆنیدا دەڵێ: (قانون تەنها وەرەقەیەکە و ئێمە دێڕێک یا دوو دێڕی لەسەر دەنووسین و پاشان لە ژێریەوە بەناوی سەدام حسێن، سەرۆکی کۆمارەوە ئیمزای دەکەین) بۆ ئەمە بڕوانە (حقوق الانسان) ژمارە (3)، 1989، ل 6.

(33) شكرى صالح زكى، مشروع لائحة اتهام صدام حسين واركان النظام العراقي، حقوق الانسان ژمارە 32، تشرینی دووەمی 1993، ل 6.

(34) (حقوق الانسان)، منظمة العفو الدولية، الاطفال ضحايا بريئة للقمع السياسي في العراق، کانونی دووەمی 1989، ل5.

(35) بڕوانە: شكري صالح زكي، وتار و سەرچاوەی پێشووتر، ژمارە (37)، نیسانی 1994ل 6و7 هەروەها ژمارە(38)،ل6.

(36) من خۆم یەکێکم لەو شایەدانەی کە لە دوای 1975ەوە لەگەڵ خانەوادەکەمدا ئەو حاڵەتانەم بینیوە و لەگەڵیدا ژیاوم و موعاناتم پێیەوە کردووە. تا ئەو کاتەی تەرحیل کراین هەر درێژەی هەبوو، نووسینەوەی ئەو فەترەیە بواری باس و بابەتی تری سەربەخۆیە و لێرە جێی نابێتەوە.

(37) بۆ زیاتر ڕوون بوونەوە و زانیاریی دەربارەی تەواوی کارەساتی ئەنفالەکە بڕوانە: كنعان مكية، لەلاپەرە 188تا ل210.

(38) و (39) خانەوادەکەی ئێمە، چ وەک شایەد و چ وەک قوربانی،

لـە هەردووحاڵەتدا ژیـاو قۆناغی یەکەم یەک لەئەندامانی ئەساسـی خێزانەکە، بەدەست بەسەری بۆ گوند و شارەکانی جنوب دوورخرایەوە و لەزیندانەکانـی (ئەمنـی عامە) ئاخنرا وقۆناغـی دووەمیش تێکدانی خانووبەرەو مومتەلەکاتی تر و لە دواییشـدا تەرحیل و راگواستنمان بوو....

(40) كنعان مكية، القسوة والصمت، ل164و165.

(41) (حقوق الانسـان)، مذكرة الى الامين العام للامم المتحدة حول جرائـم صدام حسـين والمسـؤولين الكبار فـي العراق، ژمـارە 23، تشرینی یەکەمی 1992، ل7.

(42) بڕوانە : (حقوق الانسان)، ژمارە (6)، تشرینی یەکەمی 1989، ل8.

(43) میـن ڕێژیــی خاڵێکی گرنگـی پلان و نەخشــەی ئیبادەکردن بووە. ئەوەتا تاهەنووکەیش (1996) سەرەرای هەوڵ وچالاکییەکانی رێکخـراویMAG تایبـەت بە میـن دەرهێنان و هەوڵی تاقەکەسـی خەڵک و هۆشـدارکردنەوەی خەڵک بەهـۆی بوارەکانی ڕاگەیاندنەوە لـە میـن، کەچـی ڕۆژانە چەندیـن شـەهید و بریندار و سـەقەت و پەککەوتەدەبن...

(44) لیژنــەی نێودەوڵەتی مافي مرۆڤ، ڕاپۆرتەکەی مسـتەر دێر شتوئیل 1992، ل79.

(45) بۆ ژمارەکان بگەڕێوە هەمان سەرچاوەی پێشوو: ل 78و85
.

(46) ئـۆردوگای زیندانـی قوشـتەپە، یەکێک بـوو لەوانەی کە بێ ئاوبـوون و ژن و منـداڵ بە ئازار و زەحمەتێکـی زۆرەوە تەنەکەی قۆپاویان لەسـەر شان و سـەر دادەنا و لە شوێنی زۆر دووریاویان دەهێنـا، کەچی کاتێک کە نزیـک ماڵەکانیان دەبوونـەوە، لەگەرمەی هەنکەهەنکیـان دا ئەمـن و موخابەراتی بـارزان تکریتی و یەکەکانی (جەیـش!) نیشـانەیان لە تەنەکـەکان دەپێکا و بـەر گوللەیان دەدا و

غەیـرەز بڵاوکردنـەوەی تـرس و لـەرز و تۆقانـدن، ئاوەکانیان لێ دەڕشتن؛ بۆ پتر زانیاری بڕوانە: کنعان مکیە، ل 166.

(47) د. محمود عثمان، الاكراد في العراق، دراســات كردية، ژمارە 4، 1963،ل 62. ئەوەبوو ڕژێم ئەو (بڕیار!)ەشی جێبەجێ کرد و بۆ ئەمە بڕوانە ئەو بەڵگەنامانەی کەلە (پاشبەند) دا بڵاوکراونەتەوە.

(48) د.محمد الهماوندي، فكرة قانونية لفكرة الحكم الذاتي وتطبيقها فيي كوردستان العراق، دراسات كردية، ژمارە(3)، 1992، ل28.

(49) عبدالحسين شعبان، القانون الدولي وقضية المهجرين العراقيين، حقوق الانسان، ژمارە 16ی ئابی 1991، ل ل10، 11.

(50) بۆ دەقی بروسـکەی ناوبراو، بڕوانــە: لجنة الدفاع عن حقوق الانسان في العراق. قرارات تفضح انتهاكات حقوق الانسان في العراق. شوباتی 1993،ل26.

(51) جینی شـریی، حملات التهجير الجماعية المنسـية في العراق، (شهادات) حقوق الانسان، ژمارە(25) ساڵی 1993،ل19.

(52) الدكتور غالب علي الداودي، القانون الدولي الخاص، (الجنسية والمركز القانوني للاجانب واحكامها في القانون العراقي)، وزارة التعليم العالي (العراق)، 1981-1982، ل25 بەدواوە.

(53) بڕوانە: لجنة الدفاع عن حقوق الانسـان في العراق، شـهادات تفضـح انتهـاكات حقـوق الانسـان فـي العـراق، دمشـق 1990. ل 7بەدواوە.

(54) لەسـەر ئەوە؛ یەکێک لـەو ئافرەتانەی کە نێوی لەیلا بووە و ڕژێـم گرتبووی و گلی دابـوەوە و بەپێی بڕیاری (عافوات!) بەرەڵای کردبـوو، لەو ئانەدا بە دەسـەڵاتدارانی ڕژێم دەڵـێ: تەرحیلم بکەن، وەک ئەوەی کەسوکارمتان تەرحیل کرد. ئەوانیش دوای چاوخشاندن بەدۆسیەی خانەوادەکەی لەیلا، پێی دەڵێن: نەڕاگوێزان و نەسەفەریش دەکەیـت. پاشـان بـۆی ڕوون دەکەنـەوە و دەڵێـن: خانـەوادەکـەت بەتەواوی عێراقییە، بەڵام لە ژێر ئەو بەندەدا (خانەوادەی نامەرغوب)

بۆ ئێران تەهجیر کرا؛ لەدرێژەی ئەوەدا بڕوانە: حقوق الانسان، ژمارە 42تشرینی دووەمی 1994 . ل6 بەدواوە.

(55) بـۆ دەقــی یاداشــتنامەکە بڕوانــە: حقــوق الانســان،ژمارە 24،ل15.

(56) د.عبدالوهاب حومد، دراسات معمقة في الفقه الجنائي المقارن، مطبوعات جامعة الكويت، 1983. ل286.

(57) هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل ل 286و 287.

(58) هەمان سەرچاوە،ل287.

(59) هەمان سەرچاوە، ل 288.

(60) د.وصفــي محمــد علــي، الطب العدلــي علما وتطبيقــا، مطبعة المعارف، طبعة خامسة الجزء الثانى، بغداد 1976، ل 66.

(61) ســناء الجــاک. هل لســموم قذائف الحــروب دور في تناقض الخصوبة عند اللبنانيين؟، ڕۆژنامەی: الشــرق الاوسط، ژمارە 6446 لە 1996/7/22.

(62) د.حسنين ابراهيم صالح عبيد، الجريمة الدولية، ل265.

(63) د.محمــد الهماونــدي. قــراءة قانونيــة لفكرة الحكــم الذاتى .... دراسات كردية، ژمارە (3)/ساڵی1992، ل28.

(64) بڕوانە:(حقوق الانســان) وقفة مع رســالة الرئيس العراقي الى المؤتمر العالمي من اجل الطفل، ژمارە (12)، کانونی یەکەمی 1990،ل 2و3.

(65) "حقوق الانســان" منظمة العفو الدوليــة؛ الاطفال ضحايا بريئة للقمع السياســي في العراق، ژمارە(6)، تشــرینی یەکەمی 1989، ل ل 5و6.

(66) (حقوق الانســان)، منظمة العفو الدولية/ الاطفال ضحايا بريئة للقمع السياسي في العراق، ژمارە (7)، کانونی یەکەمی 1989، ل7.

(67) هەمان سەرچاوەو لاپەڕە.

(68) "حقوق الانسان " العفو الدولية تفضح انتهاكات حقوق الانسان

في العراق، ژمارە 16، ئابی 1991، ل13.

(69) "حقوق الانسان" تهجير الاطفال جريمة جديدة ترتكبها الحكومة العراقية، ژمارە(7)، کانوونی یەکەمی 1989،ل16.

پاری سێیەم

نەخشە و شێواز و ئەنجامدەرانی جینۆساید

نەخشە و شێواز و ئەنجامدەرانی جینۆساید

سەرەتا هەر تاوانێکی بە ئەنقەست، بەر لە ئەنجامدانی، نەخشەی بۆ دادەنرێ و لە چەند قۆناخێکی لە پێشینەدا تێدەپەڕێت و یەکەم پێنگاڤ پەیوەندی بە نییەت و نیاز و دیوی ناوەوەی تاوانکارەوە هەیە و بەوەی کە تەنها بیرکردنەوەیەکی ناخ و دەروونە و هەنگاوی کردەیی بۆ نەهاوێژراوە و زەرەری بە هیچ کەس و کۆمەڵێک نەگەیاندووە و بواری پەژیوان بوونەوە لە خودی هزر کردنەوەکەدا مشەیە، لەبەر ئەوەیش کە سەلماندنی ئەو حاڵەتە بۆ دادوەر خەیلی گرانە، لە یاسادا سزای لە سەرنییە[1].

دوای بیر لێکردنەوە و پلان و رشت بوون و هلۆڤانیی لەسەر ئەنجامدانی تاوانەکە (التفکیر و التصمیم) قۆناغی خۆ ئامادەکردن (التحضیر) وەک رووکارێکی ماددیانەی دەرەوەی بیرکردنەوە و رشتبوون لە سەر تاوانەکە دێت، ئەو ئامادەکارییەش بریتییە لە دابینکردنی پێداویستییەکانی ئەنجامدانی تاوانەکە (وەک پەیداکردنی چەک)[2]. قوناغی سێهەمیش بریتییە لە دەستپێکردن بە جێبەجێکردنی تاوانەکە (البدء بتنفیذ الجریمة) و لێرەدا ئەگەر تاوانکار بە هۆی ئەو قۆناخانەی پێشووی تاوانەکەی بەرەو کۆتایی برد ئەوا تاوانی کامڵ و بە ئەنجام گەیشتووی (الجریمة التامة) ی پێ دەوترێ، وەک ئەوەی یەکێک بیەوێت کەسێکی تر بکوژێت، چەند گوللەیەکی لێبداو لە ئاکامدا تاوان لێکراو بمرێت لەوەشدا دیارە هەردوو روکنی مادی (کار و پەیوەندی سەبەبی و نەتیجەی ئیجرامی) و مانەوی لە تاوانەکەدا فەراهەم بووە.

وەلێ ئەگەر بەهەر هۆیەکی دەرەوەی توانست و ئیرادەی تاوانکارەوە نەشیا تاوانەکە بە کۆتا بگەیەنێ ئەوا بە دەستپێک لە جێ بە جێ کردنی تاوان دەژمێررێ (شروع) وەک لە نموونەی پێشوودا: کەسێک خوازیاری کوشتنی کەسێک بێت و خۆی بۆ ئامادە بکات و دەست بە جێبەجێکردنی بکات، بەڵام نیشانە نەپێکێ یا بە شوێنی ترسناکی نەکەوێت (جریمة خائبة) یا کەسی سێیەم

دەمانچەکەی لە دەست دەربێنێ (جریمة موقوفة) و بەو رەنگە لە مردن رزگاری ببێت. بەو پێودانگە (شروع) بریتییە لە راپەڕاندنێکی ناکامڵی تاوان و لەگەڵ تاوانی کامڵ و ئاکامداردا پێکەوە و وەک یەک لە قۆناخی دەستپێکردن بە راپەڕاندنی تاوان دەستپێدەکەن بەڵام لە (شروع) هەر لەو قۆناخدا دەمێنێتەوە و لە تاوانی کامڵدا، بە کۆتا دێت: بە مانایەکی تر لە ئەوەی دواییدا روکنی ماددی هەموو رەگەزەکانی جێ بە جێ دەبن بەڵام لە (شروع) دا رەگەزی دوایی کە نەتیجەی ئیجرامییە، (بەئەگەری بەدەر لە توانای تاوانکار) نایەتە دی[3].

هەر لەو مەفهووم و مانایەدا بەندی (30) لە یاسای سزادانی عێراقی بەو شێوەیە ئاماژە و پێناسەی (الشروع)ی کردووە بەوەی کە: (دەستپێکی جێبەجێکردنی کارێکە بە مەبەستی ئەنجامدانی تاوانێک یا لاسارییێک (الجنحة) ئەگەر ئەنجامەکەی وەستێنرابێت یا هیوابڕاو بووبێت بە چەند هۆیەکی لە ئیرادەی کارکردەکە بە دەربێت).

لە بنەڕەت و ئەسڵدا، یەک کەس کە کارکردەی سەرەکی (الفاعل الأصلی) پێ دەگوترێ بە ئەنجامدانی تاوانێک هەڵدەستێ و هەموو رەگەزەکانی روکنی ماددی تاوانەکە جێ بەجێ دەکا، بەڵام ئەوە مەرج نییە و لە زۆرباران دوو کەس یان زیاتر بە ئیرادە و پێزانینەوە، بەهۆی هەرەوەزگەلی یا بەشداری و پشکداری جینایەتکاری

(المساهمة الجنائية) لە رۆڵی سەرەکی و لاوەکیدا تاوانێک یا زیاتر ئەنجامدەدەن، لێرەدا کە ئاماژە بە پشکداری جینایەتکاری دەکەین، پێدڤی کە هەردوو تەرزەکەی بخەینە روو :

(1) پشکداریی ئەسڵی (المساهمة الاصلية): بە مانای ئەوەی یەکێک بە تەنها رۆڵی سەرەکی لە جێبەجێکردنی تاوانێکدا بدینێ، بەوەی هەموو ئەو کارەی کە روکنی ماددی تاوانەکە پێکی دەهێنێ ئەنجامبدات لە حاڵێکدا ئەگەر روکنەکە لەیەک کار پێکهاتبوو، یان لە چەند کارێکی ماددی پێک هاتبوو، ئەوا هەمدیس خری جێ بەجێ بکات، یا ئەگەر لەگەڵ کەسانی تردا ئەو کارەی کە روکنی ماددی تاوانێک پێکدەهێنێ ئەنجامیبدەن، ئەگەر ئەو روکنە لە یەک کاری ماددی یا کۆمەڵە کارێک پێکهاتبێ و هەر یەکێک تەواوی روکنەکە یان بەشێکی جێ بەجێ بکا و هەموویان رۆڵی سەرەکیان لە تاوانەکەدا هەبوو بێت، بە پشکداریی ئەسڵی حسێبە (بەندی 1/47 و 2 لە یاسای سزادانی عێراقی ژمارە 111 ی ساڵی 1969)[4] .

لەوەشدا جیاوازی نییە لەوەی کە تاوانەکە کامڵ و ئاکامدار، یان (شروع) بێت. هەروەها ئەگەر چەند کەسانێک هەرەوەزگەلیی لە نێوان خۆیاندا بکەن و رێکبکەون لە پیادەکردن و بەجێ گەیاندنی روکنی ماددی تاوانێک کە لە چەند کارێک پێکهاتبێ و هەر کەسە و کارێک یان زیاتر

راپەڕێنن. لەوەشدا ئەگەر تاوانەکە کامڵبێت یا "شروع" هەموو بەشداران بە پشکداری ئەسڵی و سەرەکی دادەنرێن (وەک بۆ نموونە: دوو کەس رێکبکەون هاوکاری یەکتر بکەن لە رفاندنی منداڵێک بەو مەرجەی یەکێک بیرفێنێ و ئەوەی تر بیشارێتەوە و شوێن بزری بکات..)[5].

(2) پشکداری پاشکۆیی (المساهمة التبعية) لە تاوان: کە بریتییە لە (هەر چالاکییەک کە بە پەیوەندییەکی سەبەبییەوە بە کارە جینایەتییەکەو ئەنجامەکەی بەستراوەتەوە، بێ ئەوەی جێبەجێکردنی تاوانەکە یا رابوون بە رۆڵی سەرەکی لە ئەنجامدانی کەتنەکەدا بگرێتەوە)[6].

لەوەدا دەگەینە ئەوەی کە پشکداری پاشکۆیی خۆی لە خۆیدا، واتە پێش ئەوەی بە هیچ تاوانێکەوە ببەسترێتەوە (مباح)ـەو لە ئەنجامدانی تاواندا رۆڵی ناڕاستەوخۆ و لاوەکی هەیە. ئەم شێوە پشکدارییە رۆڵی تەنفیزی نییە و لە کاری وا پێکهاتووە کە سیفەتی جینایەتییان لە لکان و پەیوەندییانەوە بە پشکداری ئەسڵییەوە وەرگرتووە. هەروەک ئەم پشکدارییە یا پێش ئەنجامدانی تاوانەکە دەبێت یاخود لە کاتی جێبەجێکردنیدا. لێرەدا پشکداری پاشکۆیی بەپێی ئەوەی کە بەندی (1/48 و 2 و 3) لە یاسای سزادانی عێراقی دیاریانی کردووە (تیخ تیخەدان و رێ بۆ خۆشکردنی) و (رێککەوتن) و (یارمەتیدان)ـە.

لەوەی رابورد، ئەوە هەڵدێنجین کە رژێمی بەغدا

لەوەتەی حوکمی خۆی بە تایبەتی بە سەر گەلی کورد دا سەپاندووە، بە تایبەتی لە 1975ـەوە بە دوا، پرۆگرامێکی چڕوپڕ و پێشوەختی بۆ جینۆسایدکردنی کورد داناوە. ئەم جینایەتە مەزنە هەروا لە خۆڕا نەبوو بەڵکو سەرۆکی ڕژێم و دار و دەستە زەبر بە دەستە ئەساسییەکەی، هزر و بیری شۆڤێنیانەیان لێکردۆتەوە و عەزیمەتیان لەسەر وەرگرتووە و لەسەری ڕشتبوون و پاشانیش بە داهات و خێر و بێری خودی کورد ئامادەکاریی کرد وکیمیایی و چەک و تفاق و تەقەمەنیی کوشندە و دڕندە و کۆکوژ و قەدەغەی بە ملیارەها دۆلار وەدەست خست و نیاز و نیەتی گڵاوی خۆی لە بەکارهێنانی ئەو چەکانە و سیاسەتی کورد قڕاندا هێنایە دی کە لە نموونەی چەند گەورە کەتن و تاوانێک زۆریان (جینۆسایدی کامڵ و تەواون) و بڕێکیشیان (شروع)ن، وەک جینوسایدکردنی گوندەکانی مەلەکان و گۆپتەپە و چیمەن کە هەموویان وەبەر شاڵاوی کیمیاوی کەوتن، یا جینۆسایدکردنی تەواوی ئەو (ژمارەیەی) بارزانییەکان کە گرتبوویانن یا زۆربەی هێرشەکانی ئەنفالەکان، بەڵام مانەوەی دەرچوونی منداڵێکی 12 ساڵانە (تەیمور) لە نێو جینۆسایدکردنی حەشاماتی هەزاران کەسەی هێرشێکدا (شروع) ـە و لە ویست و ئیرادەی ڕژێم بەدەر بووە، هەروەها بەکارهێنانی بۆمبی ناپاڵم و فسفۆری و تۆپی ملم جۆراوجۆر کە لە

1974 دا لە شوێنەکانی قەڵادزە و زاخۆ و چۆمان و گەلاڵەدا قەسابخانەی ناوەتەوە و لە هەمان وەختدا لە ئاکامی (نیشانە نەپێکان) یا خۆشاردنەوەی خەڵکەکە لە بن تاوێرە بەرد و ئەشکەوت و ژێر زەوی و شوێنی قایمدا وای کردووە کە زۆر کەس بەدەر لە ئیرادەی ڕژێم هەر بمێنن و تاوانەکە (شروع) بێت، بەڵام ئەوەی ئاشکرایە کە لەبەر خەتەرناکی و ئەنجامی مەترسیداری (شروع لە جینایەت) دا و بۆ ئەوەیش هەر تاوانێک لە سەرەتای دەستپێکردنیەوە سزا بدرێت و بەری لێبگیرێ و (ردع)ێکیش بێت بۆ کەسانێکی کە بە تەمای ئەنجامدانی ئەو گەورە کەتنانەن، ڕێککەوتننامەی لە نێوبردنی جینۆساید و سزادان لەسەر ئەنجامدانی لە بەندی سێهەم (3/ ء) دا (تاوانی کامڵ)ی بە جینوساید ناوزەد کردووە و دەگەڵ (شروع) دا هاوتا و هاوشان و هاو سزای کردوون.

ئەمەش جێگای خۆیەتی و لێرەدا سەرۆکی ڕژێم و دار و دەستەکەی ئەنجامدانی هەر تاوانێکیان لە بنەڕەتدا بە مەبەستی جینۆسایدی تەواو بووە و ئەوەی لە قەتڵ و عام و ئەنفال و ژەهرباراندا دەرچوون (شروع) بووە و لە دەسەڵاتی ئەوان باڵاتر بووە. ئەو گوند و دێهاتانەی کە تا ساڵی 1990 (کاتی داگیرکردنی کوێت) مابوونەوە و وێران نەکرابوون هەروەها ڕانەگواستن و دەست لێنەدانی ئەو خەڵکانەی ناوی، (شروعە لە جینایەتی جینۆساید)دا[7]،

پشـكدارن یا كاركـردە ئەسـڵییەكان لەبەئەنجامگەیاندنی تاوانی جینۆسـایدیدا، لە بەرایی سـەرۆكی رژێم "سـەدام حسـێن" ـە كە بەرپرسی یەكەم و بنەڕەتی جێبەجێكردنی سیاسەتی جینۆسایدە بەسەر كورددا و كاركردەی ئەسڵی و ئەساسییە لە كوشت و بڕ و قەتڵ و عام و لە سێدارەدان و شوێن بزركردن و وێرانكردن و راگواستن و ئەنفال و كیمیایی و .. هتد.

ئـەو دڕندەیـە كە لە هەیئەتی مرۆڤ دایە و بەرەسـمی پێنـج پلـە و پایەی بە خۆی بەخشـیوە: (سـەر كۆمار لە 1979، سـەرۆكی مەجلیسی قیادەی سـەورە لە 1979 ەوە، فەرماندەی گشتی هێزی چەكدار، سەرۆك وەزیران، ئەمینداری گشـتی قیادەی قوتری حزبـی بەعس) لە ژێر پەردەی ئەو سـیفەتە (قانوونی)یانەدا لە هەموو ئالێكەوە جینۆسـایدی ئەنجامداوە. بێجگە لە ئەو، كەسانی دیكەش لەگـەڵ ئـەودا وەک ئەنجامـدەر و كاركردەی ئەسـڵی و بـەو پێیەی كە لـە مەركەزی بڕیـارەوە نزیكبوون رۆڵی سەرەكییان لە تاوانی جینۆسایدكردندا هەبووە لە وانە:

(1) (عەلی حەسەن ئەلمەجید) ناسراو بە عەلی كیمیایی یا (عەلی ئەنفال): كە بەرەسمی سكرتێری مەجلیسی قیادەی سەورە و ئەندامی قیادەی قوتری حیزبی بەعس (1986) و وەزیـری دیفـاع (1990) و وەزیری حوكمی ناوخۆیی (1989) بـووە، هەروەهـا مودیری ئەمنی عـام بووە لە

(1986–1988) دا و (ئاب و تشـرینی یەكەمی 1990دا) پارێـزگاری كوێت بـووە و لە 1987/3/29 دا بە ئەمینی مەكتەبـی تەنزیمی شـیمال دامـەزراوە و لـە دەركردنی بڕیـار و جێبەجێكردنی تەواوی هێرشـەكانی ژەهرباران و ئەنفالەكاندا كاركردەی ئەسـڵی بووە، هەر بۆیەش ئەو ناوەی سەرەوەی لێنرا[8].

(2) بارزان ابراهیم الحسن التكریتی: سەرۆكی موخابەراتی گشتی (1979–1983) و لە ژێر پەردەی باڵیۆزی عێراق لـە بارەگای ئەوروپی نەتەوە یەكگرتووەكاندا بەرپرسـی موخابەراتـی رژێـم بـووە لـە دەرەوەدا، و نوێنـەری حكوومەتـی عێراق بـووە لە لێژنەی مافي مرۆڤی سـەر بـە (UN) لە جنێـڤ (1989) و لە 1993وە، راوێژكاری سـەرۆک كۆمـارە بە پلەی وەزیر. ئەو كاتەی سـەرۆكی موخابـەرات بووە سەرپەرشـتی شـوێن بزركردن و بە كۆمـەڵ كوشـتنی بارزانییەكانـی قوشـتەپەی كردووە و سەرپەرشـتی دامەزراندنی یەكەی بەرهەمهێنانی ژەهری كردووە لە كۆلیژی پزیشكی بە مەبەستی بەكار هێنانی لە كوشتنی نەیارەكاندا[9].

(3) طـه الجـزراوی: ئەندامـی هەردوو قیـادەی قوتری و قەومـی! حیزبی بەعسـە، هەروەها ئەندامی مەجلیسـی قیـادەی سـەورەیە و پێشـتر جێگری یەكەمی سـەرۆک وەزیـران و ئێسـتا جێگری سـەركۆمارە و قائیدی عامی

جەیشی شەعبیە کە سەر بە بەعسە، بەو سیفەتەی قائیدی عامە لە ئەنجامدانی هەموو تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتی و جینۆساید دا، بەرپرسە کە (جەیشی شەعبی) لە کوردستان ئەنجامیداوە، بێجگە لەو کوشتارانەی بە نەخشەی خۆی و بە دەستی خۆی ئەنجامیداون.

(4) سعدون شاکر محمود: رەئیسی هەیئەتی تەحقیقی بووە لە زیندانخانەی (قصر النهایة)ی بەدناو (دوای ئینقلابی 1968) وئەندامی مەجلیسی قیادەی سەورە (1977 – 1990) و ئەمینی گشتی مەکتەبی میهەنی بەعس بووە، و لە 1973 و 1974 دا سەرۆکی موخابەرات بووە و لە 1979 تا 1987 وەزیری ناوخۆ بووە و یەکێکە لە نێزیکەکانی سەدام، بەو سیفەتەی کە ئەندامی مەجلسی قیادەی سەورە بووە لە هەموو تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتی و جینۆساید بەرپرسە کە رژێم ئەنجامیداون نەخاسمە ئەوانەی لە ئەنفالەکاندا ئەنجامدران[10].

(5) حسێن کامل المجید: ئامۆزای سەدام بوو، پلە و پایەی گرنگی لە لایەن سەرۆکی رژێمەوە پێدرابوو، لەوانە وەزیری بەرگری و سەرۆکی دەستەی سنعەتی سەربازی، داهێنەری شێواز و رێگاکانی جینۆسایدکردن بوو، هەر خۆیشی زۆری لێ پیادە کرد، بە دەستی خودی دیکتاتۆر بە سزای تاوانەکانی خۆی گەیشت.

(6) عودەی و قوسەی: هەر دوو کوڕەکەی سەدام، بە

سەدان کەسییان بە دەستی خۆیان قەتڵ و عام کردووە و ئەوەی دووەمیان کە بەرپرسی جیهازی "ئەمنی خاص"ـە، فەرمانی بە لە سێدارەدانکردنی بێ دادگایی هەزاران دەرکردووە.

(7) سەدام کامل ئەلمەجید: لە فەیلەقی (سارۆخ) دا بەرپرس بوو و لە وەزارەتی سنعەتی سەربازی بەرپرسیاریەتی گەورەی هەبووە، هەروەها لە جیهازی "ئەمنی خاص"دا. بە دەستی دیکتاتۆر بە سزای خۆی گەیشت.

(8) عیزەت ئەلدووری: جێگری مەجلیسی قیادەی سەورەی رژێم، بەرپرسی لە سێدارەدانی بە کۆمەڵی بێ دادگایی بووە.

(9) محەمەد حەمزە ئەلزوبەیدی: بۆ ماوەیەک کرایە سەرۆک وەزیران، بەرپرسی لە سێدارەدانی بە کۆمەڵ بووە لە ماوەی 1991 دا.

(10) سبەعاوی ئیبراهیم: مودیری ئەمن و موخابەرات بووە، هەمدیس سەدان کەسی بە دەستی خۆی قەتڵ و عام کردووە و، سەرپەرشتکاری بەشێکی لە سێدارەدانی بێ دادگایی بووە.

(11) فەریقی روکن سابیر ئەلدووری: مودیری ئەمنی عام و مودیری پێشووی هەواڵگری سەربازی بووە لە هێرشی کیمیایی هەڵەبجە دا (ئاداری 1988) بەشدار

بووە.
(12) فازل سلفیج محیمید ئەلعزاوی: ئەندامی مەجلیسی قیادەی سەورە و دیبلۆماسی و بالیۆز بووە و لە دوای (فازل بەڕاک) دا مودیری پێشووی ئەمنی عام بووە، سەرپەرشتی گرتن و ئەشکەنجەدانی ژمارەیەکی زۆری هاووڵاتیانی کردووە لە گرتووخانەکانی موخابەراتدا.
(13) فەریقی (طیار) حمیدشعبان التکریتی: فەرماندەی پێشووی چەکی (فڕۆکەوانی).
(14) لیوا روکن سولطان هاشم ئەحمەد: جێگری سەرۆکی ئەرکانی سوپای عێراقی و وەزیری بەرگری ئێستای عێراق.
(15) تاریق عەزیز: جێگری سەرۆک وەزیرانی ئێستا و وەزیری دەرەوەی پێشوو و بەرپرسێکی سەرەکییە لە (پاساودانی) تاوانەکانی رژێم و لە دەرکردنی زۆربەی بڕیارە ناڕەواکانی سەدام پشکداری سەرەکی بووە.
(16) سەعدون حمادی: سەرەک وەزیرانی پێشوو وەزیری دەرەوەی پێشوو و ئەندامی مەجلیسی قیادەی سەورە و قیادەی قوتری بەعس، لەو بڕیارانە پشکدارییی کردووە کە بوونەتە هۆی لە سێدارەدانکردنی بێ دادگایی.
(17) محەمەد یونس ئەلئەحمەد: ئەندامی مەجلیسی قیادەی سەورە و ئەمینی نووسنگەی رێکخستنی

مەرکەزی، پشکدارێکی سەرەکی بووە لە لە سێدارەدان و ئەشکەنجەداندا.
(18) فەریق تالع ئەلدووری: فەرماندەی فەیلەقی (پێنج) ی پێشوو، سەرپەرشتکاری قەسابخانەی بە کۆمەڵ بووە لە کوردستاندا لە کاتی شەڕی عێراق – ئێراندا.
ئەوە بێجگە لە "حسن علی العامری" ئەندامی مەجلیسی قیادەی سەورە و وەزیری بازرگانی پێشوو و عبدالله فاضل وەزیری ئەوقافی پێشوو، حاتم ئەلعزاوی، بەڕێوەبەری نووسینگەی سەدام و لەتیف نسەیف جاسم وەزیری کەلتووری! پێشوو و، سەباح میرزا، مورافیقی سەدام و، ماهیر عەبدولڕەشید، فەرماندەی فەیلەقی (1) ی پێشوو و، عەبدولڕەحمان ئەلدووری، مودیری ئەمنی عامی پێشوو و، عەبد حمود حەمید، سکرتێری تایبەتی سەدام بە پلەی وەزیر و مزهر موتنی ئەلعواد، ئەندامی مەجلیسی قیادەی سەورە و تەوای ئەندامانی تری مەجلیسی قیادەی سەورە و قیادەی قوتری و ...... هتد[11].
وەک روونمان کردەوە بەوەی کە (تیخ تیخەدان و رێ بۆ خۆشکردن) و (رێککەوتن) و (یارمەتیدان) بە پشکداری پاشکۆیی (المساهمة التبعیة) دەژمێررێن و سیفەتی ئیجرامیان لە پەیوەندییانەوەیە بە پشکداری و کارکردەیی ئەسڵییەوە، بەڵام لە بەرئەوەی بە گوێرەی روکنەکانی تاوانی جینۆسایدەوە رۆڵی بەرچاو و هەستپێکراو و

تەنانەت سەرەکیشیان هەبووە و مەترسیدار بوون، بۆیە ڕێککەوتننامەی لە نێوبردنی تاوانی جینۆساید و سزادان لەسەر ئەنجامدانی، لە بەندی 3/ ب، جـ ە دا دەقنووسی کردوون و لە ڕووی سزا سەپاندنەوە هەرسێکیانی وەک یەک بەیەکسانی مەحکووم کرد و حسێبی (تاوانی سەربەخۆی) بۆ کردوون نەک بەستراوە بە پشکداری ئەسڵی، ئەمەش ئەوە دەگەینێ کە بەشداربوون و دەور دیتنی تیخ تیخە و ڕێککەوتن بۆ نموونە، لە پشکدارییەکی ئەسڵیدا ئەنجامی جینایەتکاری (نەتیجەی جورمی) بە دەستەوە بدا یان نەء، ئەوا بەپێی ڕێککەوتنی لە نێوبردنی جینۆساید بەهایەکی نییە و (وەک تاوانی سەربەخۆ) سایلی (جینۆساید)ی کامڵ و (شروع) سزایان لەسەرە، ئەمەش دیارە لەبەر ڕۆڵی خەتەرناکی ئەم گەورە کەتنەیە بۆ ئەوەیە کە لە هەر قۆناخێکدا بێت (بەر) لە ئەنجامدانی بگیرێت.

هەر لەو ڕوانگەیەوە (بەندی 6/جـ) لە پێڕەوی دادگایی سەربازی نێودەوڵەتیش بە ئاشکرا مەحکوومی ئەو شێوە پشکدارییە دەکات کە دەڵێ (....ڕێنماییکاران و ڕێکخەرانی نەخشە یان پیلانگێڕان بۆ ئەنجامدانی یەکێک لەو گەورەکەتنانەی کە لە سەرەوە هاتوون، بەشدارییان کردووە لێیان دەپرسرێتەوە، لە هەموو ئەو کارانەی لەلایەن هەر کەسێکەوە بۆ جێبەجێکردنی نەخشەکە

ئەنجامدراون).

دیارە کە مەبەستیشی لە گەورەکەتنە ناوبراوەکان هەموو ئەو کارانە بووە کە ڕوکنی ماددی جینۆسایدیان پێکهێناوە[12].

نموونەی ئەمە (یۆلیۆس سترایشر) ی تاوانبار لە جەنگی جیهانی دووەم کە ناوی لە لیستی ئەو (12) کەسەدا بوو بە لە سێدارەدان سزا درابوون. وەک تاوانکارێک بە ئەنجامدەری تاوانی دژ بە مرۆڤایەتی دانرا لەبەر ئەوە بوو کە تیخ تیخەی قەتڵ و عامکردنی یەهودیەکانی دەدا لە ڕێگای چاپکراوێکی هەفتانەوە کە (محرر) بووە تییدا[13]. بۆ ڕوونکردنەوەی زیاتر وا لە (3) خاڵاندا زێتر دەیان ناسێنین:

(1) **تیخ تیخە دان و ڕێ بۆ خۆشکردن (التحریض)**: بریتییە لە (پاڵ پێوەنانی تاوانکار بۆ ئەنجامدانی تاوانێک بە کارتێکردن لەسەر ئیرادەی و ڕێنماییکردنی بەو ڕووکارەی کە تیخ تیخەدەر گەرەکیەتی) لەوەشدا دەردەکەوێ کە ئەم هۆکارە سروشتێکی سایکۆلۆژی هەیە وەک کارتێکردن لە ڕێگای بەخشین و پاداشت و گەڤ و هەڕەشە و چەواشەکردن و بەڵێنی شت پێدان[14]. ئەم شێوەیە پشکدارییە لێرەدا وەک (تاوانێکی سەربەخۆ و تایبەتی تەماشا دەکرێ) ئەگەر جینۆسایدەکە ئەنجامبدرێت یان نەء .

دەتوانین سەرۆکی ڕژێم و دارودەستەکەی بە (تیخ تیخە

دەر) لە قەڵەمبدەین و دامودەزگا داپڵۆسێنەرەکانیشی بە (تیخ تیخە دراو)، ئەوەش چ لە کاتی خۆ ئامادە کردنیان دا بۆ جینۆساید یا ئاسانکردن یاخود لە کاتی تەواوکردن و بە ئەنجامگەیاندنی تاوانەکەدا دەبێت وەک ئەوەی کە دار و دەستەی رژێم لە سەرەتای تەرحیل و راگواستن و تێکدانی گوند و دێهاتەکاندا (لە دوای 1975) لە رێگای بەکارهێنانی دەسەڵاتی خۆیەوە بۆ جەیش، هاندانی ماددی و مانەوی ئەوسوپایەی دەدا بەوەی کە ئەنجامیدەدەن هەڵوێستێکی نەتەوەییە و داکۆکییە لە عارەبایەتی. هەروەها پاداشتکردنی توێژێکی بەرفراوانی رەفیق حزبیەکان لە نێو سوپادا و ئیغراکردنیان بۆ ئەوەی بتوانن بیروباوەڕی شۆڤێنیانەیان لەنێو مێشکدا بچێنن، ئەوە بوو لەژێر ئەو کاریگەرییانەدا بەر لە راگواستن وەک "ئاسانکارییەک" ئاو و کارەبا و خزمەتگوزاری شارەوانی و هۆبەکانی گواستنەوە و ئازووخەیان لێبڕین.

هەروەها ئەوانەی کە حوکمی لە سێدارەدانی تەنها و بەکۆمەڵیان جێبەجێ کردووە بە رێکوپێکی، پارە و پوول و پاداشت و سەرمووچەیان پێدراوە، بێجگە لەوە، هاندان و رێ خۆشکردن بۆ خەڵک و عەشایەرەکانی سەر بە رژێم لە عەرەبەکان بۆ ئەوەی (نەخشەسازی) وەربگرن لەسەر ئەوەی کە جێگای کوردە دەرکراوە راگواستراوەکان بگرنەوە و لە کوردستاندا پەرە بە سیاسەتی پیادەکردنی

جینۆساید بدەن، دیارە کە ئەوەش لە رێگای بڕیارەکانی مەجلیسی قیادەی سەورە و شێوازی ترەوە بوون.

لە پاڵ ئەوانەیشدا رژێم تاوانی تیختیخەدانی لەسەر جینۆسایدکردنی کورد بە ئاشکرایی ئەنجام داوە، ئەویش لە رێگای دەزگا داپڵۆسێنەرەکانی وەک سوپا و موخابەرات و ئەمن و ئیستخبارات و ئەندامانی بەعس، کە دیارە ئامرازەکانی راگەیاندنی رژێم (رادیۆ و تەلەفزیۆن و رۆژنامەکان) لە پەروەردەکردن و ئامادەکردنی نەفسییانە و تیخ تیخەدانیاندا رۆڵی سەرەکییان بینیوە.

(2) **رێککەوتن**: ئەوەش بەمانای لێک بەستنەوە و لێک گرێدان و یەکگرتنی دوو یا چەند ئیرادەیەکی هاوشان و یەکسان دێت لەسەر ئەنجامدانی تاوانێک. هەمدیس رێککەوتنیش پەیوەستە بە لایەنی نەفسییەوە، بەڵام هۆکاری دەربڕینیشی هەیە چ بە قسە یان بە نووسین یان تەنانەت بە ئاماژەیش[16] و هەمان سیفەتی (تاوانی سەربەخۆ)ی هەیە، لێرەدا دەرکردنی چەندین بڕیار لە لایەن ئەندامانی یەکسان و رێککەوتووی مەجلیسی قیادەی سەورەوە چاکترین نموونەی رێککەوتنی خیانەتکارییە و گرینگترینیان ئیرادەی یەکگرتووی ئەو ئەندامانە بوو کە لە 1987/3/29 دا لە شێوەی بڕیارێکی نوسراودا گوزارشتیان لەو ئیرادەیەی خۆیان کرد بە ئەنجامدانی جینۆسایدکردنی کورد لە شێوەی کیمیاباران و هێرشی

ئەنفالە بەدناوەکاندا، کە وەک روونە تەنها دەرکردنی بڕیارەکە تاوانێکی سەربەخۆیە و بەجێبەجێکردن و بە تاوانی (ڕێککەوتن لەسەر ئەنجامدانی تاوانی جینۆساید) حسێبە.

(3) **یارمەتیدان (ئالیکاری)**: ڕەنگبێ بە بێ یارمەتی و ئالیکاری، تاوانکردن قورس و گران بێت، هەر بۆیەشە ڕێککەوتننامەی لە نێوبردنی جینۆساید لە رووی سزادانەوە وەک تاوانێکی سەربەخۆی لە قەڵەمداوە. ئالیکاری بە مانای پێشکەشکردنی یارمەتی و هاریکاری ماددی و مەعنەوی (لە هەر شێوەیەکدا بێت) دێت، ئەوەیش لە قۆناغەکانی ئامادەکاری و ئاسانکاری و تەواوکارییەکانی تاوانێکدا، واتە پێشکەشکردنی هەموو ئەو ئامراز و ئیمکانیەتانەی کە تاوانکار بۆ ئەنجامی تاوانەکەی ئامادە دەکات، یا کارەکەی بۆ ئاسان دەکا و کۆسپی ڕێگای لە بەردەم تاوانکاردا تەختدەکات یا تەنکیدەکات[17].

بەپێی ئەو ناساندنەی سەرەوە، هەموو ئەو دەوڵەتانەی کە بە عیلم و ئیرادە و پێزانینەوە چەکی کوشندە و کۆکوژیان بە ڕژێم داوە، یا مەوادە خاوە پێکهێنەرەکانیان پێ فرۆشتووە یا ئالیکارییان کردووە لە بەرهەمهێنان و دروستکردنی چەکی کوشندەدا، بەر ئەحکامی سزای ئەو تاوانە دەکەون. لەوەشدا هەموو ئەو دەوڵەت و کۆمپانیا سەربازی و بازرگانییانەی ئەورووپی و ئەمریکی و

ئیدیکە بەشێکی بەرپرسیارێتی جینۆسایدکردنی کوردیان دەکەوێتە سەر، بەوەی کە ئەگەر ئالیکاری ئەوان نەبوایە، ڕژێم نەیدەتوانی وەک پێویست تاوانەکە ئەنجامبدات.

ئەوەتا لەو تەئکیدکردنەوەیەدا "ئۆبان هیندریکس"ی پرۆفیسۆری تایبەتکار لە مەوادە ژەهراویەکان لە بەلجیکا بە زمانی خۆی دانیپێدادەنێ کە: (ئەو مەوادانە لە کوێوە دێن؟ بەداخەوە زۆربەیان لە تەکنۆلۆژیای ڕۆژئاواوە دێن و لە نێویاندا ژمارەیەکی زۆر لە مەوادە کیمیاییەکان لە وڵاتەکەم بەلجیکاوە و لەمیان هەردوو مینای "ئەنفیر و زیبروج" ـەوە ناردراونەتە دەرەوە و چاک دەزانین کە ئەو مەوادانە ئێستاکە لە عێراقدا کراون ...)[18].

هەر لەم بارەیەوە ڕۆژنامەی (تاگس چایتونگ) ی ئەڵمانی کە لە بەرلین دەردەچێت، لە ڕۆژی 1989/1/26 سەروتارێکی بڵاو کردۆتەوە تییدا ئاماژە بەوە دەکا کە کارگەی (عکاشات) لە گەورەترین کارگەکانی عێراقییە لە رووی بەرهەمهێنانی گازەکانی کیمیاییەوە و بۆ ئەو مەبەستە کارگەی (Bechtel cosoup Incosposation)ی ئەمریکی لە گەورەترین بەشداربووەکانی بەرهەمهێنانی ئەم گازەیە بۆ کارگەی (عکاشات)[19]. هەروەک پەنجەنمایی ئەوەش دەکات کە کارگەی ناوبراوی ئەمریکی تا ساڵی 1982 لە لایەن جۆرج شولتزەوە بەڕێوەبراوە، کە لە دواییدا بوو بە وەزیری دەرەوەی ئەمریکی. هەروەها

سۆڤیێتییەکانی پێشوویش درێغییان لە یارمەتیدانی عێراق بە تایبەتی کارگەی (عکاشات) دا نەکرد و بۆ ئەم مەبەستە (30) ئەندازیار و خەبیر و تەکنیکار لە عکاشاتدا بۆ بەرهەمهێنانی چەکی کیمیایی کاریان کردووە.

هەر هەمان سەروتاری رۆژنامەکە ئاماژە بە تێوەگلانی دەوڵەتانی دیکە دەکات وەک کارگە و کۆمپانیاکانی دەوڵەتانی (ئیتاڵی و بەلجیکی و سویسری و نەمساوی و فەرەنسایی و یۆگسلافیای پێشوو و بەرازیل و ئیسپانیا و هەردوو کۆریا) دەکات. هەروابێتەوە گۆڤاری (دیر شبیگل) ی ئەڵمانی هەواڵێکی لە رۆژی 1989/1/31 دا بڵاو کردۆتەوە و تێیدا ئاماژە بە تێوەگلانی کارگە ئەڵمانییەکان دەکا لە بەرهەمهێنانی چەکی کیمیایی و بایۆلۆژیدا لە بەرژەوەندی عێراق، وەک کارگەکانی (Sigmachime و plato Kuln) جگە لەوە هاوکاری و یارمەتیدانی (جاشەکان) بۆ رژێم لە: رێنماییکردن و ئاسانکردن و زانیاری دان و بە زەلیلی بوون بە دەلیلی لەوێرانکردن و ئەنفالکردنی دەیان و دەیان هەزار کەسی مەدەنی کە وێ دەچێ سەرانی رژێم نەشیابن بە بێ ئالیکاری ئەو جاشانە تاوانەکە ئەنجامبدەن، چونکە جەیش غەیرەز ئەوەی لە رووی جوگرافییەوە ناشارەزا بووە و هێرشی ئەوان لە سەرەتا بواری بۆ راکردن و رزگاربوون و خۆشاردنەوەی خەڵکەکە دروستدەکرد و ئیستغلالکردنی

(بەرگی کورد) یش لە لایەن رژێم و جاشەکانەوە لە هێمن کردنەوەی باری نەفسی خەڵکەکە کەم تا زۆر رۆڵێکی بینی و بەو شێوەیە خەڵکەکەیان بە قسەی درۆ و دەلەسە هەڵخەڵەتاند و نەیانهێشت کەسێکی ئەوتۆی لێدەربچێت.

هەروەها هەموو ئەو داردەستانە و ئەڵقە لە گوێیانەی رژێم لە حیزبی بەعسدا بە تاوانی (یارمەتیدان) تاوانبارن بەوەی لە کاتی ئەنجامدان و تەواوکردنی بەشێکی روکنی ماددی تاوانی جینۆسایددا، لە کیمیابارانی شێخ وەسانان لە 1987 دا بە سەدان برینداری لێکەوتەوە، لە ژێر فشار و چاودێری جەیش و رەفیق حزبییەکان و (امتناع)ی دکتۆرەکان (تاوانی سلبی)، نەهێشترا لە خەستەخانەکاندا چارەسەر بکرێن و لە مەعەسکەری رەشکین و هەولێردا زیندەبەچاڵ کران[20]. لەبەر ئەوەی ئەو کارانەی کە لە شێوەی یارمەتی و ئالیکاریدا ناوزەد کران رۆڵی سەرەکییان لە ئەنجامدان و راپەڕاندنی تاوانەکەدا هەبووە، بەرەنگێک کە بە پێی ئەو ئالیکارییە ئەنجامدانی تاوانەکە قورس و گران بووە، بۆیە لەو حاڵەتەدا ئەنجامدەر و تاوانکارەکانی بەکارکردەی ئەسڵی لە قەڵەمدەدرێن[21].

پەراوێزەکانی پاری سێیەم

(1) الدكتور على حسين الخلف، الوسيط في شرح قانون العقوبات (النظرية العامة). چاپخانەی (الزهراء)، چاپی یەکەم، بەغدا 1968، ل 440.

(2)هەمان سەرچاوە، ل444.

(3)هەمان سەرچاوە، ل449 ل450.

(4)الدكتور عباس الحسنى (القسم العام)، شرح قانون العقوبات العراقي الجديد، چاپخانەی (الازهر)،بەغدا 1969-1970،ل 145.

(5)دكتور علي حسين الخلف ؛ ل588، ل589.

(6)هەمان سەرچاوە، ل 639.

(7)بەڵگەیەکی زیندووی تری ئەوەی کەجینۆسایدی تەواو و (شروع) لەو گەورە جینایەتەدا، وەک یەک هاوشانن، و مەبەستی بنەڕەتی هەر جینۆسایدە، چونکە قسەیەکی نوێنەری دیکتاتۆر "عەلي حەسەن ئەلمجید"ە، کە لە 1988دا بۆ رەفیق حزبی و موستەشارەجاشەکانی کردووە و لەسەر کاسێت تۆمار کراوە و میللەت لە کاتی ڕزگارکردنی کەرکووک (1991/3/19) لە مۆڵگای ناوبراو دۆزیویانەتەوە. تێیدا سەرباری ئەوەی سووکایەتییەکی زۆر بە یاسای نێودەوڵەتی دەکا. دەڵێ بەس شەڕی عێراق – ئێران تەواو ببێت، ناهێڵم یەک کەس بمێنێ بەکوردی قسە بکات. هتد.

(8)(حقوق الانسان) جرائم ضد الانسانية، بەشی حەوتەم، ژمارە (42)، تشرینی دووەمی 1994، ل2.

(9)هەمان سەرچاوەو لاپەڕە.

(10)(حقوق الانسان)، مشروع اتهام صدام حسين واركان النظام العراقى، ژمارە 38، ئایاری 1994،ل7.

(11) بۆ ئەو ناوانە هەموو بگەڕێوە: حقوق الانسان، ژمارە 38، ئایاری 1994، ل7. هەروەها ژمارە 39، حوزەیرانی 1994 ل6و ل7 . هەروەها ژمارە 45 ئایاری 1995، ل2. بێجگە لەوانە بگەڕێوە لای میللەت کە باشترین سەرچاوەیە.

(12)د.عبدالوهاب حومد، الاجرام الدولي، ل306.

(13)بۆلیستی ناوەکانی ئەم (12) کەسە و زانیاری دیکە بڕوانە: هەمان سەرچاوەی پێشوو ل ل 175و 216.

(14)د.علي حسين الخلف، ل670.

(15)بڕیاری س 83 کەلە 1982/1/10دا لە دەزگا داپڵۆسێنەرەکانی ڕژێمەوە دەرچووە نموونەیەکی زەقی تیخ تیخەدانە، و ناوەڕۆکەکەی پاداشتی هەموو ئەو عەسکەریانە دەکا کە ئەو کەسە دەکوژن، هەوڵی ڕاکردن دەدات ئەویش بە بەخشینی (پێشوەچونێکی زۆر باش/ قدم ممتاز) لەوەزیفەکەی و مۆڵەت پێدان بۆماوەی مانگێک لەگەڵ دیارییەکی گران بەها، بەو مەرجەی تەرمەکەی تەسلیم بکات. بڕوانە (حقوق الانسان) ژمارە(27)، حوزەیرانی 1993،ل 6.

(16)د.على حسين الخلف، ل677.

(17)هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل683.

(18)ئۆبن هیندریکس، کارثة حلبجة، دراسات كردية، ژمارە (4) /1993/ ل96.

(19)بێجگە لە کارگەی (عکاشات)، ناوی زۆر کارگەی تریش لەنێوەندی خەڵکی کورددا بڵاوە، بەوەی کە بەمەواد و خیبرە و شارەزایی ئیدارەی ئەمریکا و رووسیا و هەندێ دەوڵەتی ئەوروپی بەڕێوە دەچن؛ لەو کارگانە: کارگەی سامەڕا و کارگەی ناوچەی سەلمان پاک و کارگەی بێجی و کارگە و تاقیگەی کیمیاوی مووسڵ و کارگەی نهێنی سەربازی (سەعد16)و......هتد.

(20)ئەندامێکی پێشووی موخابەراتی عێراقی دەربارەی هێرشی کیمیاوی ناوچەی بالیسان و شێخ وەسانان (1987/4/16) لە

هەولێـر دەدوێ و دەڵێ: (خەڵکـە بریندارەکانیان بۆ نەخۆشـخانەی کۆمـاری بەسـەیارەی تایبەتیان هێنا کە ژمارەیـان لە (380) کەس پتـر بوو لە پیـر و ژن ومندال، لە ژێر چاودێری پاسـەوانیدا مانەوە و ڕژێـم فەرمانـی دا کە چارەسـەر نەکرێن و هاتوچـۆ و پەیوەندی پێوەکردنیشـیان قەدەغەکرا و دوای ئەوەی ڕۆژێکیان هێشـتنەوە و لە شـەوی دووەمدا لە بینایەکی بچووکی شـاری هەولێردا زیندانیان کـردن و لەوێشـدا چەنـد ڕۆژێـک مانەوە و پاشـان بۆ شـوێنێکی نادیاریـان بـردن، بەڵام شـایەد هەیە کە لە نزیک سـجنەکەدا بووە. دەڵێ هەموویان زیندە بە چاڵ کراون. بڕوانە "حقوق الانسان " ژمارە 37، نیسان 1994، ل2.

(21)د. عەلی حسێن ئەلخلف؛ 689 و بەدواوە ...

پاری چوارەم

سزادانی رژێم و دادگاییکردنی.. چۆن؟!

سزادانی رژێم و دادگاییکردنی.. چۆن؟!

رێککەوتننامەی لەنێوبردنی جینۆساید و رەشەکوژی کە یەکێکە لە سەرچاوەکانی یاسای نێودەوڵەتی، و عێراق لە 1958/3/3 دا بڕوایی پێداوە، پڕ بەهاترین مەسەلەکە (دیاریکردنی دادگا و سزا) ی تاوانکاران بە روون و ئاشکرایی پەنجەی بۆ رانەکێشاوە[1] و زۆربەی بەندەکانی 5،4،3 تەنها باسی سزادان دەکەن بەڵام چۆن و چ سزایەک؟ ..

ئەوە نەبێت کە لە بەندی (1)یدا جینۆساید بە (جینایەت) ناوزەد دەکا و دیارە کە سزای جینایەتیش لە نێوان لە سێدارەدان و بەندکردنی تا هەتا و وەختی دایە. لە رووی دادگایی کردنیشەوە بە پێی بەندی (6) کەسانی گومانبار

بە جینۆساید یا هەر کارێکی لەوانەی لە بەندی (3) دا ناوبراون، رەوانەی دادگای پسپۆڕی ئەو دەوڵەتە دەکرێن کە تاوانەکە لە سەر خاکەکەیدا کراوە یا لە بەرامبەر (دادگایەکی سزایی نێودەوڵەتی) دا بەو مەرجەی کە لایەنە رێککەوتووەکان دان بە پسپۆڕایەتییەکەی دابنێن. لەوەتەی ئەم رێککەوتننامەیە کاری پێکراوە (1951) یا هەر لە دوای شەڕی دووەهەمەوە هەتا نووکە، ئەم دادگایە دانەمەزراوە و بوونی نییە و لە هەمان وەختدا بە دەیان و سەدان تاوانی جینۆساید و دژ بە مرۆڤایەتی کراون و لەبەر دیاری نەکردنی سزا و نەبوونی دادگایەکی سزایی نێودەوڵەتی تاوانکاران، هەمیشە بۆی دەرچوون[2]. راستتر وابوو لە نەبوونی دادگادا، سزادانی تاوانکارەکانی جینۆساید بەپێی مەبدەئی ئیختساسی خڕگر و گشتی (الاختصاص الشامل) بوایە، بەو مانایەی تاوانەکە وا بژمێردرێ کە هەڕەشە لە ئاشتی و ئاسایش و ئیستقراری گەلان دەکا و ئاوروو و سووکایەتییە بۆ کەرامەتی مرۆڤایەتی و لە حاڵێکدا ئەگەر تاوانکاران لە شوێنی ئەنجامدانی جینۆسایدەکە توانیان دەرباس ببن و رابکەن، لە هەر دەوڵەت و ئێقلیمێکی دونیادا دەسگیر کران، هەر لەوێ بدرێنە دادگا و سزا بدرێن. بەو پێیەش ئەرکی گرتنیان دەکەوێتە ئەستۆی کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی کە دەزگایەکی پۆلیسی جیهانی (ئەنترپۆل) ی بۆ ئەم مەبەستە تەرخان کردووە[3]. لە

دەورەی پەنجا و نۆیەمینی کۆمەڵەی گشتیدا (1995) هەر لەو مانا و مەفهوومەدا دەوڵەتان لەسەر ئەوە کۆک بوون کە تاوانکارانی نموونەی کەتنەکانی شەڕ و دژ بە مرۆڤایەتی و جینۆساید و شوێن بزرکردن بۆ هەر دەوڵەتێک رایان کردبێ لە کاتی دۆزینەوەیاندا لە داداگای ئەو دەوڵەتەدا دادگایی بکرێن یا تەسلیم بە وڵاتێکی تر بکرێن بۆ دادگایی کردنیان وەلێ ئایا ئەمە تا چ رادەیەک لە سەر زەمینەی واقیعدا جێ بەجێ دەبێت ؟!.

لێرەشدا کە باسی دادگایەکی سزایی نێودەوڵەتی دەکەین مانای ئەوە نییە دەوڵەتان واز لە ئەرکی خۆیان بهێنن و بە تەمای ئەو دادگایە لێی پاڵ بکەون، بەڵکو دەبێ دەسەڵاتی دادوەریی ناوەخۆی دەوڵەتان دوا هەوڵ و هیممەت بکەن بۆ تەسلیمکردنی تاوانکاران بە داد و عەدالەت لە ناوخۆدا چونکە ئەگەر هیچ رێگایەک لە بەردەم دادگا نیشتمانییەکاندا نەما ئینجا دادگای نێودەوڵەتی دەستبەکار دەبێت[4]. بە هەرحاڵ لە 1993/3/22 دا ئەنجومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتی بڕیاری ژمارە (808) ی دەرکرد کە تایبەت بوو بە دامەزراندنی دادگایەکی نێودەوڵەتی بۆ دادوەریی کردنی تاوانکارانی شەڕ لە دەوڵەتی یۆگسلافیای پێشوودا، دامەزراندن و دەستبەکار بوونی ئەم دادگایە کە بەپێی رێککەوتنی دایتۆن خەریکە دێتە بەرهەم و واز پێ لە دەسەڵات هێنانی رادۆڤان کارادڤیچ و ئەوانی تر، هەر

پەیوەست بەو مەسەلەیە بوو کە وەک تاوانکارێکی شەڕ ناسێنران؛ دامەزراندنی ئەم دادگایە هەنگاوێکی کاریگەر بوو، چونکە لە دوای شەڕی دووهەمەوە یەکەم جارە کارێکی لەو بابەتە دەکرێت، جگە لەوەی دامەزراندنی دادگا ئاگادارکردنەوە و وەهۆش خۆ هێنانەوەیەکیشە بۆ تاوانکارانی تر و (ردع) ێکیشە بۆ ئەوانەی بیر لە سەرپێچیکردن لە یاسای نێودەوڵەتی و پێشێلکردنی رێکەوتننامەی لەنێوبردنی جینۆساید دەکەنەوە، هەر وەک یەک لە ئەندامە هەمیشەییەکانی ئەنجومەنی ئاسایش لە کۆبوونەوەیەکیاندا تا نیشانی ئەو حەقیقەتانەی کرد بوو[5].

بەڵام لەگەڵ ئەوانەیشدا، ئەم دادگایە کاتییە و هەمیشەیی نییە، بەڵکو تایبەتە بەو ماوەیەی کە تاوانکارانی (سربی) تێدا دادگایی دەکرێن، هەروەها گشتی و جیهانییش نییە، بەڵکو هەر دادگایی کردنی (سربەکان) دەگرێتەوە و ناوەڕۆکی دادگایی کردنەکە تەنها بۆ (تاوانەکانی شەڕ)ەو تاوانەکانی دژ بە ئاشتی و دژ بە مرۆڤایەتی ناگرێتەوە. تاوانکارەکانی شەڕ لە جەنگی گێتی دووهەمدا، دادگایی نۆرمبێرگ و تۆکیۆ و ئیدیکەیان بۆ دامەزرا و بە سزای خۆیان گەیشتن، تاوانکارەکانی (سربی)یش رەنگبێ تۆڵەی هەموو بۆسنییەکانیان لێبیبێتەوە و هیوای بەهێز هەیە بۆ دادگایی کردنیان، بەڵام دڕندانەترین رژێم کە

ڕژێمی سەدام حسێن و دارو دەستەکەیەتی بە ئەنقەست لەبیر کراوە لە کاتێکدا هەموو سەرچاوەکانی یاسای نێودەوڵەتی (بە تایبەتی پەیماننامە و جاڕنامە و ڕێککەوتن و پرۆتۆکۆلەکان) ی ژێر پێ خستووە کە قەدەغەی تاوانەکانی شەڕ و دژ بە ئاشتی و دژ بە مرۆڤایەتی، نەخاسمە (جینۆساید) دەکەن. بۆیە سایلی بڕیاری 808، دەرکردنی بڕیارێکی تر لە لایەن ئەنجوومەنی ئاسایش بۆ دادگایی کردنی بە پەلەی ڕژێم و دار و دەستەکەی کارێکی پێویستە بە تایبەتیش کە هەر ئەم ئەنجوومەنە بڕیاری ژمارە "688" ی دەرکردووە کە هەر بەپێی ئەو بڕیارەش لێژنەی مافي مرۆڤی سەر بە (UN) مستەر (ماکس ڤان دیرشتوئیل) یان وەک بڕیاردەرێکی تایبەت بە لێکۆڵینەوە لە بارەکانی مافي مرۆڤ لە عێراقدا لە 1992 تەرخانکرد و ئەو بەڕێزە تا ئێستا کاری زۆری ئەنجامداوە.

ئەگەر ئەوەش نەبێت دەرکردنی بڕیارێکی تر بە دامەزراندنی دادگایەکی سزایی نێودەوڵەتی یا دادگای نێودەوڵەتی بۆ مافي مرۆڤ، لە پێویست پێویستی ترە و چەندی دوا بکەوێت واتای خوێن ڕشتن و ئیبادەی زیاتر و چاکتر دەرباز بوونی تاوانباران دەگەیەنێ. ئەو دادگایەی کە دادەمەزرێت وا پێویستدەکات کە هەمیشەیی و بەردەوام و بۆ گشت و سەرتاسەری دنیا بگرێتەوە، واتە (دادگایەکی سزایی نێودەوڵەتی هەمیشەیی) بێت

و یەکەم کاری دادگایی کردنی سەرۆکی ڕژێم و دارو دەستەکەی و هەموو ئەوانەی کە پەیوەندیدارن بەو تاوانەی کە کردوویانە، ببێت. دەوڵەتە زلهێز و زەبر بەدەستەکانی دنیا، ڕەنگبێ لە دامەزراندنی ئەو دادگایەدا جیددی نەبن، ئەگەرنا لە مێژە پێڕەوی بنەڕەتی ئەم دادگایە لە لایەن لێژنەی یاسای نێودەوڵەتییەوە دانراوە و داڕێژراوەتەوە و پڕۆژەی کۆتایی لە 1994ـەوە بۆ کۆمەڵەی گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان بەرز کراوەتەوە. بۆ ئەوەی دادگای چاوەڕوانکراو دادوەرانە و کاریگەرانە دەستەڵاتی فیعلی و ڕاستەقانی خۆی بەکاربهێنێ و سەربەخۆ بێت لە بڕیارەکانیدا، ڕێکخراوی لێبوردنی گشتی (ئەمنستی ئەنتەرناشنال) وەک زامنکردنێک چەند ڕاسپاردەیەکی دەرکردووە کەوا چاکە دادگای چاوەڕوانکراو ڕەچاویان بکات، لەوانە بۆ نموونە: پێویستی ئەوە دەکات کە ئەم دادگایە لە خۆڕا و بێ ئەوەی هیچ دەوڵەتێک مافي هەڵبژاردنی ئەو کێشە یا گرفتە یان تاوانەیان هەبێت، کە دادگا تەماشای دەکات، خۆی هەموویان تەماشا بکات، هەروەها داواکاری گشتی لە دادگا بە پێشنیارو موبادەرەی خۆی و لە لایەن خۆیەوە دەسەڵاتی لێتۆژینەوە لە تاوانەکانی هەبێت و پێشکێشی دادگایان بکات، یا خود پێویستیی زامنکردنی هەموو گەرەنتییەک بکا لە پێناوی دادگایی کردنێکی عادیلانە لە هەموو قۆناخەکانیدا ... هتد[6].

لە دوای گرتن و داگیرکردنی کوێت (1990/8/2) و لە پاش راپەڕین و کۆچڕەوی چەند ملیۆنی کورد لە (نیسانی 1991)دا، مارگرێت تاتشەر لەوەختی حوکمڕانییەکەیدا هەروەها جۆن مێجەری سەرۆک وەزیرانی بەریتانیا و دۆگلاس هێردی وەزیری دەرەوەی ئەو وڵاتە و لورد شوکروسی داواکاری گشتی بەریتانیا لە دادگاییەکانی نۆرمبێرگ و وەزیرانی دەرەوەی ئەوروپا لە لوکسمبۆرگ داوایان کرد کە سەدام و دار و دەستەکەی بدرێنە دادگا[7]. تەنانەت هانز گینشەری وەزیری پێشووی ئەڵمانی زۆر کاریگەرانەتر فایلی تاوانەکانی رژێمی بەغدای هەڵدایەوە و لە ڕووی راگەیاندنەوە ورووژاندی، کەچی لەسەر داوای دەسەڵاتدارانی ئەمریکا لە ژێر پەردە و بیانووی ئەوەی کە ئەمریکا پێی خۆشە گەلی عێراقی خۆی سەرۆکەکەی دەسگیربکات !! فایلەکە داخرایەوە[8].

رەنگبێ ورووژاندنی دادگایی کردنی (سەدام حسێن) یش لەلای زۆربە، لەبەرداگیرکردنی کوێت و لێدانی دەسەڵاتی ئابووریيان بووبێت نەک (جینۆساید و قەتڵ و عامکردنی کورد) بەڵگەش بۆ ئەوە لە کاتی کۆچڕەوە بێ چارەنووسەکەی 1991، کاتێک کە سەرۆکی پێشووی ئەمریکا لە شوێنی خەڵوەت و حەوانەوەیدا لێی ئاگادار کرایەوە فەرمووی! ئەوە کێشەیەکی ناوخۆی عێراقە، بەو مانایە کە ئەمریکا مافي دەستتێوەردانی نییە !. ئەوە

لە کاتێکدا سوپای (هاوپەیمانان) لە نێو قووڵایی خاکی عێراقدا بوون و لەوەختێکدا کە لەو حاڵەتانەدا ماف و مەبدەئی دەستێوەردانی ئینسانی لە گۆڕێیە.

بەهەر حاڵ ئەگەر پاڵپشتی و هەڤسۆزیی شەقام و رای گشتی دنیا، بە تایبەتی شەقامی دەوڵەتانی ئەوروپا نەبوایە، رشت بوونیان لەسەر یارمەتیدانمان نەبوایە، ئەوا کارەساتی گەورەتر و ترسناکتر رووی دەدا. " بەراوردێکی رێژەیی" لە نێوان ئەو بەڵگەنامانەی کە لەسەر تاوانەکانی رژێم بە تایبەتی (جینۆساید) دا لەبەر دەستدان لەگەڵ بەڵگەنامە و ئامادەکارییەکانی تاوانکارانی شەڕی دووەم لە دادگای نۆرمبێرگدا دەری دەخا کە بەڵگەنامەکانی ئەوەی یەکەم ئەگەر زێدەتر و بەهێز تر نەبن، ئەوا هیچیان کەمتر نییە. هەر بۆ نموونە دادگای نۆرمبێرگ کە (11 مانگ و 20 رۆژی خایاند) لە 1945/11/20 تا 1946/7/1 گوێی لە 96 شایەد راگرت و فەرمانی بە خوێندنەوەی 143 شایەدیی نوسراو دا و لێژنەیەکی تایبەتی بۆ لێکۆڵینەوەی بارودۆخی ئەو رێکخراوانەی کە بە جینایەتکار تاوانبار بوون، دەستنیشانکراو و ئەم لێژنەیە گوێی لە 101 شایەد راگرت و لە 1809 (تصریحات) ی نووسراوی کۆڵییەوە و چەندین تۆن بەڵگەنامە، رێکخران و پۆلێن کران و دوای وەرگێڕانیان لێتۆژینەوەیان لەسەر کرا[9].

دادگاییەکە لە (400) دانیشتن – جلسە – دا ئەنجامدرا

و لاپەڕەکانی لێتۆژینەوەی زیاتر لە 15 هەزار لاپەڕە بووە و ئەوانەی کە حوکمدران 22 زەعیمی نازی بوون. بەڵام بەڵگەنامەکانی تاوانبارکردنی سەدام و دار و دەستەکەی : لە هەموویان گرینگتر ئەو بڕیارانەیە کە هێزی یاساییان هەیە و لە مەجلیسی قیادەی سەورەوە دەرچوون و لە (الوقائع العراقية) بڵاوکراونەتەوە، هەروەها دەیان تۆنە دۆکیۆمێنتی جۆراوجۆر کە خۆیان لە ملیۆنەها لاپەڕە دەدەن و لە ماوەی 1991 لە دامودەزگا داپڵۆسێنەرەکانی رژێم لە کوردستان گیراون و پارێزراون، جگە لە شوێنەواری خاپوورکراوی 4000 گوند و ژمارەی ئۆردوگا زیندانییە زۆرەملێکان و زیندانخانەکان و ئەنفالکردنی 182 هەزار کەس کە ناوی نزیکەی 17 هەزاریان لە لای مستەر دێر شتوئیل پارێزراوە، و شوێن بزرکردنی زیاتر لە 8 هەزار بارزانی و بە کۆمەڵ کوشتنیان لە ژێر ئازار و ئەشکەنجەدان و راگواستن و شوێنە ونکردن و زیندانیکردن و لە سێدارەدانکردن و دەرپەڕاندنی زیاتر لە (200) هەزار کوردی فەیلی و کیمیایی و لە سێدارەدانکردنی راستەوخۆی بێ دادگایی دەیان هەزار بێ گوناه کە دیارە ئەم رووداوانە بە بەڵگە و ژمارەوە لە لای بەڕێز دێرشتوئیل و رێکخراوەکانی وەک میدڵ ئیست و ئەمنستی ئەنتەر ناشنال و رێکخراوی عەرەبی و عێراقی مافەکانی مرۆڤ، دوای لێکۆڵینەوە و

بەدواداچوون و ساغکردنەوەیان لە لایان پارێزراون و خودی دێرشتوئیل و ئەم رێکخراوانە دەتوانن بۆ ئەم مەبەستە بە کاریان بهێنن .. هەروەها (گۆڕە بە کۆمەڵەکان) کە سەرتاسەری کوردستانی گرتۆتەوە، بەڵگەیەکی تری جینۆسایدکردنی کوردە، جگە لەو کەسانەی کە لە هێرشە کیمیاییەکاندا، ئەگەر بە نیوەچڵی و برینداریش بێت رزگاریان بووە، دەتوانرێت وەک گەواهی و شایەدی دان بە کاربهێنرێن، هەروەها ئەو فیلمە ڤیدیۆیی و دەنگییانەی کە لە دامودەزگا ئەمنییەکان گیراون، ئەوانیش سوودی زۆریان لێدەبینرێ بە تایبەتی قسەکانی عەلي حەسەن ئەلمەجید کە ریکۆرد و تۆمار کراوە و بە ئاشکرایی باسی جینۆسایدی ناوی "کورد" یش دەکات ... هتد. بەوەش کە هەر بۆ نموونە ئاماژەیان بۆ کرا، دانیشتنەکانی دادگایی کردنی سەدام و ئەرکانی رژێم زۆر زیاتر دەبێ لەوەی نۆرمبێرگ و هەر ئەندامێکی گەلی کورد کە وەبەر هێرشی ئیبادە و (سیاسەتی تواندنەوە) ی بەعس کەوتبێ دەشێ بکرێن بە شاهێد.

ئەوانەش بە هەزاران و سەدان هەزاران نەخاسمە ئازار و ئەشکەنجە دراون و کیمیایی لێدراو و راگوێزراو و دەرکراوەکان .. هتد. بە هەر جۆر دوای دانانی پێڕەوی دادگای سزا نێودەوڵەتی و دەرکردنی بڕیاری 808 سەبارەت بە دادگایی کردن و سزادانی سربەکان،

هیوا زۆره كه دادگایی سزایی نێودەوڵەتی هەمیشەیی
بە گورجی بێتە مەیدان و چالاكانە كار بكات، لەوەشدا
فەڕومفاییێكی زۆر لەو تاوان و گەورە كەتنانەی سەرۆكی
رژێم و داروده‌ستەكەی دەبینێ لە هێنانەكایەی چەند
مەبدەئێكی نوێ لە یاسای نێودەوڵەتیدا، چونكە ئەوەی
رژێم ئەنجامیدا، داهێنان و نوێكاری لە تاوانی هەمەچەشن
و جینۆسایددا تێدا بوو، هەر لەبەر ئەوەش ئەم دادگایە
جیاوازی دەبێت لە گەڵ دادگای نۆرمبێرگدا.

پاری پێنجەم:

جینۆساید و بنەمای تەسلیم كردنەوەی تاوانباران

جینۆساید و بنەمای تەسلیم کردنەوەی تاوانباران

*** ئایا ئەنجامدەرانی جینۆساید و بە کۆمەڵکوژی، تاوانکاری سیاسی، یان جینائین؟**

مەبدەئی تەسلیمکردنەوەی تاوانکاران رووکارێکی ئالیکاری نێودەوڵەتییە لە بواری نەهێشتن و بنبڕکردنی تاوان و گەورەکەتندا و بریتییە لە داوای دەوڵەتێک بۆ دەوڵەتێکی تر بە تەسلیم کردنەوەی تاوانبارێک بۆ دادگایی کردنی یان جێبەجێکردنی حوکمێکی دادوەری بەو حیسابەی کە تاوانی لەسەر خاکەکەیدا کردووە(10). بنەڕەتی ئەو مەبدەئەش لەوەدا هاتەکایەوە، وەختێک کە تاوانکاران لەدەوڵەتێکدا کەتنەکەیان دەکرد و بەر لە گرتن و دەسگیرکردنیان یا دوای دادگایی کردن و پێش جێبەجێکردنی حوکم بۆ ئیقلیمی وڵاتێکی تر کە تاوانە

ئەنجامدراوەکان لە یاساکانیدا سزایان لەسەر نییە، رایان دەکرد، لەبەر ئەوەیش کە دەسەڵاتی دەوڵەت هەر لە چوارچێوەی سنووری دانپێدانراوی خۆی دایە، تاوانباران لە دەست سزا رزگارییان دەبوو و بۆی دەردەچوون(11)، بەڵام دیارە ئەم حاڵەتە هەموو چەشنە تاوانێک ناگرێتەوە و هەموو جۆرە کەسێکیشی ناچێتە ژێر لەوانە : ئەوەی تاوانی سیاسی کردووە، دەوڵەتان چ لە دەستوور و یاسا ناوەخۆکانیان یا پەیماننامە نێودەوڵەتییەکان لەسەر دەقنووسکردنی بنەمای (تەسلیم نەکردنەوەی تاوانکارە سیاسییەکان) کۆکبوون و ئەحکامی تایبەتییان بۆ دانا کە لە تاوانی ئاسایی جیای بکاتەوە. بە گوێرەی جینۆسایدەوە، رێککەوتننامەی نەهێشتنی جینۆساید و سزادان لەسەری بەدەر لەوەی کە تەبیعەتی جینۆسایدەکە سیاسی بێت یان نەء، بە تاوانێکی ئاسایی لە قەڵەمداوە، ئەوەش بۆ ئەوەی تاوانکارە راکردوو و هەڵاتووەکان بە بڕوبیانووی (تاوانی سیاسی) لە تەسلیمکردنەوە و دادگایی و سزادان رزگاریان نەبێت، ئەوەش بەندی (7) لە رێککەوتننامەی ناوبراو بە رەهایی روونی کردۆتەوە و تێیدا دەوڵەتە بەشداربووەکان (لەوانە عێراق) بە بەڵێندانیان، زامنی رەزامەندبوونی خۆیان لەسەر تەسلیمکردنەوە داوە.

لە حاڵەتێکیشدا ئەگەر تاوانکارێک لە ئیقلیمی دەوڵەتێکی تر شێوە جینۆسایدێکی ئەنجامدا و پاشان پەنای بردەوە

بەر دەوڵەتەکەی خۆی و خۆی لە سزا رزگار بکات، لەسەر ئەوە لە ئەسڵ و بنەڕەتدا هیچ دەوڵەتێک هاووڵاتیانی خۆی بەپێی مەبدەئی (تەسلیم نەکردنەوەی هاووڵاتی) تەسلیم بە دەوڵەتێکی تر ناکات، چونکە ترسی نارەوایی دادگای بیانی لێدەکرێت و جگە لەوەش هاووڵاتی هەیبەت و کەرامەتی دەوڵەتە، بەڵام هەندێک دەوڵەت لە روانگەی رێزنان لە مافي مرۆڤ و هەمەجیەتی جینۆسایددا ئەم ڕچەیان شکاندووە، لەوانە بەریتانیا و وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا[12]. هەروەها کۆماری ئیتالیا لە دەستووری 1967 یدا زۆر راشکاوانە دەڵێ: مەبدەئی تەسلیم نەکردنەوەی هاووڵاتیان، ئەو هاووڵاتییە ئیتالیانە ناگرێتەوە کە تاوانی جینۆسایدیان ئەنجامداوە[13]، دەستووری ئیتاڵی چاکی کردووە و لەسەر ئەوە لەسەر هەموو دەوڵەتانی دنیا پێویستە کە بە گوێرەی تاوانکارانی جینۆسایدەوە چاو لە ئیتالیا بکەن و واز لە مەبدەئی تەسلیم نەکردنەوەی هاووڵاتیان بهێنن، چونکە ئەم تاوانە ژێر پێ خستنێکی گەورەی کەرامەتی مرۆڤایەتییە لە هەموو شوێنێکدا و ئەو دەوڵەتەی تاوانبارێک لە ژێر باڵی خۆیدا حەشار دەدا و بواری دادگاییێکی راست و رەوای نادات (با هاووڵاتی خۆیشی بێت) ئەوا سووکایەتی بە بوون و کەرامەتی مرۆڤایەتی دەکات و لەو حاڵەدا جێگای خۆیەتی ئیلزام بکرێ بە تەسلیمکردن.

لێرەدا هەموو ئەو دەوڵەت و ئیقلیمانەی کە سەدام حسێن تاوانی جینۆساید و ئەوانی تری دەرهەق کردوون یا لێی زەرەرمەند بوون، مافي خۆیانە هەچ کاتێک بۆ دادگایی و سزادان داوای تەسلیمکردنی سەدام حسێن و دارو دەستەکەی بکەن، ئەوەش بەپێی مەبدەئی "جیهانێتی لێ تایبەت بوون" (عالمیة الاختصاص)[14]. بەندی سێیەم لە "رێککەوتننامەی بە سەرنەچوونی تاوانەکانی جەنگ و تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتی 1968/11/26" زامنی پەیمان و بەڵێنی دەوڵەتە لایەنی بەشدار بوو لەو رێککەوتننامەیەدا دەکا کە لەسەر ئاستی ناوخۆدا هەموو هەوڵێکی یاسایی و غەیرە یاسایی بدەن بۆ ئەوەی بتوانرێ بە پێی یاسای نێودەوڵەتی ئەو کەسانەی کە لە بەندی دووەمی ئەم رێککەوتننامەیەدا ئاماژەیان بۆ کراوە تەسلیمبکرێن.. بەندی دووەمی ئەم رێککەوتننامەیەش پەنجەنمای ئەو کەسانەی کردووە کە پێویستە تەسلیم بکرێنەوە:

(1) نوێنەرانی حوکمڕانیی دەوڵەت و ئەو تاقە کەسانەی کە وەک کارکردەی ئەسڵی یان بەشداربوو، پشکدارییان لە تاوانی دژ بە مرۆڤایەتی (جینۆساید و هیتردا کردووە)[15].

(2) تیخ تیخەدەر و رێ بۆ خۆشکارانی راستەوخۆ!

(3) پیلانگێران بۆ ئەنجامدانی تاوانی جینۆساید و ئیدیکە.

(4) ئەو نوێنەرانەی دەسەڵاتی دەوڵەت، کە لە ئەنجامدانی جینۆسایددا خۆیان گێل کردووە و شلیان کردووە.

هەروەها "بنەماکانی ئالیکاری و هەرەوەزی نێودەوڵەتی لە تاقیبکردن و گرتن و تەسلیمکردنەوە و سزادانی کەسانی تاوانبار بە ئەنجامدانی تاوانەکانی جەنگ و تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتی" کە بەپێی بڕیاری کۆمەڵەی گشتی(UN ژمارە 3074) (د- 28) لە 3ی کانونی یەکەمی 1973 دا دەرچووە؛ لە بنەمای (5) دا دەڵێ: ئەو کەسانەی کە بەڵگەیان لە دژدا هەیە بەوەی تاوانەکانی جەنگ یا تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتییان ئەنجامداوە دەدرێنە دادگا و سزا دەدرێن، ئەگەر بە تاوانبار دەرچوون، ئەمەش وەک بنەمایەکی گشتی لەو دەوڵەتانەی کە ئەم تاوانانەیان لێ ئەنجامداوە و لەم بارەیەوە دەوڵەتان لە هەرچییەکی کە پەیوەندی بە "تەسلیم کردنەوەی " ئەو کەسانەوە هەبێت هەرەوەزیی یەکتر دەکەن، لێرەدا وەک بەرپرسیاریەتییەکی ئەخلاقی و یاسایی و ئینسانی لەسەر هەموودەوڵەتان پێویستە هەرەوەزی یەکتر بکەن لە پێناو سەلماندنی تاوانباریی سەدام و دارو دەستەکەی لە ڕێگای بەڵگەنامەکانەوە، و پاشان داوا و هەوڵی تەسلیمکردنی بە دادگا و سزادانی بە تایبەتی لایەن و دەوڵەتە زەرەرمەندەکان.

پاری شەشەم

جینۆساید کۆنیش بێت، بەسەر ناچێت

جینۆساید کۆنیش بێت، بەسەر ناچێت

سەرەتا، بە سەرچوون (التقادم) بەو واتایە دێت کە دوای تێپەڕبوونی ماوەیەکی دیاریکراو بەسەر ئەنجامدانی تاوانێک، بێ ئەوەی داوای سزایی لەسەر (تەحریک) کرابێت، ئەوا داواکار و دادگا بە هیچ شێوەیەک مافي لێپرسینەوەی نامینێ و تاوانەکە بە هۆی بەسەرچوونی ئەو ماوەیەی کە یاسا دیاریکردووە و بە هۆی بێدەنگ بوونی داواکار بەسەر دەچێت، هەروا پاش تێپەڕبوونی ماوەیەکی دیاریکراو بەسەر جێبەجێ نەکردنی سزایەکدا لە مێژووی دەرچوونی حوکمەوە سزایەکە لەسەر تاوانبار لادەچێ و دەکەوێت.

بەو پێودانگە ئەگەر بەسەرچوون (التقادم) بۆ تاوانی

ئاسایی تا رادەیەک لۆژیکی و لەبار بێت ئەوا بۆ ترسناکترین تاوانی دژ بە مرۆڤایەتی کە جینۆساید و رەشکردنەوەیە، هەرگیز ناشێت، بە پێچەوانەوە پێویستە گەورە کەتنی لەم بابەتە ئەگەر کۆنیش بێت هەر بەسەر نەچێت (عدم التقادم)، دیارە کۆمەڵگەی نێودەوڵەتیش، بە بۆنەی تاوانبارانی شەڕی دووەمەوە هەست و ئیدراکی بەو مەسەلەیە کردووە کاتێک کە دەوڵەتی ئەڵمانی بڕیارێکی دەرکرد و تێیدا سزای تاوانەکانی جەنگ و دژ بە مرۆڤایەتی لەسەر"مارتن بورمانی"ی یاریدەدەری یەکەمی هیتلەر (کە سزای لە سێدارەدان بوو) و ئەوانەی تریش کە لە گەڵی بوون، هەڵگرت بەو بیانوو و پاساوەی کە جێبەجێنەکردنی سزایەکە و کەوتنی لەبەر ئەوەبووە کە (25) ساڵی بەسەردا تێپەڕیوە و یاسای ئەڵمانی وای تێکست نووس کردووە[16]. کۆمەڵەی گشتی لە 1968/11/26 دا بۆ یەکەمین جار بە بڕیاری ژمارە 2391 (د – 23)، ڕێککەوتننامەی بە سەرنەچوونی تاوانەکانی جەنگ و دژ بە مرۆڤایەتی پەسند کرد، ئەوەش زیاتر لەبەر ترسناکیی ئەم تاوانانە و لەبەر ئەوەی هەموو ئەو بڕوانامە و جاڕنامە و ڕێککەوتننامانەی کە پێشتر دەرچوون و بەتاوانەکانی جەنگ و (دژ بە مرۆڤایەتی) پەیوەست بوون، ماوەی بە سەرچوونیان دیاری نەکردبوو.

بەندی یەکەم لە ڕێککەوتننامەی ناوبراو زۆر بە روونی

ئامـاژەی بەوە کردووە کە: (ئەم تاوانانەی خوارەوە هەر بـە سـەرناچن بە چاو پۆشـین لە کاتـی ئەنجامدانیان: ئـ - ....، ب – تاوانەکانـی دژ بـە مرۆڤایەتـی لـە کاتـی شـەڕدا بێت یان لە زەمەنی ئاشـتیدابێت کە پێناسـەکەی لـە پێـڕەوی بنەڕەتـی دادگای نۆرمبێرگـی عەسـکەریی نێودەوڵەتیدا هاتووە، کە لە 8ی ئابی 1945 دا دەرچووە کـە لە هـەردوو بڕیـاری کۆمەڵەی گشـتی 3 (د – 1) کـە لـە 1946/2/13 دا دەرچـووە و 95 (د – 1) کـە لـە 11ی کانونـی یەکەمـی 1946 دا دەرچـووە، تەئکید کراوەتەوە و دەرپەڕاندن بەهۆی دەسـدرێژی چەکدارانە یـان داگیرکردنـەوە و کارەکانـی دژ بـە مرۆڤایەتـی کە بەرەنجامی سیاسـەتی ئەپارتهاید و تاوانی جینۆساید کە پێناسـەکەی لە رێککەوتننامەی سـاڵی 1948 دا هاتووە سـەبارەت بە قەدەغەکردنی تاوانی جینۆساید و سزادان لەسەری، ئەگەرچیش ئەو کارە ناوبراوانە کار و کەلێنێک لە یاسـای نێـو خۆی ئـەو دەوڵەتەی کـە تاوانەکەی لێ کراوە، نەکەن ....).

ئـەوەی لـە هەموویشـی پـڕ بایەخـترە ئەوەیـە کە لە جێبەجێکردنی مەبدەئی (بە سەر نەچوون – عدم التقادم) لە بـواری یاسـای سـزایی نێودەوڵەتیدا (چ لـە قۆناخی دادگاییکـردن یا سـزادانەوە بێت) مەبدەئی – یەکسـانی لـە بەرامبەر یاسـادا کاری پێکراوە و هیچ کەسـێکی لێ

هەڵنابوێـردرێ. روونتـر بڵێین، ئەگەر یاسـای نێوخۆی دەوڵەتـان هەندێک تاوانباری وەک سـەرۆکی دەوڵەت یا ئەوانەی نەخشەی سیاسەتی دەوڵەت دەکێشن، لە وەزیر و دەسـەڵاتدارانی تر یا بەر لێپرسـینەوە و سـزا ناکەون یا دادگاییەکەیان بەرێورەسـمێکی تایبەتی یا رووکەشیدا تێدەپەڕێ، بەڵام ئەنجامدەرانی تاوانی جینۆسـاید (یاسای نێودەوڵەتی) لە هەر پلەو پایەیەک دابن یا ئەگەر کەسانی ئاسـایی بـن ئـەوا هەموو بە بێ جیاوازی لـە بەرامبەر دادگادا یەکسـان و هاوشـانن، چونکە تاوانـی وا گەورە هەر لە دەست حوکمڕان و زەبر بەدەستان دێت.

ئـەوەش بەنـدی (4) لـە رێککەوتننامـەی لەنێوبردنـی جینۆسـاید تەئکیدی لێکردۆتەوە و شـەرعیەتی یاسـایی بەوە داوە کە ئەنجامدەرانی ئەم تاوانە چ دەسـەڵاتدارانی دەستووری بن یا کارمەندە گشتییەکان یاخود تاقەکەسان بن، وەک یەک سزا دەدرێن. هەروابێتەوە بەندی دووهەم لە رێککەوتننامەی بەسەرنەچوونی تاوانەکانی جەنگ و دژ بە مرۆڤایەتی، لە هەمان جەختکردنەوەدا بەڵام رۆشـنتر دەقنووسـی ئەمەی کردووە. بەو پێیە (سـەدام حسێن) و دارو دەسـتەکەی کە حوکمی رژێمەکەیان راگرتووە و لە ماوەی زیاتر لە بیسـت ساڵ لە دانان و داڕشتنی نەخشە و پلانی جینۆسایدکردنی هەمەجۆرەی کورد بەشداربوون و لە جێبەجێکردنیشـیدا هەمدەم وەک کارکردەی ئەسڵی

و پشکدار رۆلی سەرەکی و بەرچاویان هەبووە وەک : ئەندامانی مەجلیسی قیادەی سەورە و قیادەی حیزبی بەعس و زۆربەی وەزیرەکان و مەجلیسی تەشریعی و تەنفیزی مەنتەقەی حوکمی زاتی و موخابەرات و ئیستخباراتی عەسکەری و ئەمنی عام و خاص ..... هتد.

ئەوانە چ ئێستا کە لە تەختی حوکمڕانین، چ وەختێکی تر کە لە حوکم نامێنن، دوای دەستنیشانکردنی یاساییان، تاوانی جینۆسایدیان لێ بەسەر ناچێت و لەبەر ئەوەی تەبیعەتی تاوانەکە جیهانییە، ئەگەر لەهەر کوێیەکی دنیاش بن، لە ڕێگای ئالیکاری و هەرەوەزی دەوڵەتانەوە دەگیرێن و دادگایی و سزا دەدرێن. بەپێی بەندی (1) یش لە جاڕنامەی پەنابەریی ئێقلیمی کە لە 1967/12/14 دا دەرچووە، نابێت هیچ دەوڵەتێک مافي پەنابەریی و داڵدەدان و هەچ کەسێک بدەن کە شک و گومانی ئەوەی لێدەکرێ تاوانی دژ بە مرۆڤایەتی (جینۆساید) و ئیدیکەی ئەنجامدابێت/ بنەمای (7) لە بنەماکانی هاریکاری نێودەوڵەتی لە بەدواداچوون و تەسلیمکردنەوە و سزادانی کەسانی تاوانبار بە ئەنجامدانی تاوانەکانی جەنگ و تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتی 1973/2/3.

پەراوێزی پارەکانی چوارەم و پێنجەم و شەشەم

(1) د.حسنين ابراهيم صالح عبيد، الجريمة الدولية، ل269.

(2) بيار سانية، فلنمض معا نحو انشاء المحكمة الجنائية الدوليه، ڕۆژنامەی الحياة-ی لەندەنی ژمارە 11906 لە 1995/9/27.

(3) الدكتور عبدالوهاب حومد، دراسات معمقه في الفقه الجنائى المقارن، ل119/118.

(4)بيار سانيه، هەمان وتار و هەمان ڕۆژنامەی پێشووتر.

(5) حقوق الانسان، اسهامات على طريق تقديم صدام حسين واركان نظامه لمحاكمة دولية، ژمارە (26)، نيسان 1993، ل7.

(6) بيار سانيه، سەرچاوەی پێشوو.

(7) حقوق الانسان، مشروع اتهام لصدام حسين واركان النظام العراقي، بەشی حەوتەم، ژمارە (35)، شوباتی 1994، ل7.

(8) خەڵکی کوردستان، ئەوانەی لەنیسان و مایسی 1991 گوێ ڕادێری ڕادیۆ جیهانییەکانی وەک دەنگی ئەمەریکا و لەندەن و مۆنتی کارلۆ بوون، بەتەئکید تێبینی ئەو مەسەلەیان کردووە.

(9) الانسان، اسهامات على طريق تقديم صدام حسين واركان نظامه لمحاكمة دولية، ژمارە (26) نيسانی 18993، ل6. هەروەها بنۆڕە: د.عبدالوهاب حومد، الاجرام الدولي، ل150-151.

(10) الدكتور حامد سلطان: القانون الدولي العام في وقت السلم، دەزگای (النهضة العربية) چاپی شەشەم، قاهیرە 1976 ل308.

(11) د.علي حسين خلف، الوسيط في شرح قانون العقوبات، ل232.

(12) هەمان سەرچاوە ل240.

(13) د.عبدالوهاب حومد، الاجرام الدولي، ل244.

(14) هەندێک تاوان هەن (مرۆڤایەتی) بەشێوەیەکی گشتی لەئەنجامدانی زەرەرمەند دەبێت و ئەمن و ئاسایشی جیهان تێکدەدات، وەک تاوانەکانی سەدام و دارو دەستەکەی و تاوانەکانی بازرگانیکردن بە ئافرەت و منداڵ و مێرمنداڵ بۆ کارو ئابرووبەری و تێکدانی تۆڕو هۆیەکانی گەیاندن و بڵاوکردنەوەی مادده سڕکەرەکان (المخدرات) و..... بەو پێیەش دادگایی کردنی ئەنجامدەرانی دەکەوێتە ئەستۆی هەر دەوڵەتێکی کە تاوانباران دەسگیر دەکات، بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی مەفهووم و مانای (الاختصاص) یا (الاختصاص الشامل)، بروانە: د.عباس الحسنی، شرح قانون العقوبات، ل40 بەدواوە.

(15) ئەوەتا وەزیری دادی رژێم کە یەکێکە لەنوێنەرو سەرانی تاوان پۆشەکانی دیکتاتۆر، بەخودی خۆی دانی بە مومارەسە کردنی ئازارو ئەشکەنجەدان ناوە لە زیندانەکانی عێراقدا (دیارە کە داننانیش شای هەموو بەڵگەگانە)، بەلأم ئەم وەزیرە پاساویشی هێناوەتەوە بەوەی کە ئەشکەنجەدانەکان فەردی-یە، واتا جەماعی و بۆ ئیبادەکردن نییە)، بە ڕای ئەو نەبۆتە نەهج و دیاردە و ئەنجامدەرانی، واتە ئەمن وموخابەراتەکەی زۆر جار وا رێککەوتووە کە سزادراون، بڕوانە (حقوق الانسان) ژمارە 35، 1994، ل4.

(16) د.حسنین ابراهیم صالح، ل142.

کۆتایی و دەرئەنجام

دوای ئەوەی ئەم کورتە لێتۆژینەوەیەمان لە چوارچێوەی چەند پارو پشک و لق و پۆلینی دیکەدا خستە ڕوو، هەندێ راستی نەگۆڕ و حاشاهەڵنەگرمان لێ رۆشنتر بووەوەو بڕێکی ئەوەی هەڵمان هێنجا ئەو دەرەنجامانە بوون کە: دارو دەستەی رژێمی دیکاتۆری بەغدا سەرەڕای هەموو پلان و پیلانی گڵاو و نەخشەی بەروەختی بەرنامەڕێژیی بۆ جینۆساید و ئیبادەکردنی کورد لە هەموو ئالێکەوە: (جەستەیی بە کۆمەڵ، ئێسکەرە و لەسەرەخۆ، زمان و کەلتوور و هزر و بیرکردنەوەی سیاسی و ئارکیۆلۆجیا و مێژوو و بونیادی سۆسیۆلۆجی و دابونەریت و ژێرخانی ئابووری و دارشتە و هەیکەلی گوند و دێهاتەکان، ئەسنوگرافیا و جوگرافیا و ... هتد) وێڕای تێکدان و خاپوورکردنی ئەوەی رابرد، نەک هەر نەشیا ئەو گەلە ئیبادە و رەش بکاتەوە، بەڵکو بڕوای ئەو میللەتەی بە مافە رەواکانی خۆی چەسپاو و جێگیرتر کرد و رەوڕەوەی مێژووی بەرەو پێشتر چوو. ئەو نەتەوە رەسەنەی کە

شوێن پێی بە قووڵایی مێژووی شارستانێتی و مرۆڤایەتی و هەمـوو بەهـا پیرۆزەکانە : لـەو رەفتـاری ئیبادەیەی کـە رژێم هەموو رێگە و وەسـیلەیەکی وەحشـیگەرانەی بڕوانەکـردەی تێدا بەکار هێنـا بە نیازی لەنێوبردنی نەک هــەر لە بەین دانەچوو، بەڵکو لە چڵەپۆپەی جێبەجێکردنی سیاسـەتی تارومارکردنیـدا بەگژ ئەو رژێمـەدا چووەوە و لێـی راپەڕی و لـە 1991 دا رقـی کەڵەکەبووی زوڵم و سـتەمی چەندین سـاڵەی ئەو رژێمەی پێدا داڕشـت و لەسـەر بەشـێکی گەورەی خاکـی خۆیدا وەدەرینـا ......
لەوەدا هەر میللەتێکی رەسەن و رەگاژۆ، لەژێر هەر زەبر و فشـارێکی نەهێشـتن و ئیبادەکردنـدا مومکیـن نییە لە نێوبچێ و بسڕێتەوە، بەڵکو ئەمە رشتتر و مکومتری دەکا و بڕوایـی بە هێزتـر دەکات . بۆیە تاکـە (رەنگاڵەیی ئەو بەرژەوەندییە سیاسـییانە) لە پاڵ ئەوەی کە نەیهێشتووە بڕوانامە نێودەوڵەتییەکان بەکار و جێبەجێ بکرێن (بەپێی پێویسـتی سیاسـەت نەبێت) لێیش نەگەڕاوە کە هەچ لەو رێکخراوانەی مافي مرۆڤ وەک (ئەمنستی ئەنترناشنال و میدڵ ئیست وۆچ .. هتد) دەوریان هەبێت لە کەمکردنەوەی موعاناتـی گەلانـی دنیا و رێزگرتن لـە مافەڕەواکانیان و ئەوەی ئەنجامیان دابێت بە هیممەتی خۆیان بووە.
سـەدام حسێن و دار و دەستەکەی کە تاوانباری جەنگ و دژ بـە ئاشـتی و مرۆڤایەتین، کارێکـی وایان بە کورد

کــرد لە مێژوودا کەم نەزیـرە و وەختێکیش کە ئەو گەلە راپەڕی و دەسـەڵاتی نیشتمانی خۆی بەرپا کرد، رێژێکی ئەوتۆی لە قوربانییانی جینۆساید و کەسوکاری شەهیدان و ئەنفالکـراوان نەنا کە بە سـەدان هـەزار دەبن. هەر بە تەنهـا 182 هەزاری ئەنفالـەکان و (8) هەزار بارزانی و دەیـان هـەزاری فەیلییەکان بە قەدەر ژمـارەی زۆر لەو دەوڵەتانە دەبێ کە ئالاو و سـەروەرییان هەیە و ئەندامی نەتەوە یەکگرتووەکانن و لە سەرئەوە:
لە سەرەتای ئابی 1996 دا، بە پێی گوتەی رووسەکان 130 کـەس و بەپێی وتەبێژی چیچانییەکان (350) کەس لە رووسـەکان لەسـەر خاکی چیچاندا کوژران، بۆ ئەوە (دەوڵەتی رووسیای 150 ملیۆن کەسە) بەهیینامەی (الحداد الرسمی) لەسەر رووبەری 17 ملیۆن کیلۆمەترەی خۆیدا راگەیاند و ئالای بۆ دانەواندن، کوێت بۆ ئەو (600) دیل و ئێخسـیرەی خۆی چەندین دامودەزگای دەوڵەتی تەرخان کردووە و یەکبینە لە هەوڵی دۆزینەوەی چارەنووسـیان دایـە کەچی نە (بەرەی کوردسـتانی) و نـە (پەرلەمان و حکوومەتی هەرێم) وەک پێویسـت لە چارەنووسـی ئەو سـەدان هـەزارەی نەکۆڵییـەوە و رێزی لە کەسـوکاری ئەنفال و شەهیدان وەک پێویستیش نەگرت و دامودەزگای یاسایی و پێویست و لە باری بۆ تەرخان نەکردن!! ....
خودی رێککەوتننامەی لە نێوبردنی جینۆساید و سزادان

لەسەری 1948 کە ئێمە پلان و نەخشەی ئەو کورتە باسەمان لەسەر ئەو بناغەیە هەڵێناوە، کەم و کورتی تێدایە، نەخوازەڵا لە ڕووی دیاریکردنی سزای تاوانکاران و دامەزراندنی دادگایەکی سزایی نێودەوڵەتی بەردەوام، هەروەها لە ڕووی دەستنیشانکردنی ئەو تاوان و وەسیلە و ئامرازانەی جینۆساید کە ڕژێمی بەغدا ئیبداعی تێدا کردوون و لە کاتی شەڕی دووەمی گێتیدا بوونیان نەبووە. گەورەترین کەم و کورتی ئەو ڕێککەوتننامەیە ئەوەیە کە بواری جێبەجێکردنی نییە .. تەنها لە چوارچێوەی بەرژەوەندییەکاندا نەبێت ...

بۆیە تاکە ڕێگا، بە ئاشتی بیرکردنەوە و ئیستیعابکردن و بەپیرەوەچوونی مافی ڕەوای گەلانە بەپێی دەستوور و یاسا و بڕوانامە نێودەوڵەتییەکانی لەمەڕ مافەکانی مرۆڤ.

ئەو پەیماننامە و جاڕنامە و پرۆتۆکۆل و ڕێککەوتننامە هەمەلایەنانەی کە زۆربەی دەوڵەتانی دنیا چوونەتە ڕیزییەوە و بڕواییان پێداوە، یا ئیمزایان کردووە، بە تایبەت دەوڵەتە زلهێزەکان کە خۆیان بە بەرپرس و زامنی ئاسایش و ئارامی جیهان دادەنێن، هیچ ڕێز و بەهایەکی یاسایی و غەیرە یاسایی بۆ ئیمزاکانی خۆیان دانەنا و حەقیقەتی ئەو بڕوانامە نێودەوڵەتییانەیان دەقەبەر بەرژەوەندی و واقیعی سیاسەتە گۆڕاوەکانیان کرد.

ئەوەتا لە 1988 دا ژەهرباران و ئەنفالکردن وئیبادەکردنی کورد گەیشتۆتە ئەوپەڕی چڵەپۆپەو ئەستێرە دەسکردەکانی ئەوروپا و ئەمریکاش وێنەی کارەساتەکان بۆ دەسەڵاتدارانی ئەو وڵاتانە دەگوێزنەوە کە بە هەزاران قوربانی لە کیمیا لێدراوەکان دەپێکرێن و بریندار دەبن و بەلادا دێن، کە ئەمە وەک (شەهادەیەکی عەینی)، یەکێکە لەو بەڵگە بنەڕەتی و گرینگانەی کە یاسای ئەنگلۆسکسۆنی متمانەی پێدەکا و پشتی پێدەبەستێ، جگە لەوەی ئەم تاوانە ژێر پێ خستن و ئیهانەکردنی هەموو یاسا و دەستوور و بڕوانامە نێودەوڵەتییەکانە، کەچی خڕ ئەو وڵاتانە لە ئاست ئەنجامدانیدا کەڕ و کوێر و کاس بوون، هۆیەکەیشی وەک دیارە ئەو کات بەرژەوەندییان لەگەڵ ڕژێمی بەغدادا بوو.

بەکارهێنانی چەکی کۆکوژی کیمیاوی لە دژی کورددا، کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی وەهۆش خۆ هێنایەوە، بەڵام نەک بۆ ئێمە، تەنانەت بەقەدەر ئەو وەبیر خستنەوەیەش کۆنگرەی پاریس کە لە نێوان 7 تا 11/ ینایر 1989 بۆ چەکی کیمیاوی تەرخانکرابوو و تازە کورد ئەو چەکەی وێ کەوتبوو، نەباسی قوربانییەکانی کوردی کرد، نە ئیدانەی ڕژێمی کرد و تەنانەت ناویشی نەهێنا . کەچی دوای شەڕی کەنداوو داگیرکردنی کوێت لە لایەن ڕژێمی عێراق و تێکچوونی هاوسەنگی و شیرازەی ئابووری ئەو

دەوڵەتانە، بەرژەوەندییەکانیان لە دژی رژێمدا گۆڕا و، ئەگەر هەرچییەکی بۆ کورد کرابێت یا گوترابێت، لەو روانگەیە و لە ئاکامی کاریگەریی کارەساتەکەیەوە بووە لەسەر رای گشتی و شەقامی ئەو دەوڵەتانە .

پاشبەند

وەک چەند بەڵگە و بڕوانامەیەکی سەلمێنەر بۆ ناوەڕۆک و دەقی ئەم کورتە لێتۆژینەوەیە و بە مەبەستی پتر زانیاری و ڕۆشنایی خستنە سەر بابەتەکە بە پێویستمان زانی ئەو پاشبەندە ئامادە بکەین.

چەند بڕوانامەیەکی نێودەوڵەتی

کە لە نووسینی تێکستی باسەکەدا وەک بناغەیەک پشتی پێ بەستراوە ئەوانیش: ڕێککەوتننامەی لەنێوبردنی جینۆساید و سزادان لەسەر ئەنجامدانی ڕێککەوتننامەی بەسەرنەچوونی تاوانەکانی جەنگ و دژ بە مرۆڤایەتی و چەند بنەمایەکی نێودەوڵەتی...

رێککەوتننامەی قەدەغەکردنی تاوانی کۆمەڵکوژی و سزادان لەسەر ئەنجامدانی

بە بڕیاری کۆمەڵەی گشتی 260 ئەلیف (د – 3) کە لە 1948 دا دەرچووە، متمانەی پێدراوە و بۆ واژووکردن و باوەڕیی پێدان یان چوونەریز خراوەتە روو، مێژووی سەرەتایی جێبەجێکردن: 12 ی کانونی دووەمی 1951 بەپێی بەندی سێزدەمین.

لایەنە رێککەوتووەکان:

کە دەبینن کۆمەڵەی گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان، بە بڕیارێکی خۆی 96 (د1-) کە لە 11ی کانونی یەکەمی 1946 دا دەرچووە، جاڕی داوە کە جینۆساید تاوانێکە بەپێی یاسای نێودەوڵەتی دەگەڵ گیانی نەتەوەیەکگرتووەکان و ئارمانجەکانیدا ناکۆکە و دنیای باژێرڤانیی مەحکوومی

دەکات.

کەدانیش دەنێن بەوەی کە جینۆساید لە هەموو چاخەکانی مێژوودا، زەرەر و زیانی گەورەی بە مرۆڤایەتی گەیاندووە. بە باوەڕی بوونیشیان بەوەی کە رزگارکردنی ئادەمییەت لە بابەتی وەک ئەو پەتایە تووشە ئالیکاری نێودەوڵەتی گەرەکە.

لەسەر ئەمانەی خوارەوە رێک دەکەوون:

بەندی یەکەم

لایەنە رێککەوتووەکان بڕوایی دێنن بەوەی کە جینۆساید ئەگەر لە رۆژانی ئاشتی یان لە کاتی شەڕدا ئەنجامدرا بێت، تاوانێکە بەپێی یاسای نێودەوڵەتی و پەیمانی قەدەغەکردنی و سزادان لەسەر ئەنجامدانی دەدەن.

بەندی دووهەم

لەم رێککەوتننامەیەدا جینۆساید هەر یەکێک لەو کارانەی خوارەوە دەگەیەنێ کە بەمەبەستی وێرانکردنێکی گشتگری یان بەشگریی گرووپێکی نەتەوەیی یا ئیسەنی یان رەگەزایەتی یاخود ئایینی ئەنجامدرابێت بەو سیفەتانەی خوارەوە:

(أ) کوشتنی چەند ئەندامێکی کۆمەڵێک.

(ب) ئازار گەیاندنی خەتەرناکانەی جەستەیی یا گیانی ئەندامانی کۆمەڵێک.

(جـ) هێنانە ژێر باری کۆمەڵێک بە دەستی ئەنقەست بۆ

زرووفێکی گوزەرانی ئەوتۆ کە مەنزوور لێی تێکشکاندنی ماددیانەی گشتگریی یا بەشگریی بێت.

(د) سەپاندنی چەند تەگبیرێک، کە ببێتە هۆی منداڵ نەبوون (نەزۆکی) لەنێو کۆمەڵێکدا.

(ە) گواستنەوەی منداڵان لە کۆمەڵێکدا بە زۆر بۆ کۆمەڵێکی تر.

بەندی سێهەم

لە سەر ئەو کارانەی خوارەوە سزا دەدرێت:

(أ) جینۆساید.

(ب) پیلانگێڕان بۆ ئەنجامدانی جینۆساید.

(جـ) دنەوتیخ تیخەدانی راستەوخۆ و بەئاشکرایی بۆ ئەنجامدانی جینۆساید.

(د) هەوڵدان بۆ ئەنجامدانی جینۆساید.

(ە) پشکداریکردن لە جینۆساید.

بەندی چوارەم

ئەنجامدەرانی جینۆساید یا هەر یەکێک لەو کارانەی تر کە لە بەندی سێیەمدا ناوبراون، سزا دەدرێن، ئەگەر دەسەڵاتدارانی دەستووری یا کارمەندی گشتیی یاخود تاقە کەسان بووبن.

بەندی پێنجەم

لایەنە رێککەوتووەکان هەر یەکێک و بەپێی دەستووری خۆی پەیمان دەدەن کە چەند تەگبیرێکی یاسایی پێویست

بکەن بۆ دەستەبەرکردنی پێڕۆکردنی ئەحکامەکانی ئەو ڕێککەوتننامەیە بە تایبەتیش دەقنووسکردنی چەند سزایەکی جینایی بەسوود و لەبار کە بەسەر ئەنجامدەرانی جینۆساید یا هەر یەکێک لەو کارانەی تر کە لە بەندی سێهەمدا ناوبراون، بسەپێنرێن.

بەندی شەشەم

کەسانی تاوانبار بە ئەنجامدانی جینۆساید یان هەر یەکێک لەوکارانەی تر کە لە بەندی سێهەمدا ناوبراون، دادگایی دەکرێن لەبەرانبەر دادگایەکی تایبەت لە دادگاکانی ئەو دەوڵەتەی کە کارەکەی لەسەرخاکەکەیدا ئەنجامدراوە، یان لە بەرامبەر دادگایەکی سزایی نێودەوڵەتیدا کە تایبەتمەندێتی هەبێت بە گوێرەی ئەوانەی لەلایەن ڕێککەوتوەکاندا دانی بە دەسەڵاتی داناوە.

بەندی حەوتەم

جینۆساید و کارەکانی تری ناوبراو لە بەندی سێهەمدا لە سەرئاستی تەسلیمکردنەوەی تاوانکاراندا، بە تاوانی سیاسی ناژمێردرێن، لایەنە ڕێککەوتوەکانیش لە حاڵی وادا پەیماندەدەن کە بەپێی یاساکانیان و پەیماننامە کار پێکراوەکان داوای تەسلیمکردنەوەکە جێبەجێبکەن.

بەندی هەشتەم

هەر یەکێک لە لایەنە ڕێککەوتووەکان بۆی هەیە کە داوا لە دامودەزگا تایبەتییەکانی نەتەوەیەکگرتوەکان بکات کە

بەپێی بڕوانامەی نەتەوەیەکگرتووەکان، ئەوەی پێی باشە لە ڕاو تەگبیر بیکات، بۆ قەدەغەکردن و لە نێوبردنی کارەکانی جینۆساید یان هەر یەکێک لەو کارانەی تری نێوبراو لە بەندی سێهەم.

بەندی نۆیەم

ئەو ناکۆکییانەی کە لە نێوان لایەنە ڕێککەوتووەکاندا دروستدەبێت سەبارەت بە لێکدانەوە یان پیادەکردن یاخود جێبەجێکردنی ئەو ڕێککەوتننامەوە، بەو ناکۆکیانەشەوە کە بەندن بە بەرپرسیارێتی دەوڵەتێک لە جینۆساید یا هەر یەکێک لەو کارانەی تری ناوبراو لە بەندی سێهەمدا لەسەر داوای هەر یەکێک لە لایەنە ناکۆکەکان بۆ دادگای دادی نێودەوڵەتی دەخرێنە ڕوو .

بەندی دەیەم

ئەو ڕێککەوتننامەیە کە لە بەڵگە و هێزدا دەقە ئیسپانی و ئینگلیزی و فەرەنسی و ڕووسی و چینییەکەی وەک یەکن، بەرواری 9 ی کانونی یەکەمی 1948 بەخۆیەوە هەڵدەگرێت.

بەندی یازدەهەم

ئەم ڕێککەوتننامەیە تاکو 31 ی کانونی یەکەم 1949، بۆ واژووکردن ڤالآیە لەلایەن هەر دەوڵەتێک لە دەوڵەتانی ئەندام لەنەتەوەیەکگرتووەکان و هەر دەوڵەتێکیش کە ئەندام نەبێت و کۆمەڵەی گشتی بانگهێشتی واژووکردنی

کردبێت. ئەم ڕێککەوتننامەیەش پێویستە بڕوایی پێبدرێت و دەقە بڕواپێدراوەکانیش بە ئەمینداری گشتی نەتەوەیەکگرتووەکان دەسپێرێت. لە دوای یەکەمین ڕۆژی مانگی کانونی دووەمی 1950یشدا، هەر دەوڵەتێکی ئەندام لە نەتەوەیەکگرتووەکان و هەر دەوڵەتێکی کە ئەندام نەبێت و بانگهێشتی ئەوە کرابێت کە لە سەرەوە ڕا ئاماژەی بۆ کرا، دەکرێ لایەنگیری ئەم ڕێککەوتننامەیە بێت. دەقەکانی چوونە ریزیش بە ئەمینداری گشتی نەتەوەیەکگرتووەکان دەسپێرڕێت.

بەندی دوازدەهەم

هەر لایەنێکی ڕێککەوتوو لە هەر کاتێکدا بۆی هەیە کەوا بکات پێڕۆکردنی ئەم ڕێککەوتننامەیە هەموو ئەو ئیقلیمانە بگرێتەوە کە لایەنی ڕێککەوتووی ناوبراو لە بەڕێوەبردنی پەیوەندییە دەرەکییەکانیدا لیێ بەرپرسیارە، یاخود هەر کام لەو ئیقلیمانە بگرێتەوە، ئەوەش بە هۆی پێ ڕاگەیاندنێک کە ڕووبەڕووی ئەمینداری گشتی نەتەوەیەکگرتووەکانی دەکاتەوە.

بەندی سێزدەهەم

لەو ڕۆژەی کە تێیدا سپاردنی بیست دەقی یەکەمی بڕوایی پێدان یان چوونەڕیز تەواو بوون، ئەمینداری گشتی بۆئەوە کۆنووسێک (محضر) ئامادە دەکا و دانەی بۆ هەموو دەوڵەتێکی ئەندام لەنەتەوە یەکگرتووەکان و

بۆ هەر دەوڵەتێکی نا ئەندامی ئاماژە بۆ کراو لە بەندی (11) دا دەنێرێت. جێبەجێکردنی ئەو ڕێککەوتننامەیەش لە نۆهەدەمین ڕۆژی دوای بەرواری پێسپاردنی دەقی بیستەمین لە دەقەکانی بڕوایی پێدان و چوونەڕیز دەستپێدەکات، هەر بڕوایی پێدان یا چوونە ریزێکیش کە لە پاش ڕۆژی ناوبراودا دەکرێ لە نۆهەدەمین ڕۆژی دوای بەرواری پێسپاردنی دەقی بڕوایی پێدان و چوونەڕیز کارپێدەکرێت.

بەندی چواردەهەم

ئەم ڕێککەوتننامەیە بۆ ماوەی دەساڵ کارپێدەکرێت، کە لە مێژووی سەرەتای کار پێکردنی دەست پێدەکات، دوای ئەوەیش بۆ چەند ماوەیەکی یەک لە دوای یەک کە هەر ماوەیەکی پێنج ساڵ دەخایەنێ، بە کارپێکراوی دەمێنێتەوە بە گوێرەی ئەو لایەنە ڕێککەتووانەی کە پێش تەواوبوونی ماوەکە بە شەش مانگ بەلانی کەمەوە لێ نەکشاونەتەوە، خۆ کێشانەوەیش بەپێی ڕاگەهاندنێکی دەسنووسەوە دەبێت کە ڕووبەڕووی ئەمینداری گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان دەکرێتەوە.

بەندی پازدەهەم

وەک بەرەنجامی خۆکێشانەوە ئەگەر ئەوە ڕوویدا کە ژمارەی لایەنەکانی ئەم ڕێککەوتننامەیە بۆ کەمتر لە شانزدە دابەزی، کارپێکردن بەو ڕێککەوتننامەیە

لە بەرواری سەرەتای کارکردن بە دوایەمینی ئەو خۆکێشانەوانەیشەوە، نامێنێت.

بەندی شازدەهەم

هەر لایەنێکی رێککەوتوو بۆی هەیە لە هەر کاتێکدا داوایەک بە بژاردەکردنی ئەو رێککەوتننامەیە پێشکەش بکات، ئەمەش بەپێی راگەهاندنێکی نووسراو دەبێت کە رووبەڕووی ئەمینداری گشتی دەکاتەوە و کۆمەڵەی گشتی یەکلاکردنەوەی ئەو پێنگاڤ هەڵێنانەی کە لەوانەیە سەبارەت بەو چەشنە داوایانە پێویست بن، بە ئەستۆوە دەگرێت.

بەندی حەڤدەهەم

ئەمینداری گشتی نەتەوە یەکگرتوەکان هەڵدەستێت بە خەبەردارکردنی گشت دەوڵەتانی ئەندام و دەوڵەتانی نا ئەندام کە لە بەندی یازدەهەم ئاماژەیان بۆ کراوە بە مانەی خوارەوە:

(أ) واژووکردن و بڕوایی پێدان و چوونەڕیز کە بەپێی بەندی یازدەهەم وەرگیراون.

(ب) رێککەوتی سەرەتای کارکردن بەو رێککەوتننامەیە بە پێی بەندی سیانزدەهەم.

(د) خۆکێشانەوەکە بەپێی بەندی چواردەهەم کراوە.

(ە) پووچەڵکردنەوەی ئەو رێککەوتننامەیە بەپێی بەندی پازدەهەم.

(و) ئاگادارکردنەوەکان کە بەپێی بەندی شازدەهەم کراوە.

بەندی هەژدەیەم

ئەسڵی ئەم رێککەوتننامەیە بە پارێزراوەکانی نەتەوەیەکگرتووەکان دەسپێردرێت و دانەیەکی باوەڕپێکراو لەو رێکەوتننامەیە بۆ هەر یەکێک لە دەوڵەتانی ئەندام لە نەتەوە یەکگرتووەکان و بۆ هەر یەکێک لەدەوڵەتانی نا ئەندام کە لە بەندی یانزدەهەمدا ئاماژەیان بۆ کراوە، دەنێردرێت.

بەندی نۆزدەهەم

ئەمینداری گشتی نەتەوە یەێکگرتووەکان هەڵدەستێت بە تۆمارکردنی ئەو رێککەوتننامەیە، لەو بەروارەی کە جێبەجێکردنەکەی تێدا دەستپێدەکات.

ڕێککەوتننامەی بە سەر نەچوونی تاوانەکانی جەنگ و تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتی

بڕیاری کۆمەڵەی گشتی 2391 (د23-) کە لە 1968/11/26 دەرچووە، پەسند کراوە بۆ واژووکردن و بڕوایی پێدان و چوونەڕیز خراوەتە روو . مێژووی دەسپێکی جێبەجێکردن 1970/11/11 بەپێی بەندی هەشتەم.

دیباچە

دەوڵەتانی لایەن لەم ڕێککەوتننامەیەدا

کە ئاماژە بە هەردوو بڕیاری کۆمەڵەی گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان دەکەن 3 (د1-) کە لە 13 ی شوباتی 1946 دا دەرچووە و 170 (د 2-) کە لە 31 ی تشرینی یەکەمی 1947 دا سەبارەت بە تەسلیمکردنەوە و سزادانی تاوانکارانی شەڕ دەرچووە و بۆ بڕیاری 95 (د1-) کە لە 11ی کانونی یەکەمی 1946 دا دەرچووە، کە جەخت لەسەر بنەماکانی یاسای نێودەوڵەتی دەکاتەوە

کە لە پێڕەوی بنەڕەتی دادگای نۆرمبێرگی سەربازیی نێودەوڵەتی و لە حوکمی دادگاکەدا دانی پێدانراوە و بۆ هەردوو بڕیاری 2184 (د – 21) کە لە 12 کانونی یەکەمی 1966 دا دەرچووە و 2202 (د – 21) کە لە 16 کانونی یەکەمی 1966 دەرچووە و بە راشکاوی دەقنووسی مەحکوومکردنی پێشێلکردنی مافە ئابووری و سیاسییەکانی دانیشتوانی ئەسڵی وڵاتان کردووە لە لایەکەوە، و لە لایەکی ترەوە سیاسەتی ئەپارتهایدی مەحکوومکردووە بەوەی کە دوو تاوانی دژ بە مرۆڤایەتین.

کە ئاماژەیش دەکەن بە هەردوو بڕیاری ئەنجوومەنی ئابووری و کۆمەڵایەتی سەر بە نەتەوە یەکگرتووەکان 1074 دال (د39-) کە لە 28 ی تەممووزی 1965 دا دەرچووە و 1158 (د – 41) کە لە 5ی ئابی 1966 دا دەرچووە، سەبارەت بە سزادانی تاوانکارانی شەڕو ئەو کەسانەی تاوانی دژ بە مرۆڤایەتییان ئەنجامداوە.

کە تێبینیش دەکەن هەموو جاڕنامە رەسمییەکان و بڕوانامە و ڕێککەوتننامەکان کە پەیوەندداری بە راوەدوونان و سزادانی تاوانەکانی شەڕ و تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتی لەهەر دەقێک لەسەر ماوەی بەسەر نەچوون خاڵین.

کە دەشبینێت کە تاوانی شەڕ و تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتی خەتەرناکترینی تاوانەکانن لە یاسای نێو

دەوڵەتیدا.

بەقەناعەت هاتنیشیان بەوەی کە سزادانی کاریگەرانەی تاوانەکانی شەڕ و تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتی کارێکی گرینگە لە دوورکەوتنەوە لە روونەدانی ئەو تاوانانە و پاراستنی مافەکانی مرۆڤ و ئازادییە بنەڕەتییەکان و هاندانی بڕوایی و چەسپاندنی هەرەوەزگەلی لە نێوان میللەتاندا و پاڵپشتکردنی ئاشتی و ئاسایشی نێودەوڵەتی.

کەتێدیتنیشدەکەن هێنانی تاوانەکانی شەڕو تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتی بۆ ژێر رکێفي بنەماکانی یاسای نێوخۆیی کە پەیوەستن بە بەسەرچوونی تاوانە ئاساییەکان، نیگەرانییەکی توند لە لایەن رای گشتی جیهانییەوە دەوروژێنێ لە بەروەی کە دەبێتە هۆی نەشیان، بۆ راوەدوونان و سزادانی بەرپرسان لەو تاوانانە.

کەهەستیشدەکەن بە پێویستی و لە باریی رابوون بە جەختکردنەوەی بنەمای بەسەرنەچوونی تاوانەکانی شەڕ و تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتی لە چوارچێوەی یاسای نێودەوڵەتی و بەهۆی ئەم رێککەوتننامەوە و بەزامنکردنی پیادەکردنێکی گشتگیری جیهانی.

لە سەرئەوەی دادێت رێک کەوتن :

بەندی یەکەم

بە چاوپۆشین لە کاتی ئەنجامدانیان هیچ بەسەرچونێک

بەسەر ئەو تاوانانەی خوارەوەدا پیادە ناکرێت :

(أ) تاوانەکانی شەڕ کە پێناسەکەی لە پێڕەوی بنەڕەتی دادگای نۆرمبێرگی سەربازیی نێودەوڵەتی کە لە 8ی ئابی 1945 دا دەرچووە و لە هەردوو بڕیاری کۆمەڵەی گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان 3 (د1-) کە لە 13 ی شوباتی 1946 و 95 (د – 1) کە لە 11ی کانونی یەکەمی 1946 دا دەرچووە! تەئکید کراوەتەوە بە تایبەتی (تاوانە خەتەرناکەکان) کە لە رێککەوتننامەی جنێڤدا ژمێردراون کە لە 12 ی ئابی 1949 بۆ پاراستنی قوربانییەکانی شەڕ بەستراوە.

(ب) تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتی، چ لە کاتی شەڕ یان لە کاتی ئاشتیدا ئەنجامدرابێت، کە پێناسەکەی بە پێڕەوی بنەڕەتی دادگای نۆرمبێرگی سەربازیی نێودەوڵەتیدا هاتووە کە لە 8 ی ئابی 1945 دا دەرچووە و لە هەردوو بڕیاری کۆمەڵەی گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان 3 (د – 1) کە لە 13 ی شوباتی 1946 و 95 (د – 1) کە لە 11 ی کانونی یەکەمی 1946 دەرچووە و تەئکید کراوەتەوە و دەرکردن بەهۆی دەستدرێژی چەکدارانە یا داگیرکردن و کارەکانی دژ بە مرۆڤایەتی، ئەوانەی بەرەنجامی سیاسەتی ئەپارتهایدن و تاوانی کۆمەڵکوژی کە پێناسەکەی لە رێککەوتننامەی ساڵی 1948 دا هاتووە سەبارەت بە قەدەغەکردنی کۆکوژی و سزادان لەسەر

ئەنجامدانی ئەگەرچی ئەو کارە ناوبراوانە لاسەنگییەکی لەیاسای نێوخۆی ئەو وڵاتەی کە تاوانەکانی لێ ئەنجامدراوە، دروستنەکردبێت.

بەندی دووهەم

ئەگەر هەر تاوانێک لەو تاوانانەی کە لە بەندی یەکەمدا ناوبراون، ئەنجامدرا، حوکمەکانی ئەم ڕێککەوتننامەیە پیادە دەکرێت بەسەر نوێنەرانی دەسەڵاتی دەوڵەت و ئەو تاقەکەسانەی کە بە سیفەتی کارکردەی ئەسڵی یان هاوپشک ڕا دەبن بە بەشداریکردن لە ئەنجامدانی هەر تاوانێک لەم تاوانانە یان بە دنەو تیخ تیخەدانی ڕاستەوخۆی کەسانی دیکە لەسەر ئەنجامدانی یا خود ئەوانەی بۆ ئەنجامدانی پیلان دەگێڕن بە چاوپۆشین لە پلەی جێبەجێکردن و لەسەر نوێنەرانی دەسەڵاتی دەوڵەت، ئەوانەی بۆ ئەنجامدانی تاوانەکان، شلدەکەن.

بەندی سێهەم

دەوڵەتانی لایەن لەم ڕێککەوتننامەیەدا پەیماندەدەن کە هەموو تەگبیرێکی نێوخۆیی یاسایی و غەیرەز یاسایی پێویستبکەن بۆ ئەوەی وابکرێت بەپێی یاسای نێودەوڵەتی کەسانی ئاماژەبۆکراو لە بەندی دووهەمی ئەم ڕێککەوتننامەیە تەسلیم بکرێنەوە.

بەندی چوارەم

دەوڵەتانی لایەن لەم ڕێککەوتننامەیەدا هەر یەکێک و

بە پێی چەند ڕێورەسمێکی دەستووری پەیماندەدەن بەکردنەوەی چەند تەگبیرێکی یاسایی یان غەیرەز یاسایی کە پێویست بێت بۆ زامنکردنی پیادەنەبوونی بەسەرچوون یا هەر تاوانێکی دیکە بەسەر تاوانەکانی ئاماژەبۆکراو لە هەردوو بەندی یەکەم و دووەمی ئەم ڕێککەوتننامەیە چ لە رووی راوەدوونانەوە یا لە رووی سزادانەوە و بۆ زامنکردنی پووچەڵکردنەوەی، ئەگەر هەبوو.

بەندی پێنجەم

ئەم ڕێککەوتننامەیە هەتا 31 ی کانونی یەکەم 1969، بۆ واژووکردنی هەر دەوڵەتێکی ئەندام لە نەتەوە یەکگرتووەکان کراوەیە، یاخود بۆ ئەندامانی هەر ئاژانسێک لە ئاژانسە پسپۆڕەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان یان بۆ ئاژانسی نێودەوڵەتی وزەی ئەتۆمی و هەر دەوڵەتێک لە دەوڵەتانی ئەندام لە پێڕەوی بنەڕەتی دادگای دادی نێودەوڵەتی و هەر دەوڵەتێکی تر کە کۆمەڵەی گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان بانگهێشتی کردبێت کە ببێتە لایەنێک لەم ڕێککەوتننامەیەدا.

بەندی شەشەم

ئەم ڕێککەوتننامەیە بڕوایی پێدەدرێت و دەقەکانی بڕوایی پێدان بە ئەمینداری گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان دەسپێردرێت.

بەندی حەوتەم

ئەم ڕێککەوتننامەیە بۆ هاتنەڕیزی هەر دەوڵەتێک لەو دەوڵەتانەی لە بەندی پێنجەمدا ئاماژە بۆ کراو، ڤالایە و دەقەکانی هاتنە ڕیز بە ئەمینداری گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان دەسپێردرێت.

بەندی هەشتەم

(1) ئەم ڕێککەوتننامەیە لە نۆهەتەمین ڕۆژی دوای بەرواری سپاردنی دەقی دەیەم لە دەقەکانی بڕوایی پێدان یا هاتنە ریز بە ئەمینداری گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان، کاری پێدەکرێت.

(2) ئەم ڕێککەوتننامەیە بە گوێرەی هەر یەک لەم دەوڵەتانەی کە بڕوایی پێدەدا یا دەچێتە ریزیەوە پاش سپاردنی دەیەمین دەقی بڕوایی پێدان یا چوونە ڕیز لە نۆهەتەمین ڕۆژی کە دوای بەرواری بڕوایی دانی دەوڵەتەکە یا چوونە ڕیزی بۆ ڕێککەوتننامەکە، کاریپێدەکرێت.

بەندی نۆیەم

(1)هەر لایەنێکی ڕێککەوتوو بۆی هەیە لە هەچ کاتێکدا دوای تێپەڕبوونی دەساڵ بەسەر کارکردنی ئەم ڕێککەوتننامەیە داوای بژاردەکردنی پێشکێش بکا و داوایەکە بە ڕاگەیاندنێکی نووسراو دەبێت کە ڕووبەڕووی ئەمینداری گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان دەکرێتەوە.

(2) کۆمەڵەی گشتی ئەو هەنگاوانە یەکلایی دەکاتەوە کە

ڕەنگە لە بابەتی وەک ئەم داوایە پێویست بە هاوێژتنیان بکات.

بەندی دەیەم:

(1) ئەم ڕێککەوتننامەیە بە ئەمینداری گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان دەسپێررێت.

(2) ئەمینداری گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان رادەبێت بە ناردنی وێنەی بڕواپێدراو لەم ڕێککەوتننامەیە بۆ هەموو دەوڵەتانی ئاماژە بۆکراو لە بەندی پێنجەم.

(3) ئەمینداری گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان هەڵدەستێ بە ئاگادارکردنەوەی هەموو دەوڵەتانی ئاماژە بۆکراو لە بەندی پێنجەم، بەوانەی خوارەوە:

(أ) واژووەکانی سەر ئەم ڕێککەوتننامەیە و دەقەکانی بڕوادان و چوونە ڕیز بە پێی بەندەکانی پێنجەم و شەشەم و حەوتەم.

(ب) بەرواری کارکردنی ئەم ڕێککەوتننامەیە بە پێی بەندی هەشتەم.

(ج) نامە هاتووەکان بە پێی بەندی نۆیەم.

بەندی یازدەهەم

ئەم ڕێککەوتننامەیە کە لە بەڵگە و هێزدا دەقە ئیسپانی و ئینگلیزی و ڕووسی و چینی و فەرەنسییەکەی یەکسانن، بەرواری 26 ی تشرینی دووەمی 1968 بەخۆیەوە هەڵدەگرێت.

بنەماکانی ئالیکاری نێودەوڵەتی لەبەدواداچوون و گرتن و تەسلیمکردنەوە و سزادانی کەسانی تاوانبار بە ئەنجامدانی تاوانەکانی جەنگ و تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتی

بە بڕیاری کۆمەڵەی گشتی 3074 (د – 28) کە لە 3 ی کانونی یەکەمی 1973 دا دەرچووە.

کۆمەڵەی گشتی :

کە ئاماژە دەکا بۆ بڕیاری خۆی 2583 (د24-) کە لە 15 ی کانونی یەکەمی 1969 دا دەرچووە بە بڕیاری خۆی 2712 (د25-) کە لە 15ی کانونی یەکەمی 1970 دا دەرچووە و بڕیاری خۆی 2840 (د26-) کە لە 18 ی کانونی یەکەمی 1971 دا دەرچووە و بڕیاری خۆی 3020 (د- 27) کە لە 18 ی کانونی یەکەمی 1972 دا دەرچووە.

کە ڕەچاویش دەکات هەبوونی پێویستییەکی تایبەت بۆ ئیجرائات وەرگرتن لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی لەپێناو

دابینکردنی ڕاوەدوونان و سزادانی کەسانی تاوانبار بە ئەنجامدانی تاوانەکانی جەنگ و تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتی.

کە تەماشایشی کردووە لە پرۆژەی بنەماکانی ئالیکاری نێودەوڵەتی لە بەدواداچوون و گرتن و تەسلیمکردنەوە و سزادانی کەسانی تاوانبار بە ئەنجامدانی تاوانەکانی جەنگ و تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتی.

ڕایدەگەیەنێ کە نەتەوە یەکگرتوەکان بە پێی ئەو بنەما و مەبەستانەی کە لە بڕوانامەکەدا دیاری کراون و پەیوەستن بە پشتگیریکردنی ئالیکاری نێوان دەوڵەتان و پاراستنی ئاشتی و ئاسایشی نێودەوڵەتی ئەو بنەمایانەی خوارەوە بۆ هاریکاری نێودەوڵەتی لە بەدوادا چوون و گرتن و تەسلیمکردنەوە و سزادانی کەسانی تاوانبار بە ئەنجامدانی تاوانەکانی جەنگ و تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتی ڕادەگەیێنێ :

(1) تاوانەکانی جەنگ و تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتی لە هەر کوێیەکدا ئەنجامدرابن، جێگای لێکۆڵینەوەیە و، ئەو کەسانەی کە بەڵگەی ئەوەیان لەسەر هەیە کە تاوانە ناوبراوەکانیان ئەنجامدابێت، جێگای بەدواداچوون و وەستاندن (توقیف) و دادگایی کردنن، و ئەگەر تاوانبار دەرچوون، سزادەدرێن.

(2) هەر دەوڵەتێک مافي دادگاییکردنی هاووڵاتیانی

خۆی هەیە بە هۆی تاوانەکانی شەڕ و تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتی.

(3) دەوڵەتان دوو لایەنە و چەند لایەنە ئالیکاری لەگەڵ یەکتردا دەکەن لە پێناوی وەستاندنی تاوانەکانی شەڕ و تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتی و روونەدانی و لەسەرهەردوو ئاستی نێوخۆیی و نێودەوڵەتی، چەند تەگبیرێکی پێویست بۆ ئەم مەبەستە دەکەن.

(4) دەوڵەتان یارمەتی یەکتر دەدەن لە بەدواداچوون و گرتن و دادگایی کردنی ئەوانەی گومانیان لێدەکرێت کە بابەتی وەک ئەم تاوانەیان ئەنجامدابێت و سزادانیان ئەگەر تاوانبار دەرچوون.

(5) ئەو کەسانەی کە بەڵگەی ئەوەیان لەسەرە کە تاوانەکانی شەڕ و تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتییان ئەنجامدابێت، دەدرێنە دادگا و سزا دەدرێن، ئەگەر تاوانکار دەرچوون، ئەمەش وەک بنەمایەکی گشتی لەو وڵاتانەی کە تاوانەکانیان تێدا ئەنجامداوە و لەم بارەیەوە دەوڵەتان لەهەرچییەکی کە پەیوەندی بەتەسلیمکردنی ئەو کەسانەوە هەبێت ئالیکاری یەکتر دەکەن.

(6) دەوڵەتان هاوکاری یەکتر دەکەن لەکۆکردنەوەی ئەو بەڵگە و زانیارییانەی کە بۆیان هەیە یارمەتی رەپێشکردنی کەسانی لە بڕگەی (5) ی سەرەوە ئاماژە بۆ کراو بدات بۆ دادگایی کردن و ئەو زانیارییانە ئالوگۆڕییان

پێدەکرێت.

(7) بەپێی حوکمەکانی بەندی (1) لە جاڕنامەی پەنابەریی ئیقلیمی کە لە 14 ی کانونی 1967 دا دەرچووە، نابێت دەوڵەتان پەنای هیچ کەسێک بدەن کە گومانی تەواوی لێدەکرێت بە ئەنجامدانی تاوانی دژی ئاشتی یا تاوانی جەنگ یاخود تاوانی دژ بە مرۆڤایەتی.

(8) دەوڵەتان هیچ تەگبیرێکی یاسایی (تشریعی) و غەیرەز یاسایی ناکەن کە لەوانەیە کارتێکردنێکی سلبی بەسەر ئەو ئیلتزامە نێودەوڵەتییەوە تێدابێت بە ئەستۆیانەوە گرتووە، لەوەی پەیوەنددارە بە بەدواداچوون و گرتن و تەسلیمکردنەوە و سزادانی کەسانی تاوانکار بە تاونەکانی جەنگ و تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتی.

(9) کاتێک دەوڵەتان هاوکاری یەکتر دەکەن لە پێناوی بەدواداچوون و گرتن و تەسلیمکردنەوەی ئەو کەسانەی کە بەڵگەی ئەوەیان لە دژدا هەیە کە تاوانەکانی جەنگ و تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتییان ئەنجامدابێت و سزادانیان ئەگەر تاوانبار دەرچوون، بەپێی حوکمەکانی بڕوانامەی نەتەوەیەکگرتووەکان و جاڕی بنەماکانی یاسایی نێودەوڵەتی پەیوەستدار بە پەیوەندییەکانی دۆستایەتی و ئالیکاری نێوان دەوڵەتان، بەپێی بڕوانامەی نەتەوە یەکگرتووەکان هەڵسوکەوت دەکەن.

نموونەی ناوی ئەو گوند و ناوچانەی کە لە ئابی 1988دا و لەماوەی تەنها پێنچ ڕۆژدا وەبەر هێرشی دڕندانەی چەکی کۆکوژی کیمیایی ڕژێم کەوتوون:

ناوی ناوچەو گوندەکان	مێژووی هێرش کردنەکە
(1) وەرمیلی /بەرواری بالا /ئامێدی	25 / 8 / 1988
(2) بابیرێ /بەرواری بالا /ئامێدی	25 / 8 / 1988
(3) کەرەکرە / بەرواری بالا / ئامێدی	25 / 8 / 1988
(4) جەقەلا / بەرواری بالا/ ئامێدی	25 / 8 / 1988
(5) هێسێ/ بەرواری بالا / ئامێدی	25 / 8 / 1988
(6) ئێکمالە /بەرواری بالا / ئامێدی	25 / 8 / 1988
(7) ئاسهێ/ بەرواری بالا / ئامێدی	25 / 8 / 1988
(8) مۆسکا/ بەرواری بالا / ئامێدی	25 / 8 / 1988
(9) تۆشەمبیک / بەرواری بالا / ئامێدی	25 / 8 / 1988
(10) بازێ / بەرواری بالا / ئامێدی	25 / 8 / 1988
(11) مێرگا چیا / بەرواری بالا / ئامێدی	25 / 8 / 1988
(12) کانی بەلاڤ / بەرواری بالا / ئامێدی	25 / 8 / 1988
(13) ئێکمالە / بەرێ گارە/ ئامێدی	25 / 8 / 1988
(14) گیزێ / بەرێ گارە / ئامێدی	25 / 8 / 1988
(15) بەلیتێ / بەرێ گارە / ئامێدی	25 / 8 / 1988
(16) باوەرکا کەڤرێ / بەرێ گارە / ئامێدی	25 / 8 / 1988
(17) گرکا / بەرێ گارە / ئامێدی	25 / 8 / 1988
(18) گۆفلینک / بەرێ گارە / ئامێدی	25 / 8 / 1988
(19) ڕیدینیا / بەرێ گارە / ئامێدی	25 / 8 / 1988
(20) سارکس / بەرێ گارە / ئامێدی	25 / 8 / 1988
(21) زێوکا / بەرێ گارە / ئامێدی	25 / 8 / 1988
(22) شێرانە / بەرێ گارە / ئامێدی	25 / 8 / 1988
(23) سوارێ / بەرواری ژێری / ئامێدی	25 / 8 / 1988
(24) سپیندارێ / بەرواری ژێری / ئامێدی	25 / 8 / 1988
(25) کانیا باسکا / ئامێدی	25 / 8 / 1988
(26) ناڤوکی / ئامێدی	25 / 8 / 1988
(27) بێمنا نش / ئامێدی	25 / 8 / 1988
(28) برێسە / ئاکرێ	25 / 8 / 1988
(29) جەزگیرا / ئاکرێ	25 / 8 / 1988
(30) جەم جالی / ئاکرێ	25 / 8 / 1988
(31) جەم شرتی / ئاکرێ	25 / 8 / 1988
(32) جەم ڕەبەتکێ / ئاکرێ	25 / 8 / 1988
(33) مێروکێ / ئاکرێ	25 / 8 / 1988
(34) بلمبا س / ئاکرێ	25 / 8 / 1988
(35) تویکا / زاخۆ	25 / 8 / 1988
(36) بەلیجان / زاخۆ	25 / 8 / 1988
(37) زرهەوا / زاخۆ	25 / 8 / 1988
(38) بورجین / دهۆک	25 / 8 / 1988
(39) دەکەلاشێن /دهۆک	25 / 8 / 1988
(40) زیناڤا / دهۆک	25 / 8 / 1988

(41) دەبانکی / دهۆک	1988 /8 /25
(42) ناوچەی بەڕۆژ / بارزان / هەولێر	1988 /8 / 25
(43) ناوچەی مزووری باڵا / هەولێر	1988 /8 /25
(44) هیران و نازەنین / شەقڵاوە / هەولێر	1988 /8 /25
(45) خەتێ /ڕەواندوز	1988 /8 /25
(46) وەرتێ/ رواندوز	1988 /8 /25
(47) ناوچەی ڕۆشین / مزووری / هەولێر	1988 /8 /27
(48) سەرێ ئامێدی / ئامێدی	1988/8/26
(49) سبێر / ئامێدی	1988/8/26
(50) سینا / ئامێدی	1988/8/26
(51) نێروە / ئامێدی	1988/8/26
(52) خەرکول / ئامێدی	1988/8/26
(53) کۆجەرەزگاخراب/ئامێدی	1988/8/26
(54) زێوە/ ئامێدی	1988/8/26
(55) بەجی / ئامێدی	1988/8/26
(56) کانی/ ئامێدی	1988/8/26
(57) دەرکەنی / ئامێدی	1988/8/26
(58) سێری / ئامێدی	1988/8/26
(59) سکێرێ/ ئامێدی	1988/8 /26
(60) سەرکەل /ئامێدی	1988/8/26
(61) میرستەک/ئامێدی	1988/8/26
(62) دەوروبەری ئامێدی	1988/8/26
(63) چیا ڕەشک /ئامێدی	1988/8/26
(64) شیفتی /نێروە و رێکان	1988/8/28
(65) هێتوت / نێروە و رێکان	1988/8/28
(66) کانیا بنیک / نێروە و رێکان	1988/8/28

(67) باشی / نێروە و رێکان	1988/8/28
(68) سەرنێ / نێروە و رێکان	1988/8/28
(69) ئارە / نێروە و رێکان	1988/8/28
(70) کەرو / نێروە و رێکان	1988/8/28
(71) باوانکی/ نێروە و رێکان	1988/8/28
(72) زێوە/ نێروە و رێکان	1988/8/28
(73) گەلی کوتکی/ نێروە و رێکان	1988/8/28
(74) بازی / بەرواری باڵا	1988/8/29
(75) بانکا/ بەرواری باڵا	1988/8/29

بڕیارەکانی مەجلسی قیادەی سەورە و دامودەزگاکانی تر

چەند بڕیارێکی سەرانی ڕژێم و دامودەزگا ئەمنییەکانی، کە بە مەبەستی ئیبادەکردنی کورد دەرچوون و جێبەجێ کراون و لەژێر پەردەی ئەستووری ئەو بڕیارانەشەوە، قەتڵ و عامی زۆر دژوارتر و بەرفرەتر لەوەی کە ناوەڕۆکی بڕیارەکان داویەتی، ئەنجامدراوە.. هەر بۆ نموونە بڕیاری ژمارە (1203) کە لە 1983/11/15 دەرچوە؛ هەر لە دیوە دەرەوە و ئاشکراکەیدا زوڵم و ستەمی زۆری تێدایە، تەنها (فیرار و موتەخەلیفي) گرتۆتەوە، بەڵام دیوی ئەو دیوی بڕیارەکە شتێکی دیکە دەڵێ و لە ژێر پەردەی ئەو بڕیارە، بە سەدان و هەزاران لاوی کورد کەوتنە بەر دەسڕێژی گوللە و پەتی قەنارە. زۆربەی ئەو بڕیارانە ڕاستەوخۆ پەیوەندیان بە ناوەڕۆکی باسەکەوە هەیە.

بڕیار

ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش لە دانیشتنێکدا لە ڕۆژی 1987/3/29 بڕیاری ئەمەی خوارەوەی دا:

یەکەم: ڕەفیق (عەلی حەسەن ئەلمەجید)، ئەندامی سەرکردایەتی هەرێمایەتی پارتی بەعسی عەرەبی ئیشتراکی، نوێنەرایەتی سەرکردایەتی هەرێمایەتی حیزب و ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش دەکا بۆ جێبەجێکردنی سیاسەتەکەیان لە تەواوی ناوچەی باکووردا کە ناوچەی کوردستان بۆ ئۆتۆنۆمیش دەگرێتەوە، بەمەبەستی پاراستنی ئاسایش و نیزام دەستەبەرکردنی ئارامی تێیداو پیادەکردنی یاسای ئۆتۆنۆمی لە ناوچەکەدا .

دووەم: ڕەفیق ئەندامی سەرکردایەتی هەرێمایەتی، بۆ جێبەجێکردنی ئامانجەکانی ئەو بڕیارە دەسەڵاتی بڕیاردانی مولزەمی هەیە بۆ هەموو دامودەزگا مەدەنی و سەربازیی و ئەمنییەکانی دەوڵەت، بەتایبەتی ئەو دەسەڵاتانەی کە بە ئەنجوومەنی ئەمنی قەومی و لێژنەی کاروبارەکانی باکوور سپێردراوە .

سێهەم: ئەو لایەنانەی خوارەوە لە تەواوی ناوچەی باکوور، بە ڕەفیق ئەندامی سەرکردایەتی هەرێمایەتی دەبەسترێنەوە و ئیلتیزام بەو بڕیار و ڕێنماییانە دەکەن کە لێیەوە دەردەچن، کە بەپێی ئەو بڕیارە پێویستە جێ

به جێ بکرێن:

(1) ئەنجومەنـی ڕاپەڕاندنـی ناوچەی کوردسـتان – ئۆتۆنۆمی .

(2) پارێـزگاری پارێـزگاکان و سـەرۆکی یەکـە ئیدارییەکانی سەر بە وەزارەتی حوکمی ناوخۆ یی .

(3) دامودەزگاکانـی موخابـەرات و هێزەکانـی ئەمنی نێوخۆ و ئیستخباراتی سەربازیی.

چـوارەم: سـەرکردایەتییە سـەربازییەکانی ناوچەکە ئیلتـزام بـە فەرمانـی ڕەفیـق ئەندامـی سـەرکردایەتی هەرێمایەتییەوە دەکەن لە هەر شتێکی کە دەیڵێت (یەکەم، لەم بڕیارە).

پێنجەم: ئـەم بڕیارە لەبـەرواری دەرچوونییەوە کاری پێدەکرێـت، و تا پـێ ڕاگەیاندنێکی دیکـەو کارکردن بەو حوکمە یاسـاییانەی کـە لەگەڵ حوکمەکانی ئـەم بڕیارە ناکۆکن، دەوەستێ.

سەدام حسێن

سەرۆکی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش

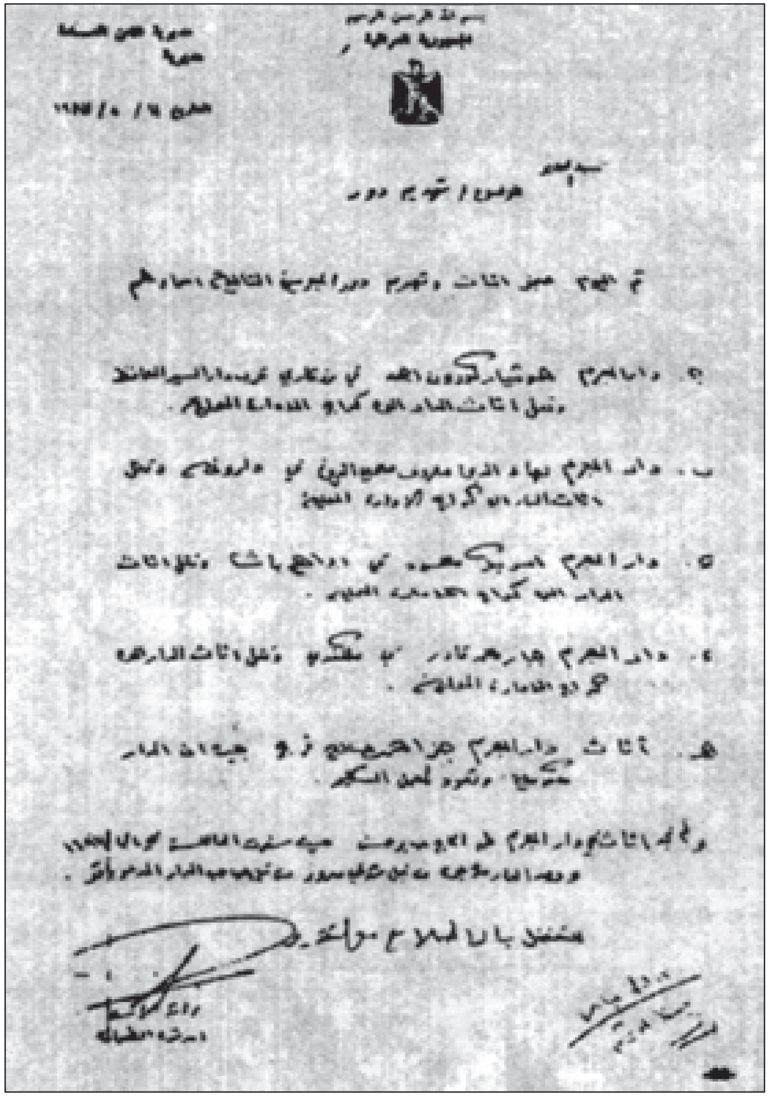

بەڕێوەبەرایەتی ئەمنی گشتی

بەروار : 1987/5/11

بابەت :**ڕووخاندنی خانوو**

ئەمڕۆ حیجزی کەلوپەل و ڕووخاندنی خانووی ئەو تاوانبارانەی کەناویان دێت، کرا:

(أ) خانووی تاوانبار هۆشیار گۆرون ئەحمەد لە رزگاری نزیک ماڵی بەرێز پارێزگارو کەلوپەلی ماڵەکە بۆ گەراجی ئیدارەی ناوخۆیی، گوێزرایەوە.

(ب) خانووی تاوانبار (بەهائەددین مەعروف محیەددین)، لە دارۆغا و کەلوپەلی خانووەکە بۆگەراجی ئیدارەی ناوخۆیی، گوێزرایەوە .

(ج) خانووی تاوانبار(ئەبوبەکر مەحمود) لە ئیبراهیم پاشا کەل و پەلی خانووەکە بۆ گەراجی ئیدارەی ناوخۆیی، گوێزرایەوە .

(د) خانووی تاوانبار(جەبار محەمەد قادر) لەمەڵکەندی، کەلوپەلی خانووەکەی بۆ گەراجی ئیدارەی ناوخۆیی گوائێزرایەوە.

(ه) کەلوپەلی خانووی تاوانبار (جەزا محەمەد سالح فەرەج)، خانووەکە موڵکی دەوڵەتە و بۆکارگەی جگەرە دەگەڕێتەوە.

کەل و پەلێکیشمان لەماڵی تاوانبار تەها حاجی حەسەن نەبی، بەوەی کەخانەوادەکەی لە 1987/4/4دا تەسفیرکراون و خانووەکە لەلایەن پۆلیسێکی هاتوچۆوە بەکرێ گیرابوو، لەلایەن خاوەنی خانوو ناوبراو بە باقر.

بفەرموون بۆ ئاگاداریتان لەگەڵ ڕێزدا

رائیدی ئەمن

رئاسة الجمهورية
السكرتير
مديرية الأمن العامة

سەرۆکایەتی کۆمار
سکرتێر
بەڕێوەبەرایەتی ئەمنی گشتی
بۆ/ ئەمنی هەولێر /ش1
ژمارە : 3360
بابەت/زانیاری
بەروار:1988/6/3

بەپێی بروسکەی ژمارە 1345 لە 1988/6/2 ئەفسەری ئەمنی کۆیە ئەمەی خوارەوەی پێراگەیاندین:

تاوانبار عائیشە لەلایەن ئەمنی هەولێرەوە دەسگیرکرا کە دەکا دایکی تاوانبار محەمەد حەلاق، ئامیر مەفرەزەی حیزبی شیوعی بەکرێ گیراو لە کەرتی کۆیەدا، زانیاری بەردەست لەلامان، لەسەری، ڕۆڵێکی بەرچاوی لە چالاکی حیزبی بەکرێ گیراودا هەیە لەناوچەکەداو بە بەردەوامی دێتە ناوچەی سماقولی و ئەڵقەی پێک بەستنەوەیە لەنێوان زومرەی تێکدان و ڕەگەزی هاوکار لەگەڵیاندا لەنێو خۆ ولەنێوان ئەو پارێزگایانەی کەدێت: (هەولێر، سلێمانی، بەغدا) دێت و دەچێت، پارە کۆدەکاتەوە بەتایبەتی لەرفێنراوەکان بەوەی کە برێکی دیاریکراو لە کەسوکاریان وەردەگرێت لەبەرامبەر بەرەڵاکردنیاندا؛ بۆزانیاریتان تکایە لەگەڵ ڕێزدا .

نەقیبی ئەمن
بەڕێوەبەری ئەمنی قەزا

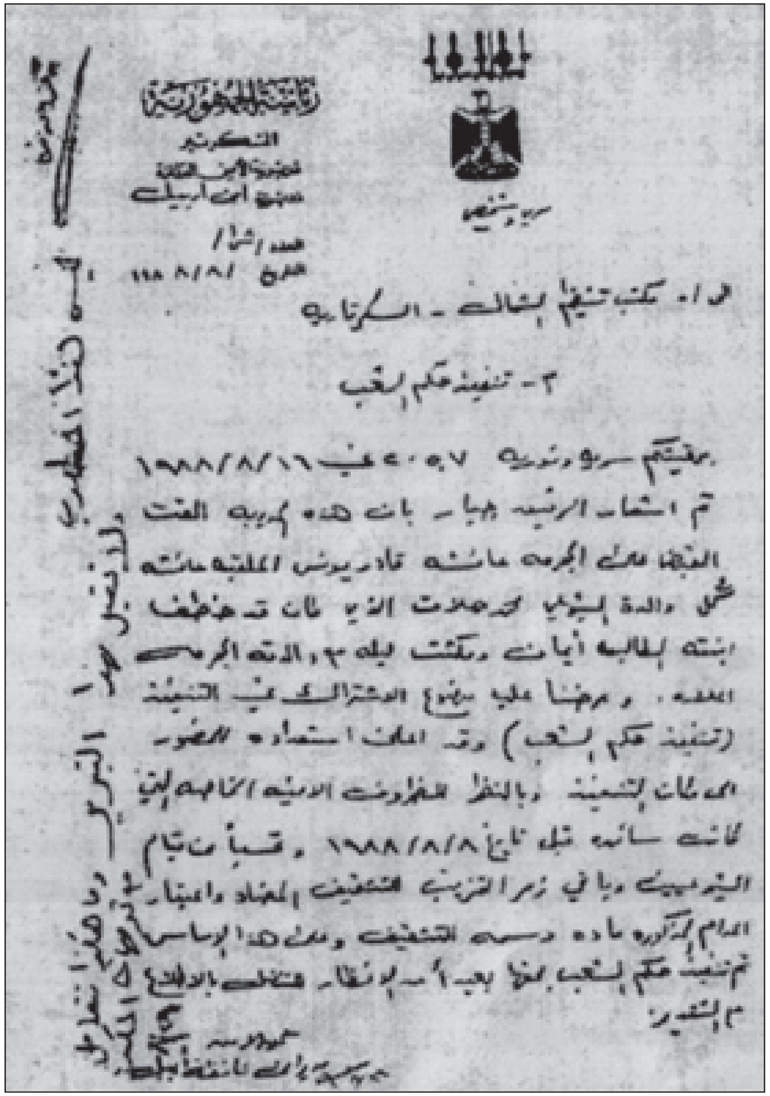

رئاسة الجمهورية
السكرتير
مديرية الأمن العامة
مديرية أمن أربيل

سري وشخصي

العدد / ش1 / ب
التاريخ ١٩٨٨/٨/١

إلى / مكتب تنظيم الشمال - السكرتارية

م/ تنفيذ حكم الشعب

برقيتكم سرية وشخصية ٢٠٥٧ في ١٩٨٨/٨/١٦
تم اشعار الرفيق جبار بأن هذه مديرية القت
القبض على المجرمة عائشة قادر يونس الملقبة عائشة
گولي والدة الشيوعي محمد حلاق الذي كان قد خطف
ابنته الطالبة ايمان وتمكنت بلده ... والدته المجرمة
... ونظرا لعدم ... الاشتراك في التنفيذ
(تنفيذ حكم الشعب) وقد ابدت استعدادها للحضور
... للتنفيذ وبالنظر للظروف الأمنية الخاصة التي
كانت سائدة قبل تاريخ ١٩٨٨/٨/٨ وقسماً من ... تأمر
الشيوعيين ... التنفيذ ...
... التنفيذ وعلى هذا الأساس
تم تنفيذ حكم الشعب ... للاطلاع
مع التقدير

بەڕێوەبەرایەتی ئەمنی گشتی
بەڕێوەبەرایەتی ئەمنی هەولێر
ژمارە: ش1 /ب/1988/8/1

بۆ/نووسینگەی ڕێکخستنی باکوور –سکرتاریەت
بابەت /جێبەجێکردنی حوکمی گەل

بروسکەتان خێراو نهێنی 2057 لە 1988/8/16، ئاگاداری رەفیق جەبار کرایەوە کە ئەم بەڕێوەبەرێتییە تاوانکار عائیشە قادر یونس، نازناو بە عائیشە گوڵی دایکی شیوعی (محمد حلاق)ی دەستگیر کرد کەکچەکەی قوتابی (ئیمان)ی ڕفاندبوو و شەوێک لەلای دایکی تاوانباری ئەوەی سەرەوە، مابووەوە، مەسەلەی بەشداریکردن لە جێبەجێکردن (جێبەجێکردنی حوکمی گەل) مان بۆ خستەروو و ئامادەیی خۆی بۆهاتن بۆشوێنی جێ بەجێ کردن نیشاندا، و لەبەر ئەو زروفە ئەمنییە تایبەتییەی کەپێش بەرواری 1988/8/8هەبوو و وەک ئاگادارییەک لەهەستانی شیوعییەکان و ئەوانی تر لە زومرەی تێکدان بە چەواشەکردن و بەوەی کە لە سێدارەدانکردنی ناوبراو بابەتێکی چەورە بۆ چەواشە، لەسەر ئەم بناغەیە حوکمی گەلی بەسەردا جێبەجێکرا بەنهێنی، بفەرموون بۆ ئاگاداریتان لەگەڵ ڕێزدا .

عەمیدی ئەمن
بەڕێوەبەری ئەمنی پارێزگای هەولێر

رئاسة الجمهورية
السكرتير
مديرية الأمن العامة
مديرية أمن محافظة اربيل

سري وشخصي

العدد / ش. س/ 15101
التاريخ / 10/ 1989م
22
ربيع 1 / 1410 هـ

الى / مستشفى اربيل التعليمي
م / ارسال جثث مخربين

نرسل اليكم جثث المخربين المدرجة اسمائهما ادناه .. نرجو استلامهما وتسليم شهادات وفاتهم والاشعار الى مديرية بلدية اربيل لغرض دفنهما واعلامنا رجاء ..

عقيد الأمن
مدير أمن محافظة اربيل
22 / 10 / 1989

الأسماء
1. قانع ابراهيم احمد محي الدين
2. علي اسماعيل بيرداود

سەرۆكایەتی كۆمار
سكرتێر
بەڕێوەبەرایەتی ئەمنی گشتی
بەڕێوەبەرایەتی ئەمنی هەولێر
ژمارە / ش. س/15101
بەروار : 22/10/ 1989
نهێنی و شەخسیی
بۆ/نەخۆشخانەی هەولێری فێركردن
بابەت /ناردنی تەرمی تێكدەران (مخربين)

تەرمی دوو تێكدەر، كە ناوەكانیان لەخوارەوەدا هاتووە، بۆتان دەنێرین، تكایە وەریان بگرن و شەهادەی مردنیان بۆڕێك بخەن و ئاگاداری بەڕێوەبەرایەتی شارەوانی هەولێر بكەن بۆمەبەستی ناشتنیان و ئاگاداركردنەوەمان، تكایە ......

عەقیدی ئەمن
بەڕێوەبەری ئەمنی پارێزگای هەولێر

ناوەكان
(1) **قانع ابراهيم احمد محى الدين.**
(2) **على اسماعيل پيرداود.**

قرارات مجلس قيادة الثورة

رقم ١٣٩١

[illegible]

صدام حسين
رئيس مجلس قيادة الثورة

الوقائع العراقية – ... ١٠٤٨ ١٩٨١/١١/٢

بڕیار

ژمارەی بڕیار :114

بەروار : 1990/2/28

بەپێـی حوكمەكانی بڕگـە(ء) لەبەندی چـل و دووەمین لەدەســتوور، ئەنجومەنی سەركردایەتی شۆڕش، بڕیاری ئەمەی خوارەوەی دا:

یەكــەم : دەســت بەســەرداگرتنی ئــەو خانووانــەی كە لەخوارەوە ژمارە و خاوەندارێتییان دیاریكراوە و بەناوی وەزارەتی داراییەوە تۆمار بكرێت .

زنجیرە	ناو	شوێنی خانووەكە
1	علی حیدر عزیز	لەكەرتی 4 پارێزگای هەولێر
2	احمد عزیز رسول	لەكەرتی 4 پارێزگای هەولێر
3	هاشم سەید سەعید	182/ م كەرتی 3 پارێزگای هەولێر
4	فتاح قادر	135/م كەرتی 5 پارێزگای هەولێر
5	سلیمان عبدالله الیاس	24 كەرتی 5 پارێزگای هەولێر

دووەم: وەزیرە پسـپۆڕەكان و لایەنە پەیوەندیدارەكان حوكمەكانی ئەم بڕیارە جێ بەجێ دەكەن.

سەدام حسێن

سەرۆكی ئەنجوومەنی سەركردایەتی شۆڕش

الجمهورية العراقية
وزارة الداخلية
مديرية الأمن العامة
مديرية امن الجانب الصغير
السياسية

سري وشخصي وعاجل

العدد / ش٣ / ٦٦
التاريخ / ٨ / ١٩٨٥

الى / مديرية امن التأميم - ش٣
م/ ازدياد هجرة الاكراد الى مدينة كركوك

المخابرات الاخيرة كتابكم ٣٦٧٩ في ١٩٨٥/٧/٣٠
وبرقيتكم التأكيدية ٣٨٨٦ في ١٩٨٥/٨/١٠

[illegible]

مدير امن الجانب الصغير

کۆماری عێراق

وەزارەتی ناوخۆ نهێنی و تایبەتی و خێرا

ژمارە/ش3/ 66

بەروار 1985/8

بەڕێوەبەرایەتی ئەمنی عامە

بەڕێوەبەراتی ئەمنی (الجانب الصغیر)ی سیاسی

بۆ: بەڕێوەبەرایەتی ئاسایشی تەئمیم - ش-3

بابەت/ زیادکردنی هیجرەتی کوردەکان بۆ شاری کەرکووک.

ئەو موخابەرانەی کەدوامینی؛ کیتابتان 3679 لە 1985/7/30 و بروسکەی تەئکیدکردنەوەتان 3886 لە 1985/8/10 بوو.

(1) ا- سەبارەت بەبڕگەی (1) لەکتابتان 2382لە 1985/5/9 حاڵەتی یەکخستن لەگەڵ سەرکردایەتی فیرقە حزبییەکان و رێکخراوەکان لەو لایەنەدا بەئاکام گەیشتووە و تائێستاش هەر لە بەدواداچوون داین و لەوەی لەپاشدا لەلامان ئیسپات دەبێ لەناوەکان، ئاگادارتان دەکەینەوە.

ب- هەبوونی چەند خێزانێک کە لەناوچەکەدا نیشتەجێ بوون لەوانەی کەیەکێکیان پەیوەندیان بەلایەنی "مخرب"ەکانەوە کردبوو وگەڕایەوە ڕیزی نیشتیمانی و ئەوان لەبنەڕەتدا نیشتەجێی پارێزگان و لەگەڵ ئەوەدا، لیستێک بەناوەکانیان

دەنێرین بۆئەوەی ئاگادارمان بکەنەوە کە ئاخۆ بڕیارەکە دەیانگرێتەوە یان نەء، بۆ کردنی ئەوەی کەپێویستە بیکەین.

(2) برگەی (2) لەکتابی سەرەوەتان، ئاگاداری ئەنجوومەنەکانی گەل و موختارەکان کرایەوە بۆ ئەوەی لەم ڕووەوە ئەوەی پێویستە بیکەن .

(3) گشت موختارەکان ئاگادار کرانەوە کە (ئاگاداری خەڵکەکە بکەنەوە کە خانوو، یان ژوور لە خانووەکانیان بەهیچ کەسێک بەکرێ نەدەن ئەگەر ڕەزامەندی نیشتەجێ بوون لەپارێزگا)ی لەلایەنە تایبەتمەندەکانەوە لەلانەبێت و تائێستاش هەر لە بەدواداچوونی ئەو برگەیەدابن.

(4) ئەوەی پێویستە کرا سەبارەت بەنووسینگەی دەڵاڵەکان و بەڵێنی دەسخەتییان لێوەرگیراوە کەهیچ مامەڵەیەکی کڕین و فرۆشتن نەکەن بە ڕەزامەندی لایەنەکانی ئەمنی نەبێت .

(5) دە خێزان کە لە نێو پارێزگادا نیشتەجێ بوون و یەک لە ئەندامەکانیان لەگەڵ زومرەی تەخریب دابوون، ڕاگوێزران، ولیستێک نێردرا ناوی ئەو خێزانانە و ژمارەی ئەندامەکانی تێدایە ....

(ئەوەی تر کەمابووەوە، چەند وشەیەکی بەراییان دیار نەبوو ورەش کرابووەوە بۆیە نەمانتوانی بیکەینە کوردی).

بەڕێوەبەری ئەمنی

الجانب الصغير

بسم الله الرحمن الرحيم

مجلس
قيادة الثورة

رقم القرار / ١٢٠٢
تاريخ القرار / ١٩٨٢/١١/٥

قرار

استنادا الى أحكام الفقرة (أ) من المادة الثانية والاربعين من الدستور المؤقت
رر مجلس قيادة الثورة بجلسته المنعقدة بتاريخ ١٩٨٢/١١/٥ ما يلي : ـ

ولا ـ يعدل نص الفقرة (١) من قرار مجلس قيادة الثورة المرقم (٩٨٦) في ٢١/٧/١٩٨١ ويقرأ على الوجه الآتي : ـ

١ ـ تمنع المحاكم ودوائر الشرطة من سماع أية دعوى ضد المفارز المكلفة بتعقيب الهاربين والمتخلفين عن اداء الخدمة العسكرية في حالة اضطرار ذه المفارز الى استعمال القوة بهدف القاء القبض على الهاربين والمتخلفين اذا ترتب على ذلك وقوع اضرار مادية أو اصابات بدنية ولو نتج عنها موت المصاب .

نيا ـ تلغى جميع القضايا القائمة ضد عناصر المفارز المشمولة بأحكام هذا القرار وتوقف الاجراءات القانونية المتخذة بحقهم بصورة نهائية .

لثا ـ يتولى الوزراء المختصون تنفيذ هذا القرار .

صدام حسين
رئيس مجلس قيادة الثورة

ژمارەی بڕیار :1203
مێژووی بڕیار :1983/11/5

بڕیار

بەپێی ئەحکامی بڕگەی (ا) لەبەندی چل و دووەمین لە دەستووری کاتی مەجلیسی قیادەی سەورە لە دانیشتنی ڕۆژی 1983/11/15 بڕیاری ئەمەی خوارەوەی دا:

یەکەم : دەقی بڕگەی (1) لەبڕیاری مەجلیسی قیادەی سەورە ژمارە 986 لە 21/ 7/ 1981 دەسکاری دەکرێ و بەم شێوەی خوارەوە دەخوێنرێتەوە :

(1) دادگاکان و دەزگاکانی پۆلیس لە گوێگرتن لەهەر دەعوایەک قەدەغەدەکرێن، لەدژی ئەو مەفرەزانەی کە تاقیب کردنی هەڵاتوو و دواکەوتووەکان لە بەجێ گەیاندنی خزمەتی سەربازیان پێسپێردراوە لە حاڵەتی ناچاربوونی ئەو مەفرەزانە بۆ بەکارهێنانی هێز بە ئامانجی دەسگیرکردنی هەڵاتوو و دواکەوتووەکان، ئەگەر لەئەنجامی ئەوەدا زەرەر و زیانی ماددییان پێکرانی جەستەیی کەوتەوە؛ ئەگەربێتە هۆی مردنی لێدراوەکەش.

دووەم: هەموو ئەو دەعوایانەی کە لە دژی عەناسری ئەو مەفرەزانەی کەئەحکامی ئەو بڕیارە دەیانگرێتەوە؛ تۆمارکراون دادەخرێن و بەیەکجارەکی ئیجرائاتی یاسایی

لەسەریان دەوەستێ.

سێیەم : وەزیرە پەیوەندیدارەکان، جێبەجێکردنی ئەو بڕیارە بە ئەستۆوە دەگرن.

سەدام حسێن
سەرۆکی مەجلیسی قیادەی سەورە

بسم الله الرحمن الرحيم

مجلس
قيادة الثورة

رقم القرار / ٦٦٦
تاريخ القرار / ٧/٥/١٩٨٠

قرار

استنادا الى أحكام الفقرة (آ) من المادة الثانية والاربعين من الدستور المؤقت قرر مجلس قيادة الثورة بجلسته المنعقدة بتاريخ ٧/٥/١٩٨٠ ما يلي : ـ

١ ـ تسقط الجنسية العراقية عن كل عراقي من اصل اجنبي اذا تبين عدم ولائه للوطن والشعب والاهداف القومية والاجتماعية العليا للثورة .

٢ ـ على وزير الداخلية ان يأمر بإبعاد كل من اسقطت عنه الجنسية العراقية بموجب الفقرة (١) ما لم يقتنع بناء على اسباب كافية بأن بقاءه في العراق أمر تستدعيه ضرورة قضائية او قانونية او حفظ حقوق الغير الموثقة رسميا .

٣ ـ يتولى وزير الداخلية تنفيذ هذا القرار .

صدام حسين
رئيس مجلس قيادة الثورة

ژمارەی بڕیار:666

مێژووی بڕیار : 1980/5/7

بڕیار

بەپێی حوکمەکانی بڕگەی (ء) لەبەندی چل و دووهەمین لە دەستووری کاتی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش لە دانیشتنی ڕۆژی 1980/5/7 دا ئەمەی خوارەوەی بڕیاردا :

(1) هەر عێراقییەکی بەبنیات بێگانە ئەگەر نادڵسۆزی بۆ گەل و نیشتیمان و ئامانجە باڵایە نەتەوەیی و کۆمەڵایەتییەکانی شۆڕش دەربکەوێت، ڕەگەزنامە عێراقییەکەی دەکەوێت .

(2) پێویستە وەزیری ناوخۆ فرمان بدا بە دوورخستنەوەی هەموو ئەوانەی بەپێی بڕگەی (1) ڕەگەزنامەی عێراقی لێ داماڵراوە، ئەگەر بەپێی چەند هۆیەکی تێرایی قەناعەتی نەهاتبێ کە مانەوەی لە عێراقدا کارێکە و زەروورەتی دادوەری یان یاسایی یاخود پاراستنی مافە بەڵگەدارەکانی کەسانی تر پێویستی دەکات.

(3) وەزیری ناوخۆ ئەم بڕیارە جێ بەجێ دەکات.

سەدام حسێن

سەرۆکی ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش

ژمارەی بڕیار: 150

مێژووی بڕیار: 1980/1/28

بڕیار

بەپێی حوکمی بڕگەی (ء) لەبەندی چل و دووەمین لەدەستووری کاتی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش، لە دانیشتنێکی ڕۆژی 28/ 1/ 1980دا بڕیاری ئەمەی خوارەوەی دا :

(1) هەر ئافرەتێکی عێراقی شوو بە بیانییەک دەکات، لە خزمەتکردنی لە ئۆفیسە ڕەسمی و نیمچە ڕەسمییەکان و دامەزراوەکانی کەرتی ئیشتراکی، بێ بەش دەکرێت.

(2) لە 19/ 1/ 1980وە کار بەم بڕیارە دەکرێت .

(3) ئەم بڕیارە لە ڕۆژنامەی ڕەسمی بڵاو دەبێتەوە، و وەزیرەکان حوکمەکانی جێ بە جێ دەکەن.

سەدام حسێن

سەرۆکی ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش

ژمارەی بڕیار : 700

بەروار : 1988/8/27

بەپێی ئەحکامی بڕگەی (ء) لەبەندی (42)، لەدەستوور، مەجلیسی قیادەی سەورە، لە دانیشتنی ڕۆژی 1988/8/27 یدا، بڕیاری ئەمەی خوارەوەی دا:

(1) – حوکمی لە سێدارەدان لەلایەن ڕێکخراوی (مونەزەمە)ی حیزبییەوە، پاش دڵنیابوون لە ڕووداوی تاوانی هەڵاتن یا دواکەوتن لە خزمەتی سەربازی، بەهەر هەڵاتوویەک یا دواکەوتوویەک کە دەسگیر دەکرێ یا لە پاش 1988/8/8 بە چاوپۆشین لە چەند جار هەڵاتنەکە و ماوەکەی؛ جێ بەجێ دەکرێت.

ب– هەڵاتوو یان دواکەوتوو کە بە "پەشیمانی" لە هەڵاتندا یان لەپاش 8/8/ 1988 دا گەڕاوەتەوە بۆ یەکە عەسکەرییەکەی، هەوڵدەدات بۆ جێبەجێکردنی پێڕەوو یاساکانی عەسکەری لەسەری .

(2) ئەحکامی بڕیاری مەجلسی قیادەی سەورە ژمارە (10) لە 3/ 1/ 1988 (سێی کانوونی دووەمی هەزارو نۆسەدو هەشتاو هەشت) بەسەر ئە و هەڵاتوو و دواکەوتوانەدا پیادە دەکرێت کە بە پەشیمانی خۆیان تەسلیم کردۆتەوە یان هەتا 8/7/ 1988 دەسگیرکراون.

(3) – ء– حوکمی لە سێدارەدان لەلایەن ڕێکخراوی حیزبییەوە بەسەر هەر ئەندامێکی قیادەی فیرقە لە حیزبی بەعسی عەرەبی ئیشتراکی بەرەو خوارەوە و بە هەر بەرپرسێکی ئەمنی یان لە پۆلیسدا جێ بەجێ دەکرێ کە لەسەری ئیسپات ببێ بەوەی ئاگاداری هەبوونی هەڵاتوو و دواکەوتوو بووە لەخزمەتی سەربازی لەو ناوچەیەی کەلێی بەرپرس بووە و هیچ ئیجرائیێکی لە دژیاندا نەکردووە

یا ئاگاداری سولۆتاتی نەکردۆتەوە لێیان .

ب– بابەتی"بەرپرس" لە ئاستی ئەندامی قیادەی شوعبە بەسەرەوە کەلەسەری ئیسپات دەبێت کە ئاگاداری هەبوونی هەڵاتوو و دواکەوتووان بووە لە خزمەتی عەسکەری و ئیجرائاتی لەسەر وەرنەگرتوون یا ئاگاداری دەسەڵاتە پسپۆڕەکانی نەکردۆتەوە لێیان، دەخرێتە پێش ڕەفیق ئەمین سری هەرێم، سەرۆکی کۆمار بۆ ئەوەی بە شیاوی دەبینێ دەربارەی، بڕیاری لێبدات .

(4) کار بەو بڕیارە دەکرێ لە مێژووی دەرچوونییەوە و لایەنە پەیوەندیدارەکان جێبەجێی دەکەن.

سەدام حسێن

سەرۆکی ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش

بسم الله الرحمن الرحيم

مديرية امن السليمانية
العدد ١٠٠٢
التاريخ ١٥/١/١٩٨٨

الى / مستشفى السليمانية العسكري

م/ تنظيم شهادة وفاة

نرسل اليكم المجرمين المدرجة اسماؤهم ادناه والذين تم اعدامهم بناء على امر المراجع العليا لكونهم من عوائل محذوره امنيا يرجى تنظيم شهادات وفاة لهم واعلامنا .. مع التقدير

عقيد الامن
مدير امن السليمانية

الاسماء

١- محمود احمد عزيز فقي محمد السوراني
٢- حمه طاهر حسن عبد الرحمن السوراني
٣- عبد الله صالح رشيد الكوراني
٤- جمال ابراهيم حسين قادر الكوراني
٥- محمد نجم عزيز محمود الزندي
٦- كاروان حسين عبد الرحمن حسن السوراني
٧- ابوبكر عثمان سعيد فتح الله السوراني
٨- محمد فرج فتاح محمود السوراني
٩- مصطفى حمه شريف شاسوار الكوراني

بەڕێوەبەرایەتی ئەمنی سلێمانی
ژمارە /1002
بەروار / 15/ 1/1988
بۆنەخۆشخانەی سلێمانیی سەربازی
بابەت / ڕێکخستنی شەهادەی مردن

ئەوتاوانبارانەی خوارەوەتان بۆ دەنێرین کەلەسەر فەرمانی دەسەڵاتی باڵاوە لە سێدارەدان کراون، لەبەر ئەوەی لەگوندە (مەحزوورە امنیا)ەکان بوون، تکایە شەهادەی مردنیان بۆ ڕێک بخەن و ئاگادارمان بکەنەوە لەگەڵ ڕێزدا .

عەقیدی ئەمن
بەڕێوەبەری ئەمنی سلێمانی

ناوەکان

1 – مەحمود ئەحمەد عەزیز فەقێ محەمەد سۆرانی
2 – حەمە تاهیر حەسەن عەبدولڕەحمان سۆرانی
3 – عەبدوڵڵا سالح ڕەشید گۆرانی
4 – جەمال ئیبراهیم حسێن قادر گۆرانی
5 – محەمەد نەجم عەزیز مەحمود زەندی
6 – کاروان حسێن عەبدولڕەحمان حەسەن سۆرانی
7 – ئەبوبەکر عوسمان سەعید فەتحوڵڵا سۆرانی
8 – محەمەد فەرەج فەتاح مەحمود سۆرانی
9 – مستەفا حەمە شەریف شاسوار گۆرانی

نموونەی شێوازەکانی کوشتن و ئازار و ئەشکەنجەدان وەک هۆیەکی جینۆسـاید و ئیبادەکـردن کە رژێمی بەعس لە هەموو شـوێن و سـوچێکدا، لە زیندان و مەرگخانەکانیدا دەرهەق بە گەلانی عێراق بەگشتی و گەلی کورد بە تایبەتی ئەنجامیدەدا، ئـەوەی دەتوانـرێ تەعبیـری لێ بکـرێ ئەم چەنـد ئاماژەی خوارەوەیە:

(1) بەکارهێنانی چەکی کۆکوژی کیمیایی کە وەحشیگەرانە لە دژی هەمووواندا بە تایبەتی ژن و منداڵ و پیر و پەککەوتە بەکارهات. یەکەمین لێدان لە 1987/4/16 لە دۆڵی بالیسان وشێخ وەسانان بوو کە بە سەدان شەهید و بریندارى لێکەوتەوە و لە دواییدا بریندارەکانیش زیندە بە چاڵ کران، لە پاشدا لە 1987/5/27 لە ناوچەی رەواندز گوندی مەلەکان و دەوروبەری بەکار هات کە زۆربەی زۆری ئیبادە بوون و لە 1988/3/16 کارەساتی گەورەی هەڵەبجە بە هۆی ئەم چەکەوە نرایەوە و لە ئابی 1988 دا بە هەزاران بێ گوناه لە گەلی بازێ (دهۆک) ئیبادە بوون ....هتد، ئەو گازانەی کە رژێم بەکاریهێنان: خەردەل و سیانید و گازەکانی دەمارە مێشک (سارین، تاپۆن..) بوون. لە شەڕەکانی یەکەم و دووەمی جیهانیدا هیچ دیکتاتۆرێک چەکی کۆکوژی لەو بابەتانەی لە دژی گەلانی خۆیان بەکاریان نەهێناوە، وا یەکەمین جارە کە سەدام حسێن و دار و دەستەکەی وەک پێشینەیەک چەکی کۆکوژی لە دژی هاوولاتیانی خۆی بەکار بهێنێ..

(2) کوشتنی بە کۆمەڵ و زیندە بە چاڵکردنی بە کۆمەڵ : لەوەشدا ئەو چەندان گۆڕی بە کۆمەڵ کە هەموو پارێزگاکانی کوردستانی گرتۆتەوە باشترین بەڵگەن و

رێکخراوەکانی داکۆکیکار لە مافي مرۆڤ (ئەمنستی ئینتەر ناشناڵ، میدڵ ئیست وۆچ...) یش بە بەڵگەوە شاهێدی ئەو حەقیقەتەن.

(3) ژەهراویکردنی نان: لە کاتی ئەنفالکردنی ناوچەی بەهدیناندا (1988–1989) کۆچڕەوێکی زێتر لە سەد هەزار کەسی بەرەو سنوورەکانی تورکیا و ئێران دەستپێکردو رژێم لەو دیوی سنووریشەوە هەر وازی لێهێنان و ئەوانەی مابوونەوە هێرشی ئەنفال و کیمیایی ئیبادەی نەکردبوون و نەیکوشتبوون، لە ئۆردوگا زیندانییەکانی تورکیادا رژێم توانی لە رێگای بەکرێگیراوەکانیەوە ئارد و هەویری نان ژەهراوی بکات و ببێتە هۆی مردن و پەککەوتن و سەقەت و ئیفلیجبوونی نزیکەی (2000) هەزار کەس، لەوانەیە ئەم کارە نامەردانەیە بە ئاگاداری یاخود هاوکاری دەوڵەتی تورکیاشەوە بووبێت چونکە نە هێشتوویەتی پێکراوەکان چارەسەر بکرێن و نە بواریشی داوە کە هۆیەکانی راگەیاندنی دەوڵەتان و رێکخراوە داکۆکیکارەکانی مافي مرۆڤ لێکۆڵینەوەی پێویست لە سەر ئەو کارەساتە بکەن.

(4) بەکارهێنانی ژەهری "ثالیۆم" لە رێگای تێکەڵکردنی لە گەڵ ئاوو ماست و شەربەت و کەباب و شتی تردا: ئەم ژەهرە کە دەبێتە هۆی مردنی لەسەرەخۆ (3–16 رۆژ)، لە بنەڕەتدا بۆ قڕکردنی جرو جانەوەری وەک مشک و

جورج بەکار دێت و بۆ مرۆڤ کار دەکاتە سەر هەردوو کۆئەندامی هەرس و مێشک و دەبێتە هۆی ئیفلیج بوون و تەنگە نەفەسی و قژ کەوتن.. نموونەی ئەوانەش (سالح فارس 1981) (تاهیر عەزیز خانەقینی لە زیندان) (عەلی مەندەلاوی) (بێستون مەلا عومەر 1987) (سریعە مەلا موحەرەم 1987) (د.کامەران 1986) (جۆقی یەزیدی 1985) (شەوکەت ئاکرەیی).

(5) بەکارهێنانی ژەهری زەرنیخ و نیتراتی زێڕ: هەر لەزەمانی (قصر النهایە) رژێم ئەم شێوازەی وەک هۆکارێکی ئیبادە گرتۆتە بەر (حسێن شێروانی) یەکێک بوو لەو قوربانییانەی لە 1972 دا لە (قصر النهایە) بە هۆی کاریگەری زەرنیخەوە گیانی لە دەستدا. ئەوەی زیاتریش یاریدەی بەکارهێنانی ئەم ژەهرە دەدات ئەوەیە کە بێتام و بێبۆنەو رەنگە زەردەکەی لە کاتی تێکەڵکردنی لە گەڵ خواردەمەنیدا یارمەتی بزربوونی دەدات و نیشانەکانی زوو دەرناکەوێت و زیاتر لە حاڵەتێکی نەخۆشی وەک هەوکردنی گەدە و ڕیخۆڵەکان دەچێت نەک دەرمانخواردکردن.

(6) بەکارهێنانی ژەهری جۆراوجۆر لە ڕێگای چارەسەرکردنی نەخۆشییەوە: رژێم لە ڕێگای بنکە تەندروستییەکانی دێیەکان و پیاوانی خۆیەوە خەڵکی نەخۆش کە بۆ چارەسەر روویان لەو بنکانە دەکرد، لە

جیاتی دەرمان، ژەهریان بۆ لەشووشە دەکردن (خدر حسێن – کرێکار) و (علی ابراهیم- قوتابی) هەردووکیان لە 1981 و 1982 لە ناوچەی وەرتێ (هەولێر) وەک نموونەی سەدان قوربانی دیکە لە ئاکامی ئەو کارەدا گیانیان لە دەستداوە.

(7) بەکارهێنانی سیانیدی پۆتاسیۆم: کە لە قڕکردندا کاریگەر و خێرایە.

(8) کوشتنی هاوولاتییەک و تاوانبارکردنی خەڵکی گوند بە هۆیەوە: لە دوای ساڵی 1975 و لە چوارچێوەی بەرنامەی ئیبادەکردنی کورددا رژێم لە گوندەکان بە تایبەتی کەسێکی گومانی لێبکردایە، یا ئەگەر لێشی بە شک نەبوایە، دەیکوشت و تەرمەکەی فڕێ دەدایە دەم رووبارێک یا کۆڵانێک یاخود نێو ئەشکەوت و باخچەیەک، پاشان هەر خۆی ئاشکرای دەکرد و هەم ئیرهابی خەڵکەکەی پێدەکرد و هەم کۆمەڵە خەڵکانێکی تاوانبار دەکردن، بێ لێکۆڵینەوە و دادگایی لە زیندانەکانی توند دەکردن یا لە سێدارەی دەدان تا راگواستنی گوندەکان ناوەناوە ئەو حاڵەتەی بە بەردەوامی ئەنجامدەدا.

(9) مەیینی خوێن: رژێم ئەوەی لە زیندانەکاندا دەکرد و لە ڕێگای دەرزییەوە مادەی (شیر) لە لەشی گرتووەکان دەکرد، کە دیارە ئەمەش دەبێتە هۆی مەیینی خوێن لە لەشدا و ئاکام مردنی ئەو کەسە.

(10) ناچارکردنی گیراو و بەندکراوەکان بە خواردنەوەی گاز و بەنزین و نەوت: کە دیارە ئەمانەش وەک چەند ماددەیەکی کیمیایی دەبنە هۆی ژەهراویکردنی لەش و بەدەم ئازارەوە مردن. پێ خواردنەوەی ئەو مەوادانە بە ڕێژەیەکی زۆر دەبێتە هۆی شین هەڵگەرانی پێست و سەریەشە و سووتانەوەی نێو دەم و گەدە و ڕیخۆڵەکان و تێکچوونی لێدانی دڵ و کۆخە و ڕشانەوە و ئیفلیج بوونی مەڵبەندی هەناسەدان لە لەشدا و لەنێوچوونی خڕۆکەی سوور و دەرکەوتنی ماددەی ماتهیموگڵۆبین لە میزدا و بەدەم ئەشکەنجە و تلانەوە مردن .

(11) ناچارکردنی گرتوو و زیندانی بە خواردنەوەی میز یا ڕشانەوە.

(12) ناچارکردنی زیندانی و گرتووەکان بە خواردنەوەیەکی تا ڕادەی ژەهراوی بوون بە تایبەتی بیرەو لە هەمان کاتدا بەستنی (ئەندامی میزاوزێ) بە شێوەیەک کە نەتوانێ میز بکات، دیارە کە ئەوەش دەبێتە هۆی ژەهراوییبوون بەو یۆریایەی کە لە لەشدا کەڵەکە دەبێت و ئەستووربوونی لەش و ئازاری گورچیلە و هەوکردنی بۆرییەکانی میز، وەک سووکایەتی و دروستکردنی حاڵەتێکی نەفسی دژوار، زانا و پیاوانی ئایینیش لەوانەی زیندانی کرابوون ناچار کراون کە خواردنەوە بخۆنەوە.

(13) ئاخنینی دەرزی گەورە لە زمانی زیندانی و

دەربەدەرکردنی و بەستنەوەی دەست و پێی بۆ ئەوەی نەتوانێ دەرزییەکان بهێنێتە دەرەوە.

(14) کوڵاندنی زیندانی: بە زیندوویەتی بە خستنە ناو مەنجەڵی گەورەی ئاوی داخ و کوڵیوەوە تا گیانی لە دەستدەدات، یان پڕکردنی زیندانی لە ئاوی کوڵیو یا شلەمەنی تر کە دەبێتە هۆی تێکدانی گەدە و ڕیخۆڵەکان و .. هتد.

(15) ئەشکەنجەدانی زیندانی بە تینووکردنی بۆ ماوەیەکی درێژ.

(16) هاوێژتنی زیندانی لە بەرمیلی قیری تواوە.

(17) بەکارهێنانی حەوزی ئەسید و تیزاب:(ترشی کبریتیک و نیتریکی چڕ) کە دەبێتە هۆی تواندنەوەی لەش و گۆشت و ئێسقان، زۆر جار خودی دیکتاتۆر هەر وا بۆ سەیر و سەفایی مومارەسەی ئەو کارەی کردووە و جاری وا هەبووە تەنها بەشێکی زیندانی خراوەتە نێو حەوزەکە وەک هۆکارێکی ئەشکەنجەدان.

(18) چاو دەرهێنان، یەک یان هەردووکیان: ئەمەش بە جۆرەها هۆکار ئەنجامدراوە، یەک لەوانە ئامێرێکە کە هێزێکی موگناتیسی هەیە و لە چەند چرکەیەکدا چاوی پێ دەردەپەڕێنرێت و لە شوێنیدا خوێ و مەوادی کیمیایی دیکەی پێ وەردەکرێت.

(19) بڕینی زمان یان سووتاندنی بە جگەرە یاخود بە

کارەبا یا بە پارچە ئاسنی سوورکراوە.

(20) دەرکێشانی نینۆکی پێ یان دەست یا هەردووکیان و دەرزی ئاژنکردنی نێوان گۆشت و نینۆک.

(21) بەکارهێنانی کەلوپەلی دارتاشی بۆ ئەشکەنجەدانی زیندانی.

(22) پڕکردنی سکی زیندانی لە هەوا بە فوودەرێک (حقنه) لەڕێگای کۆمەوە، ئەم فوودانە بەردەوام دەبێ تا رادەی لەهۆش خۆ چوون و سک تەقین.

(23) بڕینی بەشێک لە لووتی زیندانی: (ئەشکەنجەدراو) یا سووتانی یاخود شکاندنی بە چەکوشی ئاسن.

(24) بڕین یا کونکردنی گوێ بە بزمار و بەستنەوەی بە دیوارەوە بە هۆی لە بزماردانی دەست و گوێ : بە شێوەیەک کە کەمترین جووڵانەوەی گرتوو دەبێتە هۆی هەڵقاچینی گوێ و ئازارێکی بێ شوماری دەست.

(25) بڕینی لێو یا سووتاندنی: هەروەها شکاندنی ددانەکان و شەویلاگ بە هۆی لێدانی وەحشیانەی بەردەوام لە دەم.

(26) سووتاندنی شوێنی جۆرا و جۆری لەش بە ئاگر یا ئوتووی کارەبایی یان بە شیشی سوورەوەکراو و جگەرە، لە دەم و چاو و سەر و ئەندامی میزاوزێ.

(27) قژ و مووهەڵکێشان لە پێستەی سەر یا ریش و سمێڵ یان هی برۆوە برژانگ و بن هەنگڵ و بەرزگ و

مووەکانی دەست و پێ و ئەندامی میزاوزێ: کە زۆر وا رێککەوتووە لەگەڵ مووهەڵکێشانەکەدا پێست و گۆشتیشی لەگەڵ خۆی هێناوە و بۆتە مایەی ئەشکەنجەیێکی لە رادەبەدەر.

(28) دانیشاندنی ئەشکەنجەدراو لەسەر کورسییەکدا: دوای بەستنەوەی دەست و پێی و رووتکردنەوەی ئینجا دانانی بوتڵی شووشەی سەرشکاو و ناچارکردنی و گوشار و هێزخستنە سەر شانەکانی تا شووشەکە دەچێتە کۆمییەوە و خوێنی لەبەر دەڕوا و ناتوانێ رێ بکات.

(29) دەستدرێژکردنی سێکسی بۆ سەر ژنان و پیاوان وەک یەک: بە شێوازێکی وا کە ناگوترێ، زۆر جاریش ئەشکەنجەدراوێک ناچار کراوە کە دەستدرێژی بکاتە سەر ئەشکەنجەدراوێکی تر.

(30) سووکایەتی پێکردن و ئازاردانی دایک و باوکی زیندانییەکە: لە پێش چاویدا بۆ ئەوەی دەروونی بڕووخێنێ و دان بە کارێکدا بنێت کە نەیکردووە، هەروەها ناچارکردنی ئافرەتان بۆ دیتنی ئازارو ئەشکەنجەدانی پیاوان بەو مەبەستەی کاریان لێبکات و ئیعتیرافبکەن.

(31) بەکارهێنانی دەزگای کەبسکردن لە مەعدەنی ئاسن: کە بە هۆیەوە سەری ئەشکەنجەدراو یا پێیەکانی دەخرانە دووتوێیەوە و گوشار پاڵەپەستۆی دەخرایە سەر تارادەی شکاندنی ئێسکی جومجومە یان پێ.

(32) بردنە ژوورەوەی شیشی ئاسن و بۆڕی و سۆندە، لە کۆمی پیاودا و بەکارهێنانی هێلکەی کوڵیو و داخ بوو و بردنە ژوورەوەی لە کونی میزاوزێی ئافرەتدا.
(33) بەکارهێنانی گۆچانی کارەبایی، یان وایەری کارەبایی کە بە هۆیەوە شوێنە ناسکەکانی لەش وەک پێڵووی چاو و لووت و بن هەنگڵ و بەری پێ و دەوروپشتی دەست و پەنجە و ئەندامەکانی میزاوزێ بە کارەبای ڤۆڵتیە جیاوازەوە دەبەسترانەوە کەلەئەنجامی ئەمەشدا زۆر لە ئەشکەنجەدراوەکان لە هۆش خۆ دەچوون و تووشی جۆرەها نەخۆشی مێشک و هی تر دەبوون.
(34) تێفڕێدانی زیندانیی لە چاڵی پیسایی بە قووڵایی 150 سم: کە هەندێک جار چاڵی پیسایی مرۆڤ بووە و ئەشکەنجەدراو ناچار کراوە کە تامیبکات.
(35) بەکارهێنانی خوێ لە ئوتوو کردنی ئەو شوێنانەی کە لە ئەنجامی ئازاردانداا بریندار بوون یا کێمیان هەڵێناوە: دیارە کە ئەمەش دەبێتە هۆی تەقین و لێک بوونەوەی پارچەکانی لەش.
(36) ئافرەت هەڵواسین: دوای بەستنەوەی دەست و پێی ئەشکەنجەدراو بە قژیەوە هەڵواسراوە، ئەم ئازاردانە (وەک سزایەک) رەنگە هەر لە دۆزەخ هەبێت، بەڵام رژێم بەوەشەوە نەوەستاوە، بەڵکو لە کاتی (ماوەی بێ نوێژی) یاندا لنگە و قووچ بە رووتی و لە پێیانەوە هەڵواسراون

بۆ ئەوەی خوێنەکە لە شوێنی خۆیدا کۆببێتەوە و قەتیس بمێنێ یا ئەوەتا لە دەمییەوە فیچقە بکات.
(37) سووتاندن بە هۆی سۆپاوە: ئەوەش لە رێگای دانیشاندنی بێتاوانەکە ئەنجامدەدرا لەسەر سۆپایەکی گاز یا کارەبایی، دوای ئەوەی کە رووت دەکرایەوە تا پێستەکەی دەسووتا یا ئەوەتا دەست و پییەکانی بە کاویەیەکی کارەبایی دەبەسترانەوە تا گۆشت و ئێسقانەکەی دەسووتا یاخود ئازاردراوەکە لە چەند سۆپایەکی کارەبایی نزیک دەکرایەوە کە بە دیوارەوە بەسترابوونەوە پاش بەستنەوەی دەست و پێی پشتی لە سۆپاکان نزیک کراوەتەوە تا رادەی سووتانی سک و پشت و ئەندامەکانی میزاوزێ.
(38) لە فەلاقەدان: ئەمە شێوازێکی کۆنی ئەشکەنجەدانە بەڵام وا دیارە لە سەردەمی رژێمی دیکتاتۆری سەدام حسێن داهێنانی نوێی تێدا کراوە، بەو هۆیەوە دوو پیاوی دڕندە، ئەشکەنجەدراو لە نێوان دوو پارچە دار دەبەستنەوە و پاشان بەهێز پاڵەپەستۆی دەخەنە سەر و لە دواییدا بەسەرپشتدا فڕێی دەدەنە سەر زەوی و پێیەکانی بەهەردوو دارەکەوە بۆ بڵندایی 80 – 100 سم بەرز دەکرێتەوە بۆ ئەوەی بە سۆندە و کێبڵ و قامچی لە بەری پێیانی بدەن تا ئەستوور دەبێ و دەئاوسێ و خوێنی تێ دەزێ، لەسەر ئەوەش مەرگ نیشان دراوەکە

ناچــار دەکرێ لە ژوورەکەدا بەهــات و چوون ڕابکات یا
ئەوەتــا هــەردوو پێیەکانی دەخرێتە نێو خــوێ ئاوکەوە،
ئینجا ناچاری ڕاکردن دەکرێت.
(39) ســووتاندنی قژی ســەروڕیش، بە تایبەتی لەگەڵ
پیاوانی ئایینیدا.
(40) هەڵواســین بە پانکەی هەواییەوە: ئەشکەنجەدراو
لە دەســتییەوە یان لە پێیەکانییەوە بە پانکەوە بۆ چەندین
سەعات هەڵدەواسراو لەگەڵ ئەویشدا لە دەمو چاوو سکی
دەدرا یا ئاگری لە ژێردا دەکرایەوە یا هەر بە هەڵواسینەوە
کاویەی کارەبایی لێدەدرا.
(41) بەکارهێنانــی کونکــەری کارەبایــی (دڕێــب) بــۆ
کونکردنی دەست یا پی یاخود پارچەی تری لەش هەروەها
کونکردنی بەشێکی سەر بە هەمان دڕێل یان بە بزمار .
(42) ناچارکردنــی زیندانــی بە چاوی بەســتراو و پێی
خاوسەوە لەسەر تێلدڕ ڕابکات.
(43) ناچارکردنی زیندانی بە چاوی بەســتراو و دەست
و پێی بەســتراوەوە کە لەسەر روونی گەرم و داخ بەپێی
خاوسەوە ڕابکات.
(44) شەقکردنی لێو و زمان.
(45) بردنە ژوورەوەی ئاو کە زۆر جاریش ئاوی گەرم
بووە، لە "سییەکانی" هەناسەدانی ئەشکەنجەدراو .
(46) ناچارکردنــی زیندانــی کە یەک ســەر و پۆتەلاکی

ئەوی تر بکوتێتەوە و ئازاری بدات.
(47) فڕێدانی زیندانی لە ژوورێکی پڕ لە مێش هەنگوین
و زەنگەســوورە بــە مەبەســتی پێوەدانــی، و ئــازاردان
و ژەهراویکردنــی و دروســتکردنی حاڵەتێکــی نەفســیی
داڕماو.
(48) ســووتاندنی تــەواوی زیندانی : بە زیندوویەتی لە
ژێر بڕ و بیانووی جیاجیادا.
(49) دانانی دەست، یا پەنجەکانی پێ لە درزی دەرگای
ئاسنینەوە و پاشان بەهێز داخستنی و پەڕاندنیان.
(50) جێ هێشــتنی لاشــە لە ژووری زیندانییەکاندا: لە
دوای لە سێدارەدانی کەسێک، تەرمەکەی فڕێ دەدرایەوە
هەمان ژوور، ئەوەش وەک ئاشــکرایە بۆ چاندنی ئیرهاب
و تــرس و لــەرزە لە دڵی هاوەڵەکانیــدا و لە هەمان کاتدا
بــۆ بڵاووبونەوەی نەخۆشــی و دەردە، لە ئاکامی بۆگەن
بوونی تەرمەکە.
(51) بەستنەوەی زیندانی لەسەر سک، بە چوار پایەکەوە
و دەرهێنانــی ئەندامەکانــی میــزاوزێ لە ژێــرەوە و تێ
بەردانی سەگ یا پشیلەیەکی مەشق پێکراو بە گاڵتەکردن
لە گەڵیدا.
(52) بەکار هێنانی (خەل و بیبەر و زەرنیخ) لە سووتاندن
و ئوتووکردنی ئەو برینانەی لەشی ئەشکەنجەدراو.
(53) بەستنەوەی دەست و پێی ئەشکەنجەدراو لە کاتی

خواردن یا خواردنەوە، (ئەگەر هەبێت) بۆ ئەوەی خۆی دابێنێتەوە و حاڵەتێکی وەک سەگ وەربگرێ.

(54) رووتکردنەوەی زانا و پیاوە ئاینییەکان و ناچارکردنیان بە سەماکردن لەنێو هەموو زیندانییەکاندا.

(55) ناچارکردنی زیندانی لە سیاسییە گەورەکان بە لاساییکردنەوەی دەنگی مانگا و پشیلە و سەگ و گوێ درێژ و گیانلەبەرانی تر..

(56) رووناکی بە هێزی وەک پرۆژۆکتەر خستنە سەرچاوی ئەو زیندانییەی کە ماوەیەکی زۆر رووناکی نەدیوە.

(57) دانانی زیندانی لە ژوورێک، یا ژێرزەمینێکی وا کە بە شێوەیەکی هونەری دروستکراوە و وەختێک پڕ دەکرێت لە هەڵمی گەرم و لە پاشدا پلەی گەرمییەکەی دەهێنرێتە خوارەوە تا دەگاتە (پلەی بەستن) و جل و بەرگی ناوەوەی زیندانی بە لەشییەوە رەق دەبێت، یان رژاندنی ئاوی گەرم بەسەر سەری زیندانیدا و لە پاشدا خستنە بەر ساردکەرەوە (مبردە) تا رادەی سڕبوون یاخود تێفڕێدانی زیندانی لە حەوزی ئاوی تەزی .

(58) لێدان لە کەللەسەر: لە پێناوی ئەوەی زیندانییەکە شێت ببێت و تووشی نەخۆشییەکانی دەمارەمێشک ببێت.

(59) بۆ ئەشکەنجەدانی لەشی و دەروونی بێ سنووری

خانەوادەیەک، رژێم هەڵدەستا بە رووتکردنەوەی باوک و کچ و رووبەڕوو و لێک بەستنەوەیان، هەمان حاڵەتیشی لەگەڵ خوشک و براو (محرمات)ەکانی دیکەدا دەکرد.

(60) پاش بریندارکردنی ئەشکەنجەدراو و هەڵزڕاندنی شوێنێکی، پیاوانی ئەمن ئەشکەنجەیێکی تریان دەکردە سەربار و خۆیان، برین و شوێنە دڕاوەکانیان بە بێ سڕکردن و خاوێنکردنەوە دەدووررییەوە و لە حاڵەتی هەوکردن و ئەستووربوون و پیسبوونی برینەکەشدا، هەمدیس بە هەمان شێوە و بە عەمدەن دەیاندووررییەوە.

(61) بەرزکردنەوەی پلەی گەرمای ژووری زیندان لە هاویندا بۆ سەروو (50) پلەی سەدی و پشت گوێ خستنی ئەشکەنجەدراو تێیدا تا رادەی لە هۆش خۆ چوون و مردن.

(62) بڵاوکردنەوە و بەرەڵڵاکردنی سەگی هاری پۆلیسی و مار و دووپشک و مشک و قالۆچە و جڕ و جانەوەری تر لە ژوورەکانی زیندانییاندا.

(63) ئاو لە ژووری زیندانییەکان کردن، بە زستان ئاوی سارد و بەهاوین ئاوی گەرم.

(64) خەساندنی پیاوان: بەتایبەتی لاوان، ئەوانەی کە ژنیان نەهێناوە، ئەمەش لە رێگای پیشاندنی هەردوو جووتە گون بە ئامێری ئاسنین یان بە بەستنەوەی بە هۆی داوەوە.

(65) هێنانی مشک و قالۆچە و جانەوەری تر لەگەڵ خواردندا و ناچارکردنی زیندانی بە خواردنی.
(66) بەستنەوەی دەست و پێی زیندانی بە دوو ئۆتۆمبیلی رووکار (اتجاه) جیاواز بۆ ئەوەی لەگەڵ جولانەوەی ئۆتۆمبیلەکان زیندانییەکە ببێتە دوو کەرت.
(67) بەستنەوەی دەستەکانی زیندانی لە پشتییەوە و پاشان سەر لە ئاو نقوومکردنی و دووبارەکردنەوەی ئەم حاڵەتە بۆ ئەوەی هەناسەی تەنگ بێت.
(68) وەرگرتنی پارچەی ئەندامی لەشی مرۆڤ وەک چاو و خوێن و گورچیلە بۆ فرۆشتنەوەیان لە بازاڕە پزیشکییەکانی جیهاندا.
(69) کات و چۆنیەتی گرتن: بۆ ئیرهاب و تۆقاندنی خەڵک، رژێم لە کاتی نیوەشەوان بە ژمارەیەکی زۆرەوە هەڵی دەکوتایە سەر ماڵان و دەرگاکانی دەشکاند و پاش سوکایەتیکردن و گەڤکردن و زەبردان، بە ئۆتۆمبێلی بێ ژمارە گرتووەکانیان لە زینداندا توند دەکرد یا بێ سەروشوێن دەکران و دەیانکوشتن.
(70) بەکارهێنانی لەشی زیندانی وەک تەپڵەکی جگەرە بۆ کوژاندنەوەی جگەرە لە سەریدا، بە تایبەتی شوێنە ناسکەکانی، هەروەها بەکارهێنانی لەشی ئافرەت بە رووتی چ بە زیندوویی یا بە مردوویی بۆ قومارکردن و خواردنەوەی مەشروب لە سەریدا.

(71) هەڵواسینی زیندانی بە دەستی لە پشتەوە بەستراوەوە، بەبنمیچی ژووری زیندانەوە بۆ ماوەیەکی زۆر بە هۆی زنجیری ئاسنینەوە، هەروەها هەمان حاڵەت دووبارە کراوەتەوە بەڵام دەستەکانیان لە پێشەوە بەستوونەتەوە کە ئازارەکەی تۆزێک سووکترە.
(72) تراشینی سەری زیندانی بە تەواوی و پاشان خراوەتە بەر لێشاوی دڵۆپە ئاوی تەزی و کوڵیو.
(73) ئەشکەنجەدانی منداڵان لەبەر چاوی دایک و باوکیان.
(74) رێگرتنی زیندانی لە خەوتن پاش ئەوەی لەسەر کورسییەکی بڵندی وا دادەنرێت کە پێیەکانی نەگەنەوە زەوی، ئەوەش بۆ ماوەی چەندین رۆژ دەخایێنێ و ئەگەر خەوی لێبکەوێت ئەمنەکان بەدەم ئەشکەنجەدانەوە خەبەریان کردۆتەوە.
(75) رێگەنەدان بە زیندانی کە بچێتە سەر پێشاو و لەسەر ئەوە یا دەبێت خۆی رابگرێ یان ... تا ئەو کاتەی ئەمنەکان میزاجیان هاتۆتە سەر.
(76) زانایان و رۆشنبیران و ئەدیبان لەوانەی کە زیندانی کراون بۆ سووکایەتی پێکردن، پیاوانی ئەمن هەر کاتێکی ویستبێتیان ناچاریان کردوون قۆندەرە و پێڵاوەکانیان ماچبکەن.
(77) تێخستنی ئەشکەنجەدراو لە لوولەیەکی ئاسنین و

ئەم لوولەیەش خراوەتە نێو دەزگایەکی خول خولۆکەوە و بە خێراییەوە سوڕاوەتەوە.

(78) ئەشکەنجەدانی دەروونی مێرد یا برا یان باوکی ئافرەتێک بە رووتکردنەوەی و دەستدرێژی کردنە سەر نامووسی لەبەر چاویاندا.

(79) فڕێدانی ئەشکەنجەدراو بە چاوی بەستراو و دەست و پێی بەستراوەوە لە ژوورێکدا کە چەندین (بڵندگۆ)ی دەنگی لێیە. بۆ شەڕی دەروونی زیندانییەکان وەک ئەوەی لە بلندگۆکانەوە پێیان بگوترێ: دەتانخەینە نێو قەفەسی ئاژەڵە دڕندەکانەوە و لە دوای ئەوە دەنگی ئەو ئاژەڵانە بکەنەوە یان ئەوەیان بێننەوە بەرزەین کە پێیان لێدەنێ و دوای ئەوەی دەنگی شەمەندەفەر لە بڵندگۆکان بکەنەوە، بە شێوەیەک کە ببێتە هۆی ترس و تۆقاندن و سەرسووڕان و لە هۆش خۆچوون و پەردەی گوێ دڕان.

(80) فڕێدانی زیندانی لە ژووری 40×160 سم، بە شێوەیەک کە نەتوانێت دابنیشێ، بەڵکو دەبێت بە پێوە بخەوێت.

(81) بەستنەوەی هەردوو دەستەکانی زیندانی بە چەند بوتڵێکی غازەوە و ناچارکردنی بە هەڵگرتنیان هەتا بەلادادێ.

(82) لەسەر پشت خستنی زیندانی و هێنانی ئەمنێکی

قەڵەو و درێژ بۆ ئەوەی بۆ ماوەیەک بچێتە سەر سنگییەوە و بینە قاقای بگرێت.

(83) بەکارهێنانی مەوادی کشتوکاڵی ژەهراوی لە سووتاندن و شێواندنی پارچە و ئەندامەکانی لەشدا، هەر بۆ ئەم مەبەستە ترشەڵۆکەکانی پیروکلیک یا پیرۆکسایدی یان ترشەڵۆکە خەستەکان بۆ تواندنەوەی ئێسکی دەست و پێ بەکاردێت.

(84) بۆیەکردنی نیوەی روو و دەم و چاو بەڕەنگێکی جێگر و چەسپاو کەنەڕوات یا تراشینی نیوەی سەری زیندانی یان نیوەی ریشەکەی و هێشتنەوەی بەوچەشنە بۆ سووکایەتی و گاڵتەجاڕی کە دیارە کارێکی دەروونی گەورە دەکاتە سەر زیندانی و جۆرەها نەخۆشی سایکۆلۆژی و لەشیی لێدەکەوێتەوە.

(85) بەستنەوەی ئەشکەنجەدراو بە کورسییەکەوە و دەرهێنانی (گون) لە کونێکی ژێرەوەی کورسییەکەدا و لێدان و ئەزیەتدانی، تا زیندانییەکە لە هۆش خۆی دەچێت و موزاعەفاتی خراپ بۆ ئەم ئەندامەی دروستدەبێت و هەندێ جاریش هەردوو لا گون خراونەتە نێو دەفرێکەوە کە مێش و مەگەز و جڕوجانەوەری تێدا بووە.

(86) تێکردنی هۆرمۆنی پیاوانە لە ئافرەتان کە دەبێتە هۆی موو لێهاتنێکی زۆر بە تایبەتی لە دەم و چاودا.

(87) بەستنەوەی لووتی زیندانی بۆ ماوەیەک بۆ

ئەوەی نەتوانێ هەناسەی لێوە بدات و ئەزیەت بە هەناسە وەرگرتنی دەمەوە بدات.

(88) پاش بەستنەوەی چاو و دەست و پێی زیندانی لەسەر پێ پلیکانەیەکی بڵند و بەرزەوە، بۆ خوارەوە گلۆر دەکرێتەوە، بەو مەبەستەی بریندار بێت و ئێسکەکانی لەشی بشکێن.

(89) ئەشکەنجەدانی زیندانی بە رووتکردنەوەی و وێنەگرتنی لەگەڵ چەند پیاوێکی ڕووت یا چەند ئافرەتێکی رووتی تردا و پاشان ئازادکردنی و ئیختیارکردنی لە نێوان کارکردن لەگەڵ دەزگای ئەمن و موخابەرات یا بڵاو کردنەوەی ئەم وێنە ئابڕووبەرانە بە نێو خەڵک دا.

(90) پرژاندنی لەشی زیندانی بە کحولی (مەثیلی) یا کحولی (ئەثیلی) پاشان گڕدانی و کوژاندنەوەی بۆ چەندین جار، ئەمەش دەبێتە هۆی وەرەم و هەڵئاوسان و سووتان، ئەمنەکان بەوەشەوە نەوەستاون بەڵکو بۆ ئەشکەنجەدان زیاتر خوێ و خەل و بیبەریان بەو شوێنانەدا کردووە.

(91) حەپسکردنی ئەشکەنجەدراو لە کەلێن و بۆشایی تاریکی دیوارەوە لە رووبەری (50×50) سم بۆ ماوەی چەندین رۆژ بە بێ دەرگا کردنەوە لەگەڵ بەجێهێشتنی لانی کەمی خۆراکی ئەم چەند رۆژە.

(92) بەستنەوەی دەست و پێ و سەری زیندانی بە شێوەیەکی پێچەوانە، واتە بەستنەوەی دەستی چەپە بە

لاقی راستەوە، جارێک لە پێشەوە و جارێک لە دواوە، هەروەها بەستنەوەی دەستی راستە بەلاقی چەپەوە و بەستنەوەی هەردوو دەست یا هەردوو پێ بە ملەوە ... هتد.

(93) ئەشکەنجەدانی زیندانی نەخۆش: بۆ نموونە ئەگەر زیندانییەک نەخۆش بکەوتایە و سکچوونی بگرتایە، سەرەڕای چارەسەر نەکردنی رێی پێش ئاویشی لێدەگیرا.

(94) ئەو دکتۆر و پزیشکانەی بەندیخانە، لەوانەی ئەندامی حزبی بەعس بوون، لە جیاتی چارەسەر دەرمانی بە هەڵەیان دەدایە زیندانییەکان کە موزاعەفاتی دیکە پەیدا بکات.

(95) بەستنەوەی دوو پارچە ئەلەمنیۆم بەلەشی زیندانییەوە، یەکێکیان بە ناوچەی (نخاع الشوکی) و ئەوی دیکەیان بە لای خوارەوەی بڕبڕەی پشت و بەستنەوەی هەردوو پارچە بە هێزی کارەباوە.

(96) بەستنەوەی هەردوو لاگون و سەری زەکەر بە بارگەی کارەبایی و ئەشکەنجەدانی زیندانی بە کارەبا لێدانی ئەو ئەندامە ناسکانە.

(97) تێ ئاخنینی شلەمەنی گەرم و داخ لە دەمی زیندانیدا.

(98) تەوقات لێدان لە گوێی زیندانی بە شێوەیەک کە

پەردەکەی بدڕێنێ و پاشدا لە سێدارەدانکردنی.

(99) کونکردنــی لووتــی زیندانییەکانی مەحکووم بە لە سـێدارەدان، تــێ خســتنی ئەڵقەیەک لەم کونە و پاشــان راکێشــانیان لــە لایەن پیاوانی ئەمنــەوە و گێڕانیان بەناو زیندانییەکانی تردا بۆ تۆقاندن و چۆک پێدادانیان، پاشــان لــە ســێدارەدانکردنیان یــەک یەکە و بە نهێنــی یا پێکەوە لەبەر چاوی زیندانییەکانی تردا.

(100) دانانــی لاپێچکێکی کورســی لەســەر لاجانگ یا شــەویلاگی زیندانی و دانیشتنی یەک لە ئەمنەکان لەسەر کورسییەکە.

(101) تــێ ئاخنینــی زیندانییــەکان لــە نەخۆشــخانەی نەخۆشــییەکانی عەقڵــی و دەروونییەوە بــۆ ماوەیەک و مامەڵەکردنیان لەســەر ئەو ئەساسە، لە کاتێکدا ئەو دەرد و بەڵایانەیان لە سەرنەبووە.

(102) بەکارهێنانــی گۆچانــی کارەبایــی بــە درێژایی بڕبڕاگەی پشت و لێدانی کارەبای بەرەبەرە لە بڕبڕاگەوە لەسەرەوە بۆ خوارەوە.

(103) کاتێک کە بەناو (محقق)ـەکان فشاریان خستۆتە سەر زیندانی بەوەی کە درۆ بکا و خۆی بکا بە جاسووس و پیــاوی بێگانــە، بــەوەی کە تــا رادەی مــردن لێیدراوە و لــە حالێکــدا ئەگەر لە ژێــر باری ئەشــکەنجەدانەکەوە چووبێتــە ژێر باریــان، ئیعترافي بە جاسوســیەتی! خۆی

کردبــێ کە نەیکردووە، ئەوا یەکســەر (تەشــهیر) یان پێ کردووە و هێناویانەتە ســەر تەلەفزیۆن و مەســەلەکەیان کردۆتــە ئەمری واقیع و زیندانییەکە لە ســێدارەیان داوە، یــەک لەو هۆکارانەی کە بەکاریان هێناوە بۆ ئەوەی (بڵێ من جاسوســم) ئــەوە بووە کە ژن و دایک و خوشــکیان هێناوە و لەبەر چاوی ئەو رووتیان کردوونەتەوە، پاشان هەڕەشــەیان لێکردووە یا بە ئیعتراف یا بە ئابڕوو بردنی ئافرەتەکان.

چەند بەڵگەییێکی وێنەیی

هەندێک لەو ماڵانەی کە رژێم بەشۆفل و تی ئێن تی و بۆمب، خاپوور و وێرانی کردوون، هۆیەکەیشی دیارە

کەچی لەبەندی (22/ج)ی دەستووره کاتییەکەیدا دەڵێ: ماڵ حورمەتی خۆی هەیە، چوونە ناوی یان پشکنینی، تەنها بەپێی ئەو رێوشوێنانە دەبێت کە لە یاسا دیاریکراون...

تێگەیشتنی ((حورمەت)) لەڕوانگەی رژێمدا ئەوەیە کەدەبینن!!

چەکی تەقلیدی وەک بۆمبەکانی ناپاڵم و فسفۆری و هێشوویی، یا تۆپ و هاوانی جۆراوجۆر، گشتیان قەدەغەن و ڕێککەوتننامەیەک و(3) پڕۆتۆکۆڵی نێودەوڵەتی دەربارەی ئەم چەکانە مۆرکراون؛ چونکە بەکارهێنانیان تەڕو وشک بەیەکەوە دەسووتێنێ و بەهری پتر زەرەر لە خەڵکی مەدەنی دەدا و بریندارو پێکراوەکانیش ئەوەندە زۆر دەبن، چارەسەریان زەحمەت دەبێت. کەچی ڕژێم (وەک لەو بەڵگە وێنەییانە دیارە) تەخسیری لەبەکارهێنانیاندا نەکردووە.

((.... تەئکیـدی فرمانـەکان دەکەینەوە بە تەقەکردن لـەوەی کەهەوڵی گەڕانەوە بۆ نێو خاکی عێراق دەدات، لەوانەی کە ڕاگوێزراون . تەواو.....))

بروسکەی نهێنی
وەزارەتی ناوخۆی عێراق
ژمارە 2884 **لە** 1988/4/10

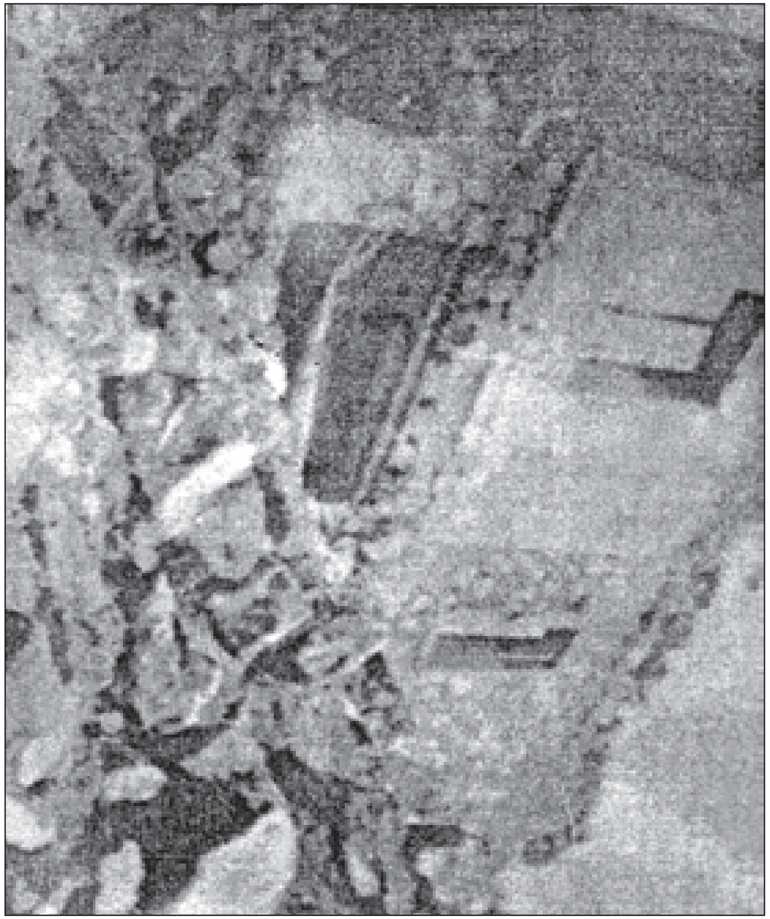

بـەنـدی 18 لـەجاڕی جیهانی مافی مرۆڤ دەڵـێ: هەمووکەسێک مافی ئازادیی بیرکردنەوە و ویژدان. هەیە)). بەندی 19 لەهەمان جاڕنامەدا دبێژیت: ((هـەمـوو کـەسێک مـافـی ئـازادیـی بیروڕا و ڕادەربڕینی هـەیە ..)) لێرەدا لـەسایـەی حوکم و ڕژێـمـە شۆڤێنێست و پـاوانـخـواز و تیرۆرستـەکـانی دژ بە بیری کوردایەتی (ئازادییەکان) ئاوا وەڵام دراونەتەوە(!!)

پەیمانی نێودەوڵەتی تایبەت بە مافە باژێڕڤانی و سیاسییەکان (1966) لەبەندی (1/12)یدا دەڵێ: (هەرکەسێک کە بە یاسایی لەنێو ئیقلیمی دەوڵەتێک دایە، مافی بە ئازادی هات و چۆ و هەڵبژاردنی شوێنی نیشتەجێ بوونی هەیە) هەروا بەندی (3) لە جاڕی جیهانی مافی مرۆڤ دەڵێ: (هەمووکەسێک مافی ژیان و ئازادی و ئاسایشی خۆی هەیە) و بەندی (2/17) لە هەمان جاڕنامە دەڵێ: نابێت بەڕەمەکی موڵک لە هیچ کەسێک بسەنرێتەوە، ڕژێم پیادەکردنی ئەو بڕوانامانەی بە تەرحیل و تەهجیر لە سنووری کوردستان و عێراقدا دەستپێکرد. لێرەوە :سەرەتاکانی جێبەجێکردنی پلان و نەخشەی ئیبادەکردن.

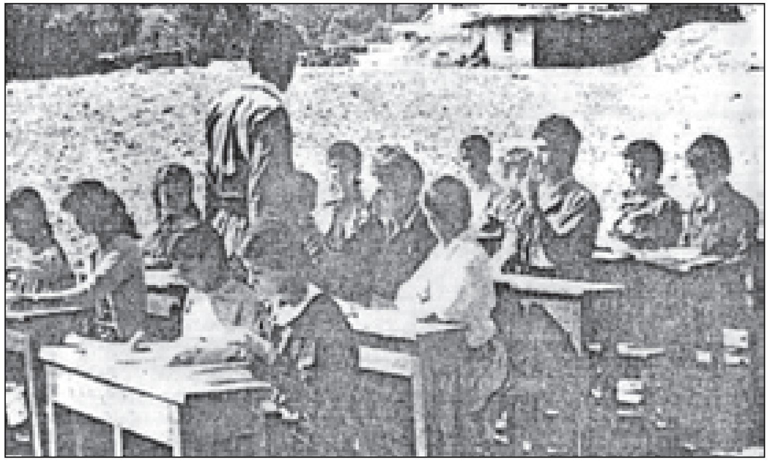

بەندی 1/26 لە جاڕی جیهانی مافی مرۆڤ دەقنووسی کردووە کە: (هەموو کەس مافی فێربوونی هەیە....)) هەروا هەمان بەندی 2/26 دەڵێ: دەبێ ئامانجی پەروەردە، پێگەیاندنێکی تەواوی کەسایەتی مرۆڤ و پتەوکردنی ڕێزی مافەکانی مرۆڤ و ئازادییە بنەڕەتییەکان و گەشەپێدانی بەیەک گەیشتن و چاوپۆشیکردن و دۆستایەتی لەنێوان هەموو گەلان و..)) ئەمەیان لە سایەی شۆڕشی مقاوەمەتی ئیبادە (شۆڕشی ئەیلول) بە پێی ئیمکان و تا ڕادەیەکی لەبار فەراهەم بوو .بەڵام لەسایەی ڕژێمدا، چۆن مافێک و چ جۆرە پەروەردە و پێگەیاندنێک؟! لە چ بڕوایەکەوە؟)).

تاوانەكانی دژ بە مرۆڤایەتی، لەهەر كوێیەک ئەنجامدرابێ، جێگای لێكۆڵینەوەیە و ئەو كەسانەی كە بەڵگەی ئەوەیان لەسەر هەیە كە ئەو كەتنانەیان ئەنجامدابێت، جێگای بەدواداچوون و وەستاندن و (توقیف) و دادگایی كردنن، ئەگەر تاوانباران دەرچوون، سزا دەدرێن....(!!)

تێگەی دەقێكی نێودەوڵەتی

((نابێت هیچ كەسێک بخرێتە ژێر ئەشكەنجەدان یا سزایەک یاخود مامەڵەیەكی توند و تیژ یا نامرۆڤانە یان ئاوڕووبەر ..)).

بەندی (7) لە پەیمانی نێودەوڵەتی تایبەت بە مافە باژێرڤانی و پۆلیتیكییەكان (1966)

چۆن قەدەغەی هاتنە ژوورەوەی خۆڵ، یا کەم کردنەوەی دەکەیت بۆناو سیەکانت؟

جل وبەرگ
لە لۆکە دروست دەکەین.

کتێبی پەکخراوی زانستەکانە
لە دەوڵەتە عەرەبەکانی کەنداودا
١٤١٢ / ١٤١٣ ك
١٩٩٢ / ١٩٩٣ ز

اللغة العربية وضرورة الحفاظ عليها

إن اللغة هي أحد مقومات الأمة ، وإن الأمة ـ أية أمة ـ لا تعد أمة ما لم تكن لها لغة معينة ، وبذلك فإن قيمة اللغة مثل قيمة الأرض والحدود ، فكما تحمي الأمم أرضها ، وتحافظ على سلامة حدودها ، كذلك تحمي لغاتها ، وتنشد لها دائما السلامة والبقاء .

اللغة العربية اذن ، عنوان للامة ، وهوية لها ، ومن هنا ينشد ابناؤها المخلصون حمايتها ، والمحافظة عليها من تسرب الفساد اليها ، وشيوع الدخيل فيها .

جینۆسایدکردنی کەلتووری نەتەوەیەک لەمەیان منداڵدا. (بەردی بناغە). جاڕنامەی بنەماکانی ئالیکاریی کەلتووری نێودەوڵەتی کەلە 1966/11/4 دا دەرچووە، لە بەندی (1/1) دا بەڕوونی دەڵێ: هەموو کەلتوورێک کەرامەت و بەهای خۆی هەیە و پێویستە ڕێزیان لێبگیرێت و بپارێزرێن. لە (2/1) یشدا، نەشونما پێکردنی کەلتووری تایبەتی هەر گەلێک لە ماف و ئەرکی ئەوی دادەنێت ..

ئەو چەند نموونەبەڵگەییە، پرۆگرامی قوتابخانەکانن و لای خۆی تایبەتن بە (مەنتەقەی حوکمی زاتی)؛ لە بەراورد کردنێکدا بۆت دەردەکەوێ لەدونیای ڕژێمدا چ باسە؟!

ثورية الوحدة العربية[١]

من كتاب « البعث والوحدة »
للقائد المؤسس الاستاذ ميشيل عفلق

البعث والتراث

من كتاب « البعث والتراث »
للقائد المؤسس الاستاذ ميشيل عفلق

اخلاقية البعثي

المرأة في منظور حزب البعث العربي الاشتراكي

لَكَ جَيْشٌ حُرٌّ مِقْدامْ
هُوَ جَيْشُ القائِدِ صَدّامْ

الدرس السادس

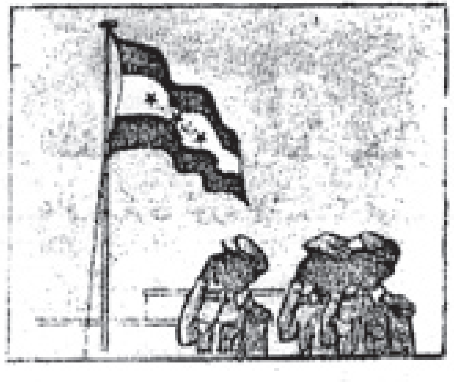

(القراءة العربية) للصف السادس الابتدائي ،

وهو أحد كتب المرحلة الابتدائية لمنطقة الحكم الذاتي .

الدرس السابع عشر

من قصص قادسية صدام المجيدة

رسالة من جبهة القتال

پەیمانی نێودەڵەتی تایبەت بەمافە ئابووری و ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتییەکان (1976) کە عێراق لایەنێکە تێیدا، لەبەندی (1/11)یدا پەنجە بۆ ئەوە ڕادەکێشێ کە دەوڵەتانی هاوبەش دان بەوە دادەنێن کەهەموو کەسێک، خۆی و خێزانەکەی، مافی ئەوەی هەیە لە ئاستێکی ژیانی لە باردا بژیت، بەشێوەیەک کە پێداویستییەکانیان لە (خواردن) و جل و بەرگ و شوێنی حەوانەوە بۆ مەیسەر بکرێت...

چەکی کیمیایی (لەژێر ناوی تردا) ئەمەیان لە زۆر بڕوانامەی نێودەوڵەتیدا یاساغ کراوە، لەوانە (جاڕنامەی سان پترسبۆرگ1868)، ڕێککەوتننامەکانی لاهای (1899و 1907)، بەندی 23/ 1 لە هەردووکیاندا و پەیمانی ڤێرسای 1919 و پڕۆتۆکۆڵی جنێف 1925.

بەدرێژایی ئەو وەختانە، ئەو جۆرە چەکانە تەنها لە دژی دوژمندا بەکار هاتوون، کەچی ڕژێمی بەغدا، وەک پێشینەیەک لەدژی خەڵکانێکدا وەکاری خست کە ڕەگەزنامەی وڵاتەکەیان هەڵگرتووە.....!

—298

—297

جارِی جیهانی مافەکانی مرۆڤ لەبەندی (2/25)یدا دەڵێ: دایک و منداڵ مافی یارمەتی و چاودێریەکی تایبەتیان هەیە. لەهەمان پات کردنەوەیشدا، بنەمای دووهەم لەجارِی مافەکانی منداڵ (1959) پارێزگاریکردنی تایبەتیی منداڵ پێویست دەکات.
ڕژێمی بەغدا بەو ڕەنگەی کەدەیبینن ئیلتیزامی بەو بڕوانامە نێودەوڵەتییانەوە کردووە!!!

بەندی (3/16) لە جاڕی جیهانی مافەکانی مرۆڤ، وای تێکست نووس کردووە کە: (خێزان یەکەیەکی سروشتی و بنەڕەتیی کۆمەڵگەیە و مافی ئەوەی هەیە کەلەلایەن کۆمەڵگە و دەوڵەتەوە بپارێزرێ ..) بەندی (11) یش لە دەستووری کاتی عێراق (دەستووری ڕژێم) دەڵێ:((خێزان کرۆکی کۆمەڵە، دەوڵەت زامنی پشتگیری و پاراستنی دەکات...)).

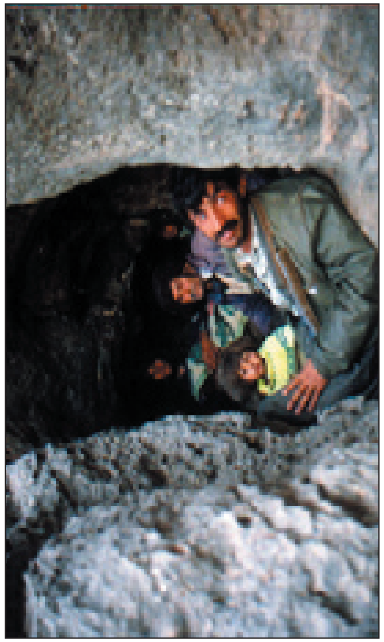

جینۆساید، هەریەک لەو کارانە دەگەیەنێ کە بەمەبەستی وێرانکردنێکی گشتگیریی یا بەشگریی گرووپێکی نەتەوەیی یا ڕەگەزایەتی یاخود ئاییینی ئەنجامدرابێت.

بەندی دووەم لە ڕێککەوتننامەی قەدەغەکردنی تاوانی کۆمەڵکوژی و....

((1948/12/9))

لەگەڵ هەموو ئەوانەیشدا، کورد هەر ماو هەر دەمێنێ. چونکە ڕەسەن و ڕەگازۆ. شوێن پێی بە قووڵایی مێژووە. چونکە بەشداری بەشێکی زیندووی شارستانێتی ئینسانییە.

سەرچاوە و ژێدەر

یەکەم : کتێب

1 – المقدم بسام العسلى، الحرب والحضارة، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، الطبعة الاولى، بيروت1979.

2 – دكتور حسنين ابراهيم صالح عبيد، الجريمة الدولية، دراسة تحليلية تطبيقية، الطبعة الاولى، القاهرة 1979.

–3 دكتور حميد السعدي، القانون الدولي الجنائي، الطبعة الاولى، بغداد 1971 .

4 – دكتور حامد سلطان، القانون الدولي العام في وقت السلم، دار النهضة العربية، الطبعة السادسة، القاهرة 1976.

5 – لجنة الدفاع عن حقوق الانسان في العراق، شهادات تفضح انتهاكات حقوق الانسان في العراق. سورية 1990.

6 – لجنة الدفاع عن حقوق الانسان في العراق، السموم وسيلة من وسائل تصفية الخصوم السياسيين في العراق، سورية 1992.

7 – لجنة حقوق الانسان/ الدورة الثامنة والاربعون، تقرير عن حالة حقوق الانسان في العراق، اعده السيد ماكس فان ديرشتوئيل .

8 – الحملة العالمية لحقوق الانسان، حقوق الاقليات، صحيفة وقائع رقم 18،جنيف.

9 – الحملة العالمية لحقوق الانسان، القانون الانساني الدولي وحقوق الانسان، صحيفة وقائع رقم 13، جنيف.

10 – عبدالوهاب حومد، الاجرام الدولي،مطبوعات جامعة

الكويت، الطبعة الاولى 1978.

11 – عبدالوهاب حومد دراسات معمقة في الفقه الجنائي المقارن، مطبوعات جامعة الكويت،1983.

12 – الحملة العالمية لحقوق الانسان، حقوق شعوب السكان الاصليين، صحيفة وقائع رقم 9،جنيف.

13 – لجنة الدفاع عن حقوق الانسان، العراق والمجتمع الدولي. سورية 1991.

14 – دكتور علي حسين الخلف، الوسيط في شرح قانون العقوبات، النثرية العامة، مطبعة الزهراء، بغداد 1968.

15 – دكتور عباس الحسني، شرح قانون العقوبات العراقي الجديد (القسم العام) مطبعة الأزهر، بغداد (–1969 1970).

16 – ضاري رشيد السامرائي، الفصل والتمييز العنصري في ضوء القانون الدولي العام، دار الرشيد للنشر، بغداد 1983.

17 – اللجنة الدولية للصليب الاحمر، القواعد الاساسية لاتفاقيات جنيف و بروتوكوليها الاضافيين، الطبعة الثانية، جنيف1992.

18 – كنعان مكية، القسوة والصمت، المؤتمر الوطني العراقي 1996 .

19 – د. وصفي محمد علي، الطب العدلي علما وتطبيقا، بغداد1976.

دووهەم: گۆڤار و بڵاوکراوەی ناوەناوە

20 – دراسات كردية، مجلة سنوية تصدر في خمس لغات عن المعهد الكردي / العدد 3–7 السنة الثامنة، باريس 1992.

21 – دراسات كردية، مجلة دورية تصدر في خمس لغات، الاكراد، حقوق الانسان والهوية الثقافية، العدد –4 8، السنة التاسعة، باريس 1993.

22 – حقوق الانسان، نشرة دورية تصدرها لجنة الدفاع عن حقوق الانسان في العراق من العدد الاول (كانون الاول 1988) الى العدد الاربعون، (تموز 1994).

سێهەم: ڕۆژنامەکان

23 – بيار سانيه (الامين العام لمنظمة العفو الدولية)، فلنمض معا نحو انشاء المحكمة الجنائية الدولية، جريدة الحياة، العدد11906 في 1995/9/27.

24 – جورج طرابيشي (الابادة) من اليهود والغجر الى الشعوب السوفياتية فأهل كمبوديا- جريدة الحياة، العدد 11672 في 3/2/ 1995.

25 – سناء الجاك، هل لسموم (قذائف الحروب) دور في تناقص الخصوبة عند اللبنانيين (نقص معدلات الخصوبة)، جريدة الشرق الاوسط، العدد 6446 في 1996/7/22.

26 – فردريك معتوق، على من تقع مسؤليه الاباده الجماعية الارمنية، العام 1915، جريدة الحياة، العدد 12208 في 29/ 7/ 1996.

27 – جريدة (خەبات) لسان حال (ح.د.ک.ع)العدد785 في 19/ 1996/4.

چوارەم: بڕوانامە یاساییەکان

بڕوانامە عێراقییەکان:

28 – دەستووری کاتی عێراقی، کە بەپێی بڕیاری ژمارە 792ی مەجلیسی قیادەی سەورە لە 16/ 7/ 1970دا دەرچوو.

29 – یاسای سزادان، ژمارەی (111) ساڵی 1969 ی دەسکاریکراو.

30 – یاسای چۆنیەتی دادگایی کردنی سزایی ژمارە (23) ساڵی 1971دەسکاریکراو .

31 – قرارات تفضح انتهاكات حقوق الانسان في العراق، لجنة الدفاع عن حقوق الانسان. سورية 1993.

بڕوانامە نێودەوڵەتییەکان:

32 – (جاڕنامەی جیهانی مافی مرۆڤ) کەبەپێی بڕیاری کۆمەڵەی گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان ژمارە 217 ئەلیف (د-3)، لە 10/ 12/ 1948پەسەند و بڵاو کراوەتەوە.

33 – (پەیمانی نێودەوڵەتی تایبەت بەمافە ئابووری و کۆمەڵایەتی و کەلتوورییەکان) کە بەپێی بڕیاری کۆمەڵەی گشتی 2200 ئەلیف (د21-) لە کانونی یەکەمی 1966، پەسەندکراوە و بۆ واژووکردن و بڕواپێپێدان و چوونەڕیز، خراوەتەڕوو و لە 3ی کانوونی دووەمی 1976وە کار پێ کراوە.

34 – (پەیمانی نێودەوڵەتی تایبەت بەمافە باژێرڤانیی و پۆلیتیکییەکان) کەبەپێی بڕیاری کۆمەڵەی گشتی 2200 ئەلیف لە 16ی کانونی یەکەمی 1966پەسەند کراوە و لە 23/ 1976/3وە کارپێکراوە.

35 – (ڕێککەوتننامەی لەنێوبردنی هەموو شێوەکانی جیاکاریی دژی ئافرەت) کەکۆمەڵەی گشتی پەسەندی کردووە و بەپێی بڕیاری خۆی 34/ 180لە 18 ی کانونی یەکەمی 1979 بۆ ئیمزاکردن و بڕواپێپێدان و چوونە ڕیزی دەوڵەتان، خستوویەتییە ڕوو لە3ی ئەیلولی 1981 ەوە کار پێ کراو .

36 – (ڕێککەوتننامەی قەدەغەکردنی تاوانی جینۆساید و سزادان لەسەر ئەنجامدانی کە بەپێی بڕیاری کۆمەڵەی گشتی 260 ئەلیف (د3-) لە9ی کانونی یەکەمی 1948 پەسەندکراوە و بۆ واژووکردن و بڕواپێپێدان یا چوونەڕیز خراوەتەڕوو و

لـە12ی کانونـی دووەمــی 1951ەوە کارپێکـراوە و عێراق لە 1958/3/3بڕواییپێداوە.

37 – (ڕێککەوتننامەی بەســەرنەچوونی تاوانەکانی جەنگ و تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتی) کەبەپێی بڕیاری کۆمەڵەی گشــتی 2391(د3–) لە 26ی تشرینی دووەمی 1968دا پەسەند کراوە، لە 11ی تشرینی دووەمی 1970ەوە کارپێکراوە.

38 – (بنەماکانی ئالیکاری نێودەوڵەتی لە بەدواداچوون و گرتن و تەسـلیمکردنەوە و سزادانی کەسـانی تاوانبار بەئەنجامدانی تاوانەکانـی جەنـگ و تاوانەکانـی دژ بەمرۆڤایەتـی) کەبەپێـی بڕیاری کۆمەڵەی گشتی 3074 (د28–) لە 3ی کانونی یەکەمی 1973ەوە دەرچووە .

39 – (ڕێککەوتننامــەی قەدەغەکردنی بازرگانیکردن بە خەڵک و ئیستغلالکردنی داوێن پیسی غەیرە) کە کۆمەڵەی گشتی بەپێی بڕیاری 317ی (د4–) لە 2ی کانونی یەکەمی 1949، پەسەندی کردووە لە25ی تەممووزی 1951ەوە کارپێکراوە.

40 – (بنەمـا نموونەییەکانـی لانیکەمـی مامەڵەکـردن لەگەڵ زیندانـی و گرتــووەکان) کـە کۆنگرەی نەتــەوە یەکگرتووەکان بۆقەدەغەکردنـی تاوان و مامەڵەکردنی تاوانکاران کە لە سـاڵی 1955 دا لەجنێڤ گرێدرا، پەسەندیکردووە.

41 – جاڕنامــەی پاراسـتنی هەموو خەڵک لەتووشـبوون بە ئەشـکەنجەدان و لەجۆرەکانی تری مامەڵەکردن، یان سـزادانی توندوتیژانـە یـا مرۆڤانە یاخـود ئابڕووبـەر، کەبەپێی بڕیاری کۆمەڵـەی گشـتی 3452 (د30–) لەکانونـی یەکەمی 1975 دا پەسەندکراوە .

42 – (ڕێککەوتننامەی دژ بە ئەشـکەنجەدان و چەشـنەکانی تـری مامەڵەکردن یان سـزادانی توند و تیژ یاخـود دڕندانە یا

ئابڕووبەر) کە کۆمەڵەی گشــتی بەپێی بڕیاری 39/ 46 لە10ی کانونی یەکەمی 1984دا، پەسەندیکردووە و لە 26ی حوزەیرانی 1987 دا کارپێکراوە.

43 – (جاڕنامــەی مافەکانی منداڵ) بەپێـی بڕیاری کۆمەڵەی گشــتی نەتەوە یەکگرتووەکان 1386(د14–) لە 20ی تشرینی دووەمی 1959دا دەرچووە.

44 – (جاڕنامــەی پاراسـتنی ئافرەت و منـداڵ لە حاڵەتەکانی نائاسـایی و ناکۆکییـە چەکدارەکاندا) بەپێـی بڕیاری کۆمەڵەی گشـتی 3318 (د29–) لـە14ی کانونـی یەکەمـی 1974دا دەرچووە.

45 – (جاڕنامـەک سـەبارەت بەپێشـکەوتن و گەشـەکردن لەبواری کۆمەڵایەتیدا) بەپێی بڕیاری کۆمەڵەی گشتی2542(د-24) لە11ی کانونی یەکەمی 1969دا دەرچووە .

46 – (جاڕنامەی جیهانی تایبەت بە ڕیشەکێشکردنی برسێتی و بەدخۆراکی) کەکۆمەڵەی گشتی بەپێی بڕیاری 3348(د29–) لە17ی کانونی یەکەمی 1974دا پەسەندی کردووە.

47 – (جاڕنامەی بنەماکانی ئالیکاری کەلتووریی نێودەوڵەتی) کەکۆنگرەی گشــتی ڕێکخراوی یۆنسکۆ لە خولی چواردەمینیدا، لە ڕۆژی 4ی تشرینی دووەمی 1966دا، دەریکردووە.

پێنجەم : فەرهەنگ

48 – الموسـوعة العربية الميسـرة، مجموعة من الخبراء، دار الشعب، الطبعة الثانية، القاهرة 1972.

ناوەرۆک

– پێشەکی 10

– پاریی یەکەم: جینۆساید، وەک واتا، دیاردە، مێژوو، تاوانی نێودەوڵەتی 17

– پشکی یەکەم: وشەی جینۆساید چۆن و لە چییەوە هاتووە؟........ 20

– پشکی دووەم: شوێنی جینۆساید لە نێو تاوانەکانی دیکەدا و جوێکردنەوەی 22

– یەکەم: تاوانەکانی دژ بە ئاشتی........ 23

– دووەم: تاوانەکانی دژ بە ئاسایشی بەشەرییەت........ 24

– سێیەم: تاوانەکانی جەنگ........ 26

– چوارەم: تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتی........ 27

– پشکی سێیەم: نموونەی جینۆساید لەمێژوو و مێژووی کوردا.. 31

–یەکەم: دیاردەی جینۆساید لە مێژوودا........ 31

– دووەم: نموونەی جینۆساید لە نێو کوردا........ 36

–پشکی چوارەم: ناساندنی جینۆساید وەک تاوانێکی نێودەوڵەتی... 42

– پەراوێزەکانی پاری یەکەم........ 45

– پاریی دووەم: جینۆساید بە مەفهومە فراوانەکەی، یان ڕێگاکانی ئیبادەکردن........ 48

– پشکی یەکەم: کوشتن و قەتڵوعامی ڕاستەوخۆ........ 51

– یەکەم: لە سێدارەدان و لە سێدارەدانی بە کۆمەڵ........ 52

– دووەم: جینۆساید لە ڕێگای بەکارهێنانی ژەهرەوە........ 55

– سێیەم: فڕۆکە و چەکی تەقلیدی........ 55

–چوارەم: چەکی کۆکۆژی کیمیایی........ 57

– پێنجەم: ئەنفالە بەدناوەکان........ 63

– شەشەم: گۆڕی بە کۆمەڵ، وەک بەڵگە و ئاکام........ 70

– پشکی دووەم: ئەشکەنجەدانی جەستەیی یان ڕۆحی و سایکلۆلۆژیی 73

– پشکی سێیەم: هێنانە ژێر باریی کۆمەڵی کورد بە دەستی ئەنقەست، بۆ هەلومەرجێکی ئەوتۆ کە ئاکامەکەی تێکشکاندنێکی ماددیانەی گشتگریی یان بەشگریی بێت........ 87

– یەکەم: ڕاگواستن و ڕەوپێکردن و تێکشکاندن لە سنوری کوردستان و عێراق دا 88

– دووەم: ڕاگواستن و دەرپەراندن بۆ دەرەوەی سنوری عێراق و کارەساتی کوردە فەیلیەکان........ 103

– پشکی چوارەم: نەزۆک کردن یان جینۆسایدکردنی بایۆلۆژی...... 116

– پشکی پێنجەم: تێکشکاندنی منداڵ و ڕاگواستنی بۆ کۆمەڵێکی ترو جینۆسایدکردنی کولتووریی........ 125

– پەراوێزەکانی پاری دووەم........ 137

– پاری سێیەم: نەخشەو شێوازو ئەنجامدەرانی جینۆساید........ 145

– پەراوێزەکانی پاری سێیەم........ 167

– پاری چوارەم: سزادانی ڕژێم و دادگاییکردنی... چۆن؟!........ 170

– پاری پێنجەم: جینۆساید و بنمای تەسلیم کردنەوەی تاوانباران.... 182

– پاری شەشەم: جینۆساید کۆنیش بێت، بە سەرناچێت........ 188

– پەراوێزی پارەکانی چوارەم و پێنجەم و شەشەم........ 194

– کۆتایی و دەرئەنجام........ 196

– پاشبەند........ 202

– ڕێککەوتننامەی قەدەغەکردنی تاوانی کۆمەڵکوژیی و سزادان لەسەر ئەنجامدانی........ 206

– ڕێککەوتننامەی بەسەرنەچوونی تاوانەکانی جەنگ و تاوانەکانی

دژ بە مرۆڤایەتی 215
– بنەماکانی ئالیکاری نێودەوڵەتی بەدواداچوون و گرتن و تەسلیم کردنەوەو سزادانی کەسانی تاوانبار بە ئەنجامدانی تاوانەکانی جەنگ و تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتی 223
– نموونەی ناوی ئەو گوندو ناوچانەی کە لە ئابی 1988دا وەبەر هێرشی درندانەی چەکی کۆکوژی کیمیاوی رژێم، کەوتوون............. 227
– کۆمەڵێک بڕیاری سەدام و دارودەستەکەی، دەربارەی ئیبادەکردنی کورد... 231
– نموونەی شێوازەکانی کوشتن و ئازار و ئەشکەنجەدان وەک هۆکاری جینۆساید و ئیبادەکردن کە رژێمی بەعس لە هەموو شوێن و سووچێکدا، لە زیندان و مەرگخانەکانی دا، دەرهەق بە گەلی عێراق بە گشتی و گەلی کورد بە تایبەتی، ئەنجامی دەدا.................................. 257
– چەند بەڵگەیەکی وێنەیی... 281
– سەرچاوە و ژێدەر... 303
– ناوەڕۆک... 309

هەوڵەکانی نووسەر

ئەو کورتە توێژینەوانەی خوارەوەش، کە لە چوارچێوەی ((هەڵمەتی جیهانگیری مافەکانی مرۆڤ)) لە نووسنگەی UN- مەڵبەندی مافی مرۆڤ- جنێڤەوە دەرچوون ئامادەن بۆ چاپکردن:

* مافی کەمایەتییەکان (پێشتر لە رۆژنامەی برایەتی بە (7) حەوت ئەڵقە بڵاوکراوەتەوە.

* یاسا ئینسانیی نێودەوڵەتی و مافەکانی مرۆڤ (پێشتر لە رۆژنامەی هەرێمی کوردستان بە (9) نۆ ئەڵقە بڵاوکراوەتەوە).

* ئامرازەکانی نەهێشتنی ئازار و ئەشکەنجەدان، لە (1997/8/15ەوە لە سەنتەری برایەتییە!).

* جاڕنامەی جیهانیی تایبەت بە ریشەکێشکردنی برسێتی و بەدخۆراکی.

* فیدراڵیەتی سویسرا، تایبەتمەندیی و سیستەمەکانی فەرمانڕەوایی (حکومەتی جومعیە، دیموکراسی بە هەرێمی شێوەکانییەوە، بێ لایەنی و پڕۆژەی هاوبەشیکردن لە پێناوی ئاشتی دا)و... هتد.